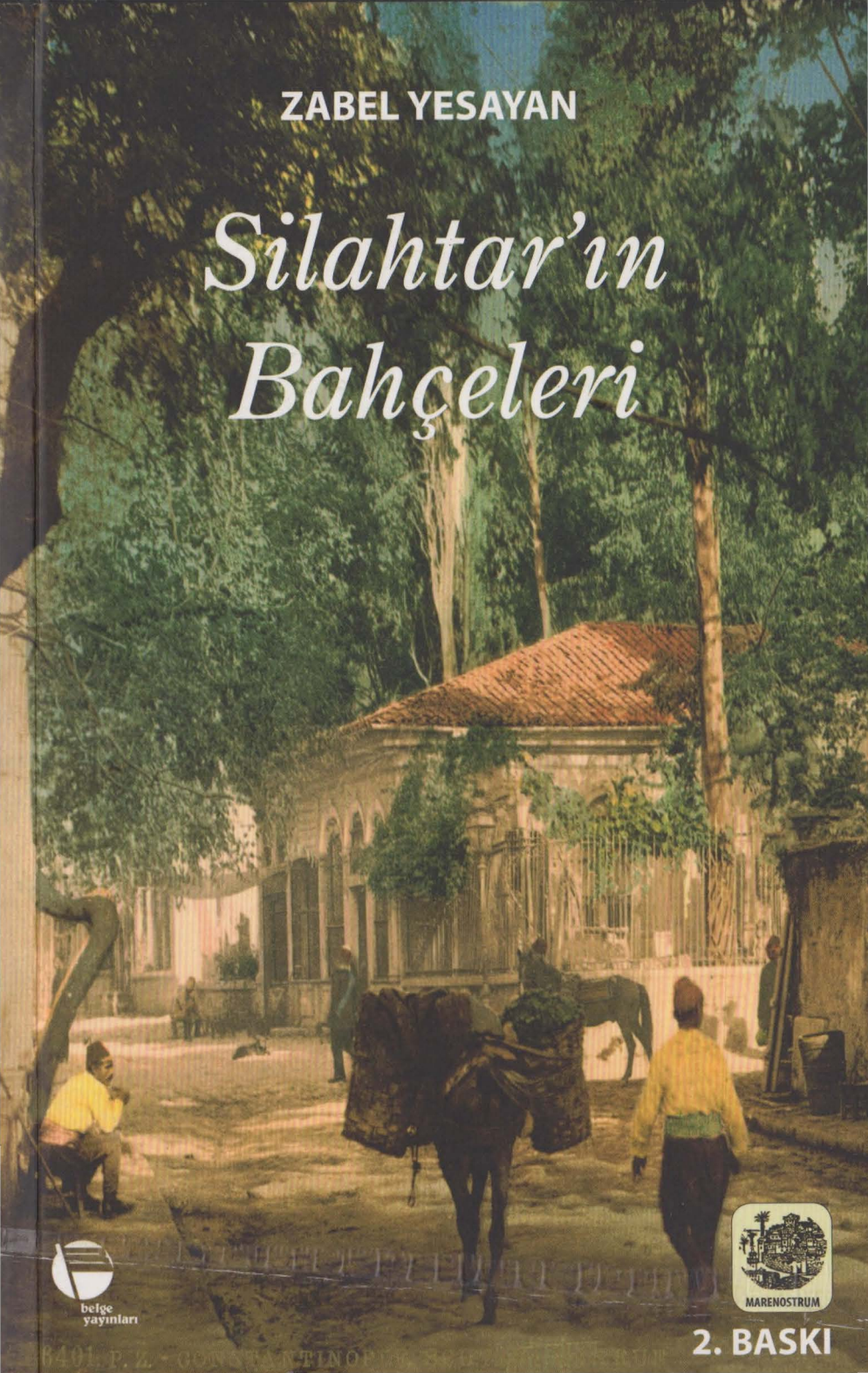
ZABEL YESAYAN

Silahtar'ın Bahçeleri

belge yayınları

MARENOSTRUM

2. BASKI

Zabel Yesayan 1878 İstanbul doğumludur. 1894 senesinde Sorbonne'da edebiyat ve felsefe eğitimi görür. 1902'de İstanbul'a geri döner ve yazmaya başlar. Zabel Yesayan'ın erken dönem yazılarında feminist çıkışlar yer alır. 1909 Haziran'da İstanbul'daki Ermeni Patrik'in isteği üzerine Adana'ya gider. Adana katliamları yeni yaşanmıştır. Görevi yetim kalan Ermeni çocukların durumunu rapor etmektir. Üç ay boyunca Adana, Mersin ve Kilis'i dolaştıktan sonra İstanbul'a döner. 1,5 yıl boyunca aralıksız yazarak *Yıkıntılar Arasında* (1911) adlı önemli kitabını yayınlar. 1915 yılında Amele Taburlarının oluşturulduğu günlerde Ermeni aydınlara yönelik olarak oluşturulan 234 kişilik Sakıncalı Ermeni Aydınları listesinde, Zohrab, Varujan, Zartaryan, şair Siamanto, müzisyen Gomidas gibi önemli adların yanında yer alan tek kadındır Yesayan. Kaçmayı başarır ve Bulgaristan'a geçer. O dönemlerde ABD Büyükelçisi Morgenthau, Lepsius ve Toynbee gibi Batılılar gözlemlerini yazmaya başlamışlardır.

Yesayan da bu aşamada ikinci önemli çalışmasını yazar. Ermeni direnişlerini ve yerel Ermeni çetelerinin tepkilerini aktaran *Murad'ın Yolculuğu* (1917) önemli bir kaynaktır. 1920 sonrasında Yesayan Paris ile Bakû arasında gidip gelir. Eşinin vefatına kadar iki çocuğuyla birlikte Paris'te yaşar. 1933 yılında Sovyetler Birliği'ne gider. Bu dönemde sosyalist bakış açısının egemen olduğu *Ateşten Gömlek* (1934), otobiyografik çalışma *Silahtar'ın Bahçeleri* (1935) ve *Barba Haçik*'i (1936) yazar. Artık Yesayan her türlü milliyetçi ideolojiye uzak duran bir enternasyonalisttir. 1930'ların sonlarına doğru, sosyalizme yakınlığına rağmen, eleştirel duruşu nedeniyle Stalin rejiminin damgaladıkları sakıncalılar arasına sokulur. Sibirya'ya sürülür ve orada ölür. Diğer önemli eserleri, *Üsküdar'da Alacakaranlık* (1901), *Başkaldıranlar ve Boyun Eğenler* (1906) *Sahte Dehalar* (1910) ve *Sürgün Ruhum* (1919) gibi uzun öyküler, *Safiye* (1911) ve *Yeni Gelin* (1911) gibi kısa öyküler, *Bir Ulusun Ölümü* (1915), *Ricat Ordusu* (1923), *Zincirsiz Prometheus* (1928) adlı romanlarıdır.

BELGE YAYINLARI: 741
Marenosturm Dizisi

The Gardens of Silihdar - Other Writings,
New York: Voskedar Corporation, 1983

SİLAHTAR'IN BAHÇELERİ
© Zabel Yesayan

Sayfa Düzeni | Aristan
Kapak Tasarım | Emel Akgül
Düzelti | Ahmet Batmaz
Birinci Baskı | Mart 2006
İkinci Baskı | Ekim 2013

İç/Kapak Baskı-Cilt | Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok
No: 239 Topkapı / İstanbul 0 (212) 613 12 11
Sertifika No: 12491

BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Cemal Nadir Sokak, Büyük Milas Han, No: 26-28
D. 121-130, 34112 Cağaloğlu-Fatih / İstanbul
Tel: 0 (212) 517 44 53
E-mail: belgeyayinlari@gmail.com
www.belgeyayinlari.com.tr
Sertifika No: 11206

ZABEL YESAYAN

SİLAHTAR'IN BAHÇELERİ

Türkçesi
Jülide Değirmenciler

belge yayınları

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sürekli Sürgün / Elif Şafak.....7
Önsöz 1: İzabela Yesayan.....29
Önsöz 2: Ara Balyozyan.....31

I. Kısım

Zabel Yesayan: Yaşamı ve Eserleri / S. Yapıcıyan.....35
Milli "Dişi Hindi" / Gostan Zaryan.....39
Zabel Yesayan'dan Anılar / Ruben Zaryan.....47

II. Kısım

Sahte Dehalar.....59
Ateşten Gömlek.....69
Zincirsiz Prometheus.....75
Moskova-Tiflis / Erivan'dan İlk İzlenimler /
Yazarlarla Karşılaşmalar / Gece Hayatı /
Kütüphanede / Konferanslar / Ayrılış
Silahtar'ın Bahçeleri.....89
İlk Gün / Ev/ Büyükanne / Büyükbaba / İlk Anılar /
Ani Kenti Ağlıyor / Alemdağ Ormanları /
Kahve ve Lodos / Dikran Dayı / Yeranik Teyze /
Kötü Günler / Bebek Evi / Öğretmen / Kirazlar /
Babam / Maltepe / Faize / Nihat Bey /
Madam Dussape / Toğmas Terziyan

III. Kısım

Yıkıntılar Arasında / Önsöz.....141
I - Kilikya'ya Doğru.....147
II - Harabeler Arasında.....153
III - Dinî Ayin.....159

Sürekli Sürgün:
Zabel Yesayan Üzerine Bir İnceleme

Elif Şafak

Osmanlı Ermenilerinin akıbetine dair dolaşımda olan literatür ağırlıklı olarak makro analizler etrafında şekillenmektedir. Bu tür çalışmaların etkisi yadsınamayacak olsa da, Türkiye toplumunu dönüştürme ve geçmişiyle yüzleştirme açısından "mikro" bazlı çalışmaların büyük önem taşıyacağı söylenebilir. Zira bu tür çalışmaların temel malzemesi bireydir. "Mikro" çalışmalar, inceleyen ile incelenen, okuyan özne ile yazılan nesne arasında empati kurma potansiyeline sahiptir. Bu açıdan bakıldığında mevcut "soykırım literatürü"nün Kadın Çalışmaları, Kültürel Çalışmalar ve Mikro Tarihçilikten yeterince beslenmemesi ve disiplinler arası birikimlere henüz yeterince açılmamış olması düşündürücüdür. Bu tebliğde edebiyatın ve edebi incelemelerin de Osmanlı Ermenileri literatürüne önemli bir katkıda bulunabileceği öne sürülecektir. Edebiyat bilhassa üç açıdan önem kazanabilir:

a. Ermeni yazarların ve kültürel elitinin toplumsal dönüşümlerde oynadıkları rol ve edindikleri statü açısından.[1]

1 Osmanlı son dönem romancılarının bir "misyon" duygusu ile

b. Yazı aracılığıyla üretilen tipleme ve temaların topluma yayılması ve kültürel önyargıları perçinlemesi ya da kırması açısından.

c. Bir "milli" edebiyatın ulus-devletleşme sürecine eklemlenmesi, hatta bu sürecin ana motorunu oluşturması açısından.

Bu tebliğ çerçevesinde inceleyeceğim kişi Osmanlı son dönem Ermeni edebiyatının en önemli kalemlerinden biri addedilen ve entelijensiya ile ulus-devletleş(eme)me süreci arasındaki bağa hayatı ve eserleriyle ışık tutan bir kadın yazar, Zabel Yesayan.[2]

Zabel Yesayan 1878 İstanbul doğumludur. Varlıklı bir ailenin kızı olarak dünyaya gelir; çocukluk dönemi görece

---

yazdıkları ve toplum içindeki rollerinin bilincinde oldukları çeşitli araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır. Bu konuda önemli bir kaynak için bkz.. Jale Parla (1998): ***Babalar ve Oğullar,*** İletişim, İstanbul.

"Roman yalnız bir vaka-i latifenin öyküsinden ibaret değildir. O vaka elbette fünundan... birisine, sanayiden birkaçına, hikmetin ... bazı kavaidine, coğrafyanın bir faslını teşkil eden bir memlekete, tarihin bir firkasına taalluk eder ki... onlara dair verilen izahat erbab-ı mutalaanın malumat ve vukufu dairesini tevsi eder" (Ahmet Mithad'dan aktaran B. Moran, ***Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış,*** s. 17).

"Erkek romancıların" okurlarına ve dolayısıyla yol gösterme, babalık etme arzusuyla yazdıkları Parla tarafından incelenmiştir. (Parla, 1998, *a.g.e.*). Cinsel ideolojinin siyasi ve toplumsal dönüşümlere nasıl eklemlendiğine dair bir başka önemli kaynak için bkz. Alan Duben and Cem Behar, ***İstanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940,*** Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

2 Zabel Yesayan'ın isminin farklı yazılışları mevcuttur. Yessayan, Essayan, Yesayan...

mutlu ve korunaklı geçer. Ailesi, bilhassa babası, kızlarının eğitimine son derece önem verdiğinden, teşvik ve sevgi görerek erken yaşta kitapların dünyasıyla tanışır. 1894 senesinde Paris'e gidip Sorbonne'da edebiyat ve felsefe eğitimi görür. Ressam olan eşiyle orada tanışır. 1902'de İstanbul'a geri döner ve o zamana kadar kadınların pek yapmadığı bir işe cüret eder:[3] Elindeki diplomayla öğretmenlik yapmak yerine, kurumlardan ve bürokrasiden uzak durup bağımsız bir kalem ehli olmaya karar verir. Hayatını yazarak kazanacaktır.

Zabel Yesayan'ın dönemin edebi ve kültürel ortamında nasıl bir yer aldığını anlamak için dönemin gazetelerine bakmakta yarar var.[4] Örneğin 18 Mayıs 1905 tarihli *Arevelyan Mamul* (Şark Matbuatı) isimli Ermenice siyasi ve edebi gazete, kendisi hakkında şöyle diyor: "Değerli yazar Madam Zabel Yesayan, Sembolistler ve Rene Gil başlıklı oldukça doyurucu bir yazı kaleme aldı... İstanbul edebiyat çevrelerinde nevi şahsına münhasır ve göz ardı edilemez yeteneği ile haklı bir şöhrete sahip olan Zabel Yesayan'dan aynı derece güzel ve ilgi çekici bir yazı dizisi sözünü aldığımızı büyük bir memnuniyetle okurlarımıza duyururuz."

Zabel Yesayan'ın bu erken dönemdeki yazılarında feminist çıkışlar görürüz. Hem Ermeni cemaatinin, hem en geniş anlamıyla memalik-i Osmaniye'nin erkek egemen dokusunu sorgulayan yazılar kaleme alır. Yazar olmaya son

---

3 Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma", ***Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*** içinde, der. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay, Alfa, 1999.

4 Bu tarihsel dönemeçte yerel ve ulusal gazetelerin oynadıkları role dair bir çalışma için bkz. Palmira Brummett, ***Image & Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911,*** New York: State University of New York Press, 2000.

derece erken yaşta karar vermiş olduğunu anılarından ve onun hakkında yazılanlardan anlıyoruz. 17 yaşındayken dönemin önemli kadın yazarlarından Serpuhi Dussap'ı ziyaret eder. Dussap onun yazarlığı aklına koyduğunu anlayınca 'o zaman seni ikaz etmeliyim' der. 'Bir kadın romancı için bu yolda destekten çok köstek vardır. Ermeni cemaati henüz bir kadın yazarın bağımsız ve başarılı yükselişine tanıklık etmeye hazır değil.'[5]

Fakat Zabel Yesayan bu uyarıyı dikkate almadan yazmaya devam eder. Son derece üretken bir yazardır; gazete yazıları, tefrika edilmiş öyküler, iki roman ve şiirler yazar takip eden altı sene içinde. Genel hatlarıyla baktığımızda, bu döneme kadar daha ziyade kendi elit kozasında yaşayan ve bir kadın yazar olarak ataerkil bir kültürde[6] tutunmaya çalışan bir profille belirir. Dolayısıyla 1900'ların başlarında daha çok kuramsal meselelerle ilgilenen, edebi ve felsefi tartışmalar içinde yer alan ve sözü dinlenen bir yazar olarak görüyoruz Zabel Yesayan'ı. Bu aşamada İstanbul kültürel elit çevrelerinin en önemli simalarından biridir ve Ermeni entelijensiyası içinde hızla sivrilmeye başlar. Zabel Yesayan'ın yazarlığının bu ilk dönemine, Bir Kadın Yazar Olarak Tutunma Dönemi adını veriyorum.

Birinci Dönüm Noktası: 1909

Zabel Yesayan'ın hem hayatını hem yazınını değiştirecek olaylar silsilesi bundan kısa bir süre sonra, 1909 yazında başlar. O senenin Haziran ayında İstanbul'daki Ermeni Patrik'i

5 Bkz. Marc Nichancian,

6 Osmanlı Ermenilerinin erkek egemen dokusuna dair önemli bir araştırma. ***Armenian Village Life Before 1914,*** Villa ve Matossian.

Zabel Yesayan'dan Adana'ya gitmesini ister. Adana katliamları yeni yaşanmıştır; olayların üzerinden henüz iki ay geçmiştir ve o tarihten bu yana insanlar zor koşullar altında sokaklarda barınmakta, Adana'dan kaygı verici haberler gelmektedir. Patrik kültürel ve siyasi elit içinden seçilmiş kişilerden oluşan bir heyetin Adana'ya gidip oradaki Ermeni halkın ne durumda olduğunu yakından tespit etmesini ister. Zabel Yesayan bu heyet içinde yer alır. Görevi bilhassa yetim kalan Ermeni çocukların durumunu rapor etmektir.

Böylece 1909 yazında İstanbul'daki görece korunaklı burjuva ortamından çıkar ve Adana'ya gider. Takip eden üç ayı Adana-Mersin ve Kilis üçgeninde dolaşarak geçirir. Buradan İstanbul'a gönderdiği mektuplar Adana katliamlarının ertesinde Adana ile ilgilenen araştırmacılar için mühim bir kaynak teşkil etmektedir. Gördüğü her şeyi ayrıntılarıyla rapor eder. Aynı zamanda, bir sanatçının kolektif acı karşısındaki duruşunu görmek açısından da son derece önemlidir mektupları.[7]

Eylül sonunda İstanbul'a döner. Artık aynı insan değildir. Adana'da tanık oldukları tamamen değişmesine sebep olur. İstanbul'a döner ve nöbete tutulmuşçasına durmadan yazmaya başlar. Tam 1,5 sene boyunca aralıksız yazar. Sonunda ortaya bir kitap çıkar: ***Yıkıntılar Arasında***. Bu kitap seneler sonra hâlâ bugün bile Batı Ermeni edebiyatının en önemli ürünlerinden biri addedilmektedir.

Yıkıntılar Arasında köylerde ve kasabalarda Ermeni halkın Adana katliamlarından sonra düştüğü durumun birinci elden tanığıdır. Bu kitap bir yas kitabıdır. Yesayan bu kitabı yazmaktaki amacının üç ay boyunca tanıklık ettiği sınırsız acıyı hem kendi cemaatinin insanlarına hem de

7 Bkz. *a.g.e.*

olaylardan haberi olmayan Müslüman Türklere aktarmak olduğunu ifade eder. "Eğer kan ve ateşle aklını yitiren bu insanların yaşadığı felaketi anlatabilirsem, bu vatana karşı görevimi yapmış olacağım."[8]

Burada ilginç olan bir nokta, bu aşamada Zabel Yesayan'ın **vatan** kelimesini Osmanlı memleketini tanımlayacak şekilde en geniş çerçevede kullanıyor olması. Müslüman ve Gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarının beraberliğine inanıyor ve bu anlamda Osmanlıcı. Ermeni cemaatinin siyasi örgütlenmesi olan Taşnaksutyun Partisi'nden arkadaşları ve tanıdıkları var ama kendisi bu partinin üyesi değil. Hâlâ tüm azınlıkları bir arada tutacak bir siyasi şemsiye, bir üst kimlik arayışında.

Peki ne görüyor da Adana'da bu kadar sarsılıyor? ***Yıkıntılar Arasında***'nın başlangıcı bu soruya ışık tutabilir: "Yıkılmış bir şehir yakıcı güneşin altında bitimsiz bir mezarlık gibi uzanıyor. Sadece ve sadece yıkıntılar var etrafta. Göz alabildiğine enkaz. Ta ilerdeki Türk mahallelerine kadar tek tek her semt, koskoca bir alan, yıkılmış yakılmış, talan edilmiş."

Zabel Yesayan önce mekânı anlatarak başlıyor. Ardından insanları tarif etmeye başlıyor. Adana katliamlarından sonra yöredeki Ermeni cemaatin evsiz kaldığını, sokaklarda yatıp kalktığını, yakılmış kiliselere sığındığını anlıyoruz notlarından. İstanbul'dan gelen heyeti büyük bir kalabalık karşılıyor. "Kalabalığın çokçası kadın ve çocuklardan müteşekkil, dullar ve yetimler karşılıyor bizleri Adana'da. Aç, perperişan, ailesini yitirmiş, kimileri yaralı, kimileri has-

8 *A.g.e.*; bundan sonra ***Yıkıntılar Arasında*** kitabından yapılan tüm alıntılar Nişanyan'ın İngilizce çevirisini Türkçe'ye çevirmek suretiyle yapılacaktır.

talıklı ve belki de en korkuncu başlarına ne geldiğini tam olarak anlayamayan, yaşadıkları acıya neyin sebep olduğundan bihaber Ermeni çocukları... yetimler karşılıyor beni Adana'da.'

Zabel Yesayan'ın bir yazar olarak sürekli kendi kendine sorduğu soru şu: İstanbul'daki aydınlara, okurlara, tüm bunlardan haberi olmayanlara bunları nasıl iletebilirim? Böylesi bir felaketin yazılamayacağını, aktarılamayacağını sezmektedir. O zaman nasıl kâğıda dökecek, nasıl kaleme alacaktır gözlemlediklerini? Nişanyan ***Yıkıntılar Arasında*** kitabının temel sorunsalının bu nokta etrafında döndüğünü öne sürüyor:[9] "Tarifi kabil olmayan bir kederi ben kelimelerimle nasıl tarif edebilirim?" Bu aşamada Zabel Yesayan'ın bir yazar olarak üstlendiği misyon budur. Bu aynı zamanda bir önceki aşamada sahiplendiği yazarlık duruşundan da uzaklaşması anlamına gelir. Artık soyut sanatsal tartışmalar değil, somut toplumsal gerçekler hakkında yazmayı arzulamaktadır.

Yıkıntılar Arasında kitabının bir başka ilgi çekici özelliği akıl hastalıkları üzerinde durmasıdır. Gerek 1909 Adana katliamlarından sonra, gerekse ileride değineceğimiz 1915 tehciri boyunca çok sayıda Ermeni akli dengesini yitirir. Zabel Yesayan'ın yazılarından bilhassa kadınların ve ardından çocukların akli dengelerini yitirdiklerini, "normal" davranmamaya başladıklarını anlıyoruz. Zabel Yesayan son derece tüyler ürpertici bir dille yollarda karşılaştığı aklını yitirmiş kadınları ve çocukları anlatır. "Tehcir ve

9 Nichanian, Marc. "Zabel Yesayan: The End of Testimony and the Catastrophic Turnabout, s. 187-242, ***Writers of Disaster: Armenian Literature in the Twentieth Century, c. 1, The National Revolution.*** Princeton, Londra: The Gomidas Institute, 2002.

Akıl Hastalıkları" gerek Ermeni gerek Türk tarihçiler, araştırmacılar için son derece çarpıcı, düşündürücü bir araştırma konusu teşkil edebilir.

Zabel Yesayan'ın Adana yazılarında dikkat çekici bir başka nokta, Ermeni ahalinin ölüm karşısındaki duruşu, ölümü algılama biçimidir. Zaman zaman "ölümü kutsama" noktasında ipuçları çıkmaktadır yazılardan. Bu aynı zamanda rasyonalitenin eridiği noktadır. Zabel Hanım'ın anlattığı iki hadise bu açıdan çarpıcıdır. Birincisinde, yol kenarında duran bir anne ile kız çocuğu görür. Çocuk son derece hastadır ve bitkindir. Zabel Yesayan yanlarına yaklaşınca çocuğun durumunun ağır olduğunu anlar. Anneye ve çocuğa moral vermek üzere olumlu bir şeyler söylemeye çalıştığında anne gülerek sözünü keser ve "O ölecek! O ölecek!" diye tekrar eder, çocuğun yanında onun duymasına aldırış etmeden.

Dikkat çekmek istediğim ikinci örnek bir kilise içindeki toplu yas duası esnasında yaşanır. Bu sahnede Ermeni cemaatinin toplumsal ve siyasi bir felaketi nasıl karşıladığına dair önemli ipuçları buluyoruz. Cemaat dua etmeye devam ederken aniden son derece yaşlı, saçı sakalı uzun ve bembeyaz bir papaz ortaya fırlar ve bağırmaya başlar. "Nedamet getirin!" diye bağırır topluluğa, "tüm bu acılar, bu katliamlar başınıza niçin geldi zannediyorsunuz, bir düşünün işlediğiniz günahları. Ölme vaktimiz geldi. Efendimiz İsa masumların kanlarının akıtılacağını haber verdi. Boğazınızı kesecek olan kılıçlar bileylendi. Boyunlarınızı eğin ve nedamet getirin. Nasıl ne kadar büyük bir günah işledik ki Tanrı bu cezayı bize reva gördü?"[10]

10 Bir başka ilgi çekici ayrıntı, yıkık kilise duvarlarından birindeki bir yazıdır. Zabel Yesayan duvarda Artık Tanrı Yok yazdığını iletir.

Yıkıntılar Arasında'nın ilerleyen bölümlerinde bir toplu ayin sahnesi var ki son derece düşündürücü. Topluluktaki her bireyin yasım tutacağı, kaybettiği en az üç, dört kişi olduğunu söylüyor Yesayan. Bu ayinde Hıristiyan mezheplerinden temsilciler olduğunu da ekliyor. Katolik, Protestan, Yunan, Süryani kiliselerinin temsilcileri orada. Farklı Hıristiyan mezhepleri hep beraber, öldürülen Adanalı Ermeniler için ortak bir ayin yapıyorlar. O dönemde farklı Hıristiyan mezheplerinin ilişkilerini merak edenler açısından da önemli ipuçları var bu kitapta.

Bu aşamada Zabel Yesayan'ın Adana tanıklıklarının en önemli sonucu kanımca bireysel kimliğin yerini kolektif kimliğin almış olmasıdır. Artık kendisini her şeyden evvel etnik/ulusal kimliği üzerinden tanımlayacaktır Zabel. Artık edebiyatta sembolist akım üzerine kuramsal yazılar yazan o kadın gitmiş, onun yerine Ermeni kimliğini düşünmeye ve sahiplenmeye karar veren toplumcu yazar gelmiştir. "Kendimi kaderin ellerine bıraktım ve bireyselliğimin usul usul eridiğini, ortak acıya karıştığını hissettim. Beynimin içinde bir başka ses belirdi, bir başka bilinç. O zaman kendimi ırkımın kaderiyle bütünleşmiş buldum."

Bununla birlikte Nişanyan'ın da vurguladığı gibi Zabel Yesayan yaşananların bir intikam duygusu uyandırmaması gerektiği noktasında hassastır. Bu dönemki yazılarında ve mektuplarında, Ermenilerin de intikam almak için Türklere hınç bilemelerinden ve karşılık vermelerinden endişe ettiği hissedilmektedir. Gördüklerine rağmen, Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı şüphe ve güvensizliğin doğmasından endişe duyar. Hâlâ ortak yaşam alanı yaratmaktan yanadır.

Yazarın ömrünün bu ikinci dönemine Acıya Tanıklık ve Kolektif kimliği Sahiplenme Dönemi adını veriyorum.

İkinci Dönüm Noktası: 1915

1915 senesi Osmanlı Ermenileri açısından peş peşe hızlanarak katlanan hadiselerle örülüdür. Şubat 1915'de daha evvel Osmanlı ordusuna alınmış olan Ermenilerin ellerinden silahları alınır, ordu içinde amele taburlarına konulurlar. Silahsız ve emir altında, son derece ağır şartlarda çalışmaya mahkûm edilirler. Bazı amele taburlarında büyük zulümler işlendiğine dair haberler gelir merkeze. Amele taburlarının amacı sistematik olarak Ermeni erkekleri kontrol altında tutmak ve fiziksel olarak yıpratmaktır.[11]

Amele taburlarının oluşturulduğu tarihlerde, bir de sırf entelektüellere ve siyasi/kültürel elite yönelik bir liste oluşturuluyor. Sonunda ortaya çıkan 234 kişilik Sakıncalı Ermeni Entelektüeller Listesi birçok açıdan son derece önemli ve düşündürücü. Ancak bu noktaya geçmeden evvel Ermeni cemaatinin kültürel üretimine hızlıca değinmekte fayda var.

Osmanlı son dönem Ermeni cemaatinin dinamik ve üretken bir kültürel dünyası var.[12] 1876'da İstanbul'da 53

---

11 8 Nisan 1915'de Zeytun gibi birkaç merkezin etrafındaki amele taburlarında bulunan Ermeniler öldürülür. O yörelerden kalma ağıtlara bakmak çarpıcı olabilir. Ağıtlarda "Ermeni'ye kendi mezarını kazdırdılar" sözlerine çok sık rastlanıyor.

12 Berlin'deki Ermeni delegasyonu Bulgarlara kıyasla gördükleri muameleden son derece rahatsız olarak şunları dile getirir:

"Ermeni delegasyonu. Meşru talepleri... kongreden onay görmediği için duyduğu üzüntüyü ifade eder. Bizimki gibi bir milletin, yedi milyon kişiden oluşan, şimdiye kadar hiçbir yabancı gücün aracı olmamış, diğer Hıristiyan halklardan çok daha fazla ezilmiş olmasına rağmen Osmanlı yönetiminin başına hiçbir bela açmamış bir milletin her türlü siyasal ihtirastan arınmış böyle bir milletin kendi ata yurdunda yaşama ve Ermeni yöneticiler tarafından yönetilme hakkını edinmek için mücadele

Ermeni okulu var, 5.600 öğrencili. 1884 senesinde 88 yayın organı var irili ufaklı. 1900'de 6 tane günlük, 8 tane aylık gazeteleri var sırf İstanbul'da. 1908-1915 yılları arasında 135 kitap basılmış. Felsefi, edebi ve toplumsal içerikli kitaplar da basılıyor dinî kitapların yanı sıra. Dönemin önde gelen iki ifade biçimi hiciv ve siyasi gazetecilik. "Ermeniler arasında milli bilinç diğer cemaatlerden çok sonra, 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktı... Bu bilinç, okulların açıldığı, Ermenistan'ın klasik geçmişinin keşfedildiği ve günlük dil ile arkaik dua dili arasındaki uçurumu kapatacak edebi bir söylemin geliştirildiği bir kültürel canlanmanın sonucuydu" (Jusdanis, 1998, s. 64). Ermeni cemaatinin kültürel elitiyle övündüğünü söylemek mümkün. Tehcirden hemen önceki tablo bu.

Sakıncalı Ermeni Entelektüeller Listesi tehcir başlamadan önce oluşturulur ve Nisan 1915'de açık edilir. Aynı gün içinde tek tek listedekilerin evlerine baskın yapılır. Listede şairler, yazarlar, gazeteciler, siyasi ve dinî elitin önde gelen isimleri var. Özellikle edebiyatçıların ön planda olması dikkat çekici.[13] Bir kaç örnek vermek gerekirse, Krikor Zohrab,

---

etmek zorunda kalacağına inanmamıştık. Ermeni delegasyonu Doğu'ya bu dersi almış olarak dönmektedir. Ama yine de Avrupa onun meşru taleplerini karşılayıncaya kadar Ermeni halkının isteklerini haykırmaktan asla vazgeçmeyeceğini beyan eder (aktaran Walker 1980) (alıntı Jusdanis, 1998, s. 65).

13 Deleuze ve Guattari, "major bir dil içinde bir azınlığın inşa ettiği edebiyat" şeklinde tanımladıkları minör edebiyat dönemin Ermeni edebiyatı için de geçerlidir. Deleuze ve Guattari kendi çalışmalarında Almanya'da major edebiyat içinde üreten Yahudi yazarları incelerler. Benzer bir eksende dönemin Ermeni edebiyatçılarına bakmak önemli bir kuramsal açılım sağlayabilir edebiyat tarihi ve kültürel çalışmalar açısından. Bkz. *Deleuze ve Guattari*, 1986, s. 16.

Varujan, Rupen Zartaryan, şair Siamanto, müzisyen Gomidas gibi Ermeni cemaatinin önemli isimleri var bu listede.

Entelektüeller aynı gün aynı saatte yapılan baskınlarla toplanır. Tutuklayan otoritelerin kendilerine son derece nazik ve yumuşak davrandıkları tanıklıklarda var. Aydınlar en şık kıyafetleriyle, karakola götürüldüklerini zannederek güvenlik eşliğinde ayrılırlar evlerinden. Bu gruptan bir kısmı Ayaş'a sürülür, bir kısmı Çankırı'ya. Ayaş'a sürülenler içinde kurtulan yok, zaten çok çabuk öldürülüyorlar. Çarıkırı'ya sürülenlerin durumu daha farklı, orada Çankırı içinde yaşarlar bir süre, İstanbul'dan ailelerinden gelen paralarla ev tutar bir kısmı. Bir nevi Çankırı içinde sürgün yaşarlar, oradan ayrılmaları yasaktır. Uzun vadede Çankırı'ya sürülenlerin de bir çoğu ölür, aralarında Müzisyen Gomidas gibi kurtulanlar da olur. Gomidas Çankırı'dan kurtulur ama akli dengesini yitirir.

Kurtulanlardan biri yazar Hagop Oshagan. İleride bu süreci detaylarıyla anlatmak için on bir ciltlik bir kitap kaleme alacaktır. Amacı 1894 ila 1915 seneleri arasında neler yaşandığını gelecek kuşaklara aktarmak, "bir gün Türkler kendilerini tanımak için benim kitaplarımı okuyacaklar" der. Oshagan bu tebliğ çerçevesinde önemli çünkü ileride Zabel Yesayan'ı son derece sert bir dille eleştirecektir.

Ancak tekrar listeye dönelim. Ev baskınlarıyla toplanan Ermeni entelektüeller listesi ağırlıklı olarak erkek aydınlardan müteşekkil bir liste. Ama içinde tek bir kadın yazarın ismi var: Zabel Yesayan.

Zabel mucizevi bir biçimde kaçmayı ve yakalanmamayı başarır. Önce hastanelerde saklanır, sonra Bulgaristan'a geçer. 1917 senesinde, devrimin arifesinde Bakû'ya geçer. Bundan bir sene evvel, yani kendine gelir gelmez yaptığı

ilk iş tehcirden kurtulanların tanıklıklarını toplamaya başlamak olacak. Bu anlamda Mark Nişanyan, Zabel Yesayan'ın girişiminin bir ilk olduğu kanısında. Ondan evvel ABD Büyükelçisi Morgenthau, Lepsius ya da Toynbee gibi kimi Batılı gözlemciler olan biteni kâğıda dökmeye başlamıştır. Sürekli raporlar geçerler Batı dünyasına. Örneğin Lepsius raporlarında Anadolu'nun bir çok yerinde katliamlar yaşandığını ve bunların aynı anda başladığını söyler. Ortak, merkezden gelen bir telgrafla harekete geçildiğini öne sürer. Bu anlamda Batılı gözlemcilerin ilettikleri tanıklıklar mevcuttur fakat Ermeni entelijensiya içinde olan bitenin tanıklıklarını toplama yönünde ilk çaba Zabel Yesayan'dan gelir.

Bu aynı zamanda yazarlık açısından da önemli bir kırılma noktasıdır. Artık kendi hayal gücünü kullanmak, romanlar öyküler yazmak yerine, kâtiplik yapmak istemektedir Zabel Yesayan. Onlar anlatsın, ben aktarayım fikriyle hareket eder. Romancılıktan ziyade kâtipliğe adar kendini, Bir anlamda bireysel tahayyülünü ve sesini geri çeker. "Sinirlerim o kadar bozuk ki," der "yazmazsam çıldıracağım. Düşünmemek için sürekli çalışıyorum. Günde on-on iki saat yazıyor, durmadan tanıklık topluyorum."

Bunları sadece toplayıp yazmakla kalmaz, aynı zamanda Fransızca'ya da çevirir hızla. Fotoğraflar, belgeler, anılar toplar. Tek bir kaygısı vardır: Unutulmasın! Artık üslubu da, yazınsal kaygıları da tamamen değişmiştir Zabel'in. Eskiden Osmanlıcılığı savunan ve Türk/Müslüman aydınlarla ortak bir kültürel elit oluşturdukları fikrini elden bırakmayan, farklı azınlıkların beraberce özgür bir rejim kurabileceklerine inanan Zabel, 1915'ten sonra bu yaklaşımını tamamen terk eder. Artık Türklerden "katiller" diye söz eder.

Bakû'de yayınlanan *Gordz* adlı bir dergide topladıklarını yayınlar.[14] Deyrizor'a kadar giden bir Ermeni'nin tanıklıklarıdır bunlar. Söz konusu kişinin ismi Hayg Toryan'dır ve bir Alman subayın[15] yanında çalıştığı ve onun himayesinde olduğu için doğrudan tehcire katılmamış ama aşama aşama, durak durak tehcire tanıklık etmiştir.

Zabel Yesayan'ın ömrünün bu aşamasında ürettiği ikinci önemli çalışma gene kâtiplik yapmak suretiyle bir başkasının tanıklığını aktarmak biçiminde olur. ***Murad'ın Yolculuğu*** ismiyle çıkan bu kitap, Ermeni direniş çeteleriyle ilgilenen ve tehcir boyunca yerel Ermeni çetelerinin nasıl tepki verdikleri sorularını araştırmak isteyen araştırmacılar için de önemli bir kaynak olabilir. Murat ve adamları bir nevi gerilla harekatı oluşturmaya çalışarak, tehcir boyunca kasaba kasaba köy köy dolaşarak Ermenileri tehcire zorlayan ve kötü muameleye tabi tutan Türk ve Çerkezleri öldürürler. Böylece bu kitap sadece Türklerin Ermenileri değil, Ermenilerin de silahlanıp yerel bazda Türk Kürt ya da Çerkez askerlerini öldürdükleri ile ilgilenenler açısından da önemli bir kaynaktır. Benim açımdan çarpıcı olan, eskiden, 1909 sonrasında "intikam" duygusunun yeşermesinden endişe eden, Ermeni ahalinin gördüğü zulme rağmen intikam duymaması gerektiğinin altını çizen Zabel, 1915 sonrası intikamın tanıklığını da yapmak istemiştir.

Murad'ın Yolculuğu'nun ve Zabel Yesayan'ın bu dönemde topladığı tanıklıkların bir başka özelliği 1915 olaylarında Almanların oynadıkları role yer vermesi. Ermenilerin zulüm gördüğü ve katledildiği bir çok yerel olayda yaşananların bizzat Alman subayların bilgisi dahilinde ya da

14 *Gordz,* Şubat 1917, s. 135. (Aktaran Nichanian, *a.g.e.*)

15 Söz konusu Alman subay daha sonra intihar edecektir.

gözü önünde gerçekleştiğine dair tanıklıklar var çalışmalarında.

Zabel Yesayan'ın ömrünün bu dönemine Kâtiplik ve Toplumsal Hafızaya Hizmet Etme dönemi adını veriyorum. ***Sürgündeki Yüreğim*** adlı eserine rağmen, bu noktada Zabel artık romancı yanını geri çekmiş, kâtip yanını ortaya çıkarmıştır.

Üçüncü Dönem Noktası: 1920 Sonrası

Takip eden senelerde Zabel Yesayan Paris ile Bakû arasında gidip gelecektir. Eşinin vefatına kadar Paris'te yaşar, eşi ve iki çocuğuyla beraber. Daha sonra 1933 senesinde Ermenistan'dan aldığı bir davet üzerine Sovyetler Birliği'ne gider. Bu aşamada üç önemli kitabı var. 1934 tarihli ***Ateşten Gömlek,*** otobiyografik çalışma ***Silahtar'ın Bahçeleri***[16] ve ***Barba Haçik***. Bilhassa ***Ateşten Gömlek*** sosyalist gerçekçi bir bakış açısıyla yazılmıştır. Bu aynı zamanda epistemolojik bir kopuşun da dışavurumudur. Zira Zabel Yesayan, artık her türlü milliyetçi ideolojiye mesafeyle bakan enternasyonalist bir tavır benimsemiştir.

Burada epistemolojik bir kırılma görüyoruz. Daha sonra kaleme alacağı romanlarda Ermeni burjuvazisine saldırır Zabel Yesayan. Onları milliyetçilik illetine inanmakla itham eder. Aynı zamanda giderek sosyalizme yakınlaşır. 1934'de Sovyet Yazarlar Kongresi'nde yaptığı konuşmada Ermeni proletaryasını över ve onların sadece emperyalizme karşı değil aynı zamanda *faşist* Taşnaklara karşı da mücadele ettiklerini söyler. Bir anlamda her türlü milliyetçi ideolojinin

16 Bkz. Ara Balyozyan: ***The Gardens of Silihdar & Other Writings,*** New York: Voskedar Corporation, 1983.

ve pratiğin kapısının faşizme açılacağına inanmaktadır, Ermeni milliyetçiliği dahil. Nişanyan'a göre Zabel Yesayan milliyetçi arzulara kapılmak suretiyle Osmanlı Ermenilerinin başlarına gelen korkunç zulmü kışkırttıklarını dahi ima eder. Bu önemli bir siyasi kırılmadır ve diasporadan son derece sert eleştiriler alır. Hagop Oshagan, örneğin, Zabel Yesayan'ı defterden siler ve ondan, kalemini sattı' diye bahseder.[17]

Zaben Yesayan'm 1920 sonrası antimilliyetçi söylem benimsediği ve fikirlerini kamusal alanda tartışmaktan çekinmediği dönemine, Antimilliyetçi Hatip ve Sosyalist Gerçekçi Yazar dönemi adını veriyorum.

Dördüncü Dönüm Noktası: 1930'lar

Zabel Yesayan eleştirel bakışlı bir entelektüeldir ve sosyalizme olan yakınlığına rağmen, eleştirel duruşundan ötürü kısa zamanda Stalin rejiminin damgaladıkları arasına girer. 1930'ların sonlarında Sibirya'ya sürülür. Ömrünün bu aşaması hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Çocuklarının anlattıklarından Sibirya'da öldüğünü biliyoruz. Ancak tam olarak ne zaman, nerede ve nasıl öldüğü ya da öldürüldüğü meçhul. Böylelikle, İstanbul'da dünyaya gelip Paris'te felsefe okuyan, hem Ermenice hem Fransızca yazan, 1909 Adana katliamlarına doğrudan tanıklık edip, 1915 entelektüeller listesiyle tutuklanmaktan son anda kıl payı kurtulan Zabel Yesayan hayatını Sibirya'da kaybeder. Hayatı ve eserleri bugün 1909 ve 1915 hadiseleriyle ilgilenen tüm araştırmacılar ve okurlar için önemli kaynaklar oluşturmaktadır.

17 Bkz. Hagop Oshagan, ***Panorama,*** c. VI, s. 272 (aktaran Marc Nichanian, *a.g.e.*)

Zabel Yesayan'ın en büyük korkusu toplumsal amnezidir. Yaşananların unutulmasından, silinmesinden endişe eder. "Bugünün üzerinden seneler geçecek, siyasi husumetler ve nefret unutulacak, yeni kuşaklar gelecek ve onlar yepyeni umutlar ve yeni arzularla bizim şimdi yaşadığımız bu kederi tamamen unutacaklar, ama geride bir şey kalacak, bir halkın çektiği acı." İşte kitapları buna tanıklık etmekte, unutkanlık akıntısının tersine yüzmektedir. Büyük toplumsal trajedilerin yaşandığı dönemlerde yazarların ve yazarlığın en önemli misyonunun "hatırlatmak" olduğuna inanır.

Genel Sorular

Zabel Yesayan'ın hayatından ve eserlerinden hareketle, çeşitli dallardan gelen araştırmacılar için önemli olabilecek altı soru saptamış bulunuyorum.

1. 1905 Ermeni tehciri öncesinde oluşturulan Sakıncalı Entelektüeller Listesinin arkasındaki ana dinamik nedir ve niçin Ermeni entelijensiya, Osmanlı otoriteleri tarafından bir tehdit olarak algılanır? Bilhassa ulus-devletin milliyetçiliği değil de, milliyetçiliğin ulus-devletleri yarattığı tezinden hareket edersek, kültürel ve siyasi elitin ulus-devletleşme sürecinde başat bir rol oynadığı öne sürülebilir. Bu Türk entelijensiyası için geçerli olduğu kadar Ermeni entelijensiya için de geçerlidir. Öyleyse, Ermeni ulus-devletinin mimarları olarak mı görüldü dönemin kalemşorları, yazarları?

2. 1915 öncesinde Müslüman/Türk ve Ermeni feminist kadın yazarlar arasında bir kültürel dayanışma ağı var mıydı? Boyutları nelerdi?[18]

18 Bu doğrultuda son derece önemli bir kaynak kitap olan Serpil

3. Aşağı yukarı aynı tarihlerde yaşayan, aynı metaforları kullanan, hatta bir romanlarına aynı ismi veren *(Ateşten Gömlek),* kendi cemaatlerinin kültürel eliti içinde ön plana çıkan, kadın sorunlarına eleştirel bir yaklaşım getiren ve feminist çıkışlar yapan ve kendi milletlerinin sergüzeştinin kâtipliğini yapan Halide Edip Adıvar ile Zabel Yesayan'ın hayatlarının karşılıklı, karşılaştırmalı okunmasının ve incelenmesinin son derece önemli ipuçları ve bulgular sağlayabileceğine inanıyorum.[19]

4. Tehciri ve tehcirin boyutlarını anlayabilmek için edebiyat tarihinin önemli bir kaynak olabileceği fikrindeyim.[20] Türk ve Ermeni edebiyatı sadece ne anlattıkları itibarıyla değil, ne anlatmadıkları açısından da yani bıraktıkları suskunluklar açısından da okunmalıdır.[21]

Çakır'ın ***Osmanlı Kadın Hareketi'***ne dikkatimi çeken Akşin Somel'e teşekkür ederim.

19 Benzer pek çok yanı olan bu iki kadın yazar milliyetçilik söz konusu olduğunda iki ayrı yöne savrulacaktır. Yesayan her türlü milliyetçi ideolojiden şüphe duyarken, Adıvar Türk milliyetçiliğini sahiplenecektir. Ermeni tehcirinin boyutlarını çok iyi bilen Adıvar, 1928'de Institute of Politics at William College'de 200 kişilik bir uzmanlar topluluğuna bir konuşma yapar ve Ermeni katliamlarıyla ilgili olarak, "evet çok acı çekildi ama bunu iki yönlü görmek lazım" der.

20 Bu çerçevede yararlı olabilecek bir çalışma için bkz. Taner Timur, ***Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik,*** Ankara: İmge, 2002

21 Türk edebiyatının Ermeni tehciri konusundaki suskunluğu dikkat çekicidir. Ancak Batı edebiyatından önemli örnekler sunulabilir. Batı edebiyatında Osmanlıdan Cumhuriyete gelişen Türkleştirme ve ulus-devletleştirme sürecinin önemli tanıkları var. Örneğin Ernest Hemingway 1920'lerde *Toronto Star*'ın muhabiri olarak Ege'de Rumların yaşadıklarına bire bir tanıklık eder. Keza tehcirin izdüşümleri Elia Kazan, Kazancakis,

5. Sadece üretilen edebiyatın değil, edebiyatçının da "okunabileceğine", mikro tarih çalışmalarının konusu olabileceğine inanıyorum. Bu anlamda Zabel Yesayan gibi üretken ve değişken bir yazarın epistemolojik kırılma noktalarıyla ele alındığında bir dönemin daha iyi anlaşılmasında payı olacağı fikrindeyim.

6. Son olarak, daha genel bir çerçevede, Edebiyat bölümlerinde ya da Kültürel Çalışmalar alanındaki araştırmacılar için Türk edebiyatı ile Ermeni edebiyatının ulusdevletleş(eme)me süreçlerindeki rollerine bakmanın önemli olabileceğine inanıyorum. Her iki edebiyatın karşılıklı ürettikleri kültürel önyargılar, prototipler[22] ve yarattıkları dayanışma[23] zihniyetlerin nasıl şekillendiğini görmek açısından aydınlatıcı olacaktır.

Arhur Koestler, Elias Canetti, Lawrence Durrell'in yapıtlarında mevcuttur.

22 Bu açıdan önemli bir kaynak Ömer Seyfettin'in eserleridir. Türk milli edebiyatının gerek dil gerek içerik açısından öncülüğünü yapan Seyfettin'in eserlerinde kozmopolitlik, milli bilinç, Osmanlıcılığın neden doğru olmadığı, her bireyin nasıl kendi milletiyle özdeşleşmesi gerektiği temaları sıklıkla vurgulanır. Seyfettin'in Ermeni kadın karakterleri özellikle ilginçtir. Bu konuda "Bir Ermeni Gencinin Hatıra Defteri" özellikle çarpıcıdır. Bkz. Ömer Seyfettin, ***Tüm Eserleri*** içinde, Ankara: Bilgi, 1998.

23 Anlatının nasıl ortak bir dayanışma ruhu yarattığına dair karşılaştırmalı kuramsal bir çerçeve için bkz. Göcek, F. M. (bas.) (2002) ***Social Constructions of Nationalism in the Middle East,*** State University of New York Press.

Sonuç Yerine:

Edebiyat ile başladım, gene edebiyat ile noktalamak istiyorum. Amerikan edebiyatının önde gelen kalemlerinden Kurt Vonnegut, ***Bluebeard*** isimli kitabında, Rabo Karabekyan'ın öyküsünü anlatır. Babası aslen Anadolulu'dur ve tehcirde katledilmekten son anda kurtulmuştur. Kitapta Rabo Karabekyan babasına bir gün bir Türk ile karşılaşırsa ondan ne duymak isteyeceğini sorar. Baba, bir gün bir Türk ile karşılaşırsa, ondan, Ermeniler gittikten sonra memleketin daha çorak bir ülke haline geldiğini duymak istediğini söyler.

En azından bunu söyleyebilirdik, söyleyebiliriz. Diasporadaki Ermenilere, onlar gittikten sonra bu memleketin kültürel, siyasi, ekonomik, ahlaki ve vicdani bakımlardan çok daha çorak bir yer haline geldiğini ve en önemlisi, yokluklarını yüreğimizde hissettiğimizi söyleyebiliriz. Kanımca bizim bunu yüksek sesle söylemeye ihtiyacımız var, onların da bunu duymaya ihtiyacı var.

KAYNAKÇA

Bilal, Melissa, Lerna Ekmekçioğlu ve Belinda Mumcu. "Hayganus Mark'ın (1885-1966) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri, Feminizm: Bir Adalet Feryadı" [Feminism as a Scream for Justice: The Life, Thoughts, and Actions of Hayganus Mark (1885-1966)]. *Toplumsal Tarih* 15.87 (2003): 48-57.

Brummett, Palmira (2000) *Image & Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press,* 1908-1911, New York: State University of New York Press.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (1986) *Kafka: Toward a Minor Literature,* Minneapolis, University of Minnesota Press.

Bakhtin, Mikhail (1981): *The Dialogic Imagination: Four Essays,* Austin: University of Texas Press.

Chatterjee, Partha (1986): *Nationalist thought and the Colonial World,* Zed Publications, London

Cixous, Helene (1991): "The Laugh of the Medusa" in *Feminisms: An Anthology of Literary Theory and Criticism.* Robyn R. Warhol & Diane Price Herndl (eds), New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, s. 334-350

Cocks, Joan (2002): *Passion and Paradox: Intellectuals Confront the National Question.* Princeton: Princeton University Press.

Cohen, A. (1985): *The Symbolic Construction of Community,* London, Tavistock.

Çakır, Serpil (1993). *Osmanlı Kadın Hareketi* [Ottoman Women's Movement]. İstanbul: Metis.

Duben, A. and Behar, Cem (1991) *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility*, 1880-1940, Cambridge: Cambridge University Press.

Gocek, F. M. (bas.) (2002) *Social Constructions of Nationalism in the Middle East,* State University of New York

Jusdanis, Gregory (1991): *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature,* University of Minnesota Press, Minnesota.

(2001): *The Necessary Nation,* Princeton University Press, Princeton.

Karakışla, Yavuz Selim (1999): "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti himayesinde savaş yetimleri ve kimsesiz çocuklar: 'Ermeni' mi, Türk' mü?" *Toplumsal Tarih,* 12, no. 69.

Mardin, Şerif (1960): "The mind of the Turkish Reformer" in *Humanities Review* 15, s. 413-436

Milas, Herkül (2000): *Türk Romanı ve Öteki: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı,* İstanbul: Sabancı.

Moran, Berna (1977): Alafranga Züppeden Alafranga Haine, *Birikim*, May.

(1990): *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, c. I ve II, İstanbul.

Nichanian, Marc (2002). "Zabel Yesayan: The End of Testimony and the Catastrophic Turnabout, s. 187-242 in *Writers of Disaster: Armenian Literature in the Twentieth Century, C. 1, The National Revolution.* Princeton, London: The Gomidas Institute.

Parla, Jale (1998): *Babalar ve Oğullar, Tanzimat Romanının Epistemolojik Temelleri*, İletişim, İstanbul.

Smith, Anthony D. (1987): *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

Toska, Zehra (1998): "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar." *Bilanço'98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler,* edi. Ayşe Berktay Hacımirzaoğlu. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., sponsor İş Bankası ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.

Yuval-Davis, Nira (1997): *Gender and Nation*, Sage Publications, London, 1997

Zihnioğlu, Yaprak (1993): *Kadınsız İnkılap*, Metis yayınları, İstanbul, 2003 ve Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, Ankara, İmge.

Önsöz

En mutlu gününüz hangisidir? Anımsıyor musunuz? Çocuğunuzun doğumu, ilk adımları ve ağzından dökülen ilk sözcükler, sizin ve akraba ve dostlarınızın başarıları. Hepimizin yüzümüzü güldüren mutlu anları vardır. Fakat genellikle kötü günleri anımsarız... Bugünler tüm yaşamımızı etkiler. Herkesin yaşamı boyunca anımsayacağı bazı kederli günleri vardır. Uyruğu ne olursa olsun.

Her ulusun tarihte bazı kötü günleri vardır. Ermeni halkınınsa çok uzun ve kederli bir tarihi var. Her Ermeni bu acıyı yüreğinde taşır ve çocuklarına aktarır. Tarihimizi bilmemiz gerek.

Tarihimizi anlamak ve saygı duymak isteyen herkese teşekkürler. Acımızı paylaştığınız için teşekkürler. Tarih bilgisi, bugünü anlamamıza ve mutlu anlarla dolu geleceğimizi inşa etmemize yardım edecektir.

İzabela Yesayan

Önsöz

Zabel Yesayan zamanında büyük hayranlıkla karşılanmış ve günümüze kadar da zevkle okunmuş bir yazardır. Krikor Zohrap ve Hagop Osagan gibi eleştirmen ve yazarlar onu "Ermeniler arasında en yetenekli ... çok yönlü yazar" olarak tanımlamışlar ve çalışmalarını övmüşlerdi. Mekhitarist edebi araştırmacı Mesrop Canaşyan *Çağdaş Ermeni Edebiyatı Tarihçesinde* şöyle yazar: "Zabel Yesayan güçlü bir erkeksi bakış açısına sahip ender kadın yazarlardan biridir. Onun eserlerinde kadın acı çeker, ama çektirir de." Gostan Zaryan'ın ona dair yazdığı "Milli Dişi Hindi" (bu kitaba alınmıştır) başlıklı zehir zemberek yazısında açıkladığı gibi, Zabel Yesayan kendi sözcükleriyle "Bir oğlan çocuğu, bir eşkıya, dağlarda bir özgürlük savaşçısı..." olma düşünü asla tam anlamıyla terk etmemişti. 1915 Soykırımı esnasında, diğerleri pasif bir hiddet içinde enerjilerini boşa harcarken, o eyleme geçmeye istekliydi, bunun anlamı süreç içinde kendi yaşamını feda etmek olsa bile. Yazarın biyografisini kaleme alan Sevak Arzumanyan, "Yazdıklarıyla edimleri arasında hiçbir zaman tutarsızlık olmadı," diyor. 1936-38 yıllarındaki Stalinist tasfiye hareketi sırasında topa tutulan Çarents ve Bakunts gibi siyaseten "sapkın" ve "burjuva nasyonalisti" yazarları cüretkâr ve uzlaşmaz bir tutumla savunması, hiç kuşkusuz kendisinin de Gulag'a sürülmesi ve orada ölümüyle sonuçlanmıştı.

Bu kitabın amacı, ülkesinin dışında pek fazla tanınmayan bu olağanüstü yazarın hayat görüşünü, üslubunu ve kişiliğini okura tanıtmaktır. I. Kısım'da yaşamı ve çalışmaları hakkında bir Sovyet-Ermeni edebiyat araştırmacısı tarafından kaleme alınmış bir metne ve onu iyi tanıyan iki ünlü akranının anılarına yer verdim. II. Kısım'da ise en iyi uzun öykülerinin ikisinden, ***Sahte Dehalar*** adlı taşlaması ve otobiyografik ***Ateşten Gömlek***'inden alıntılar ile tartışmalı gezi notları ***Zincirsiz Prometheus***'dan dikkate değer alıntılar var. Bu kitabın içeriğinin hemen tümü İngilizce ilk kez basılıyor.[24]

Ara Balyozyan
Kitchener, Ontario

24 Belge Yayınları olarak eklediğimiz III. Kısımda ise yazarın 1909 Adana olaylarından sonra kaleme aldığı ***Yıkıntılar Arasında*** adlı kitabından bölümlere yer veriyoruz. Bu bölümleri Ermeniceden çeviren Sayın Gobelyan'a teşekkür ediyoruz.

BİRİNCİ KISIM

Zabel Yesayan: Yaşamı ve Eserleri

S. Yapıcıyan

Bu makale, biraz daha geniş biçimiyle ilk kez Sovyet-Ermeni Ansiklopedisinin 3. cildinde (Erivan, 1977) yer aldı. Yazarı S. Yapıcıyan günümüzün Sovyet-Ermeni edebiyat araştırmacılarından biridir. Önsöz'de de belirtildiği gibi, Zabel Yesayan Stalinist tasfiye hareketinin kurbanı olarak öldü. Ölümünün kesin tarihi, yeri ve koşulları Sovyet yetkilileri tarafından henüz açıklanmamıştır Sovyet Ermenistanı'nın en yetkin Yesayan uzmanı olan Sevak Arzumanyan, yazar hakkındaki 300 sayfalık biyografisini şu sözlerle bitiriyor: "Zabel Yesayan'ın birçok planı ve projesi vardı; bunların arasında şair Bedros Turyan'ın yaşam öyküsünü temel alan bir roman, Şahapet'in Düşü adlı bir büyük roman daha, **Silahtar'ın Bahçeleri** *adlı anılarının ikinci ve üçüncü ciltleri; bunlara ek olarak çağdaş temalar içeren bir dizi roman, tiyatro oyunları ve kısa öyküler bulunuyordu... Ancak bu projeler yarım kaldı. Yaratıcılığının doruğundayken lider tapınmacılığının kurbanı oldu."*

Zabel Yesayan (kızlık soyadı Hovannisyan), Ermeni yazar, çevirmen, yayımcı, 2 Şubat 1878'de İstanbul'da doğdu, 1943'de öldü. İstanbul, Üsküdar'daki Surp Haç okulundan

mezun olduktan sonra (1892), Paris'de Sorbonne ve Fransız Koleji'nde edebiyat ve felsefe okudu. İlk çeviri şiiri ("Gece Şarkısı"), 1895'de Arşag Çobanyan'm *Zagik* (Çiçek) adlı dergisinde yayınlandı. *Mercure de France*, *Masis*, *Anahit*, ve *Arevelyan Mamul* (Şark Matbuatı) gibi dergilerde kısa öykülerini, edebi denemelerini, makale ve çevirilerini yayınlatmaya devam etti. Uzun öyküleri ***Üsküdar'da Alacakaranlık*** (1901), ***Sahte Dehalar*** (1905), ***Başkaldıranlar ve Boyun Eğenler*** (1906) ve ***Onurlu Adamlar*** (1907) gerçekçi bir yaklaşımla kaleme alınmış karakterlerinin duygularıyla düşüncelerine dair güçlü çözümlemelerinin yer aldığı eserlerdir ve sanatındaki gelişmenin önemli nirengi noktalarıdır.

Zabel Yesayan 1908'de İstanbul'a döndü. 1909'da Kilikya'ya (Çukurova -çev.) gitti ve Adana katliamı ile ilgili bir dizi makale yayınladı. Kilikya Ermenilerinin trajik kaderi, ***Yıkıntılar Arasında*** (İstanbul, 1911) adlı kitabına, "Lanet" (1911) adlı uzun öyküsüne ve ***Safiye*** ile ***Yeni Gelin*** adlı kısa öykülerine de konu olmuştur.

Tutuklanmaktan kurtulmak amacıyla 1915'de yurtdışına çıktı ve Tiflis'de soykırım anılarını (***Bir Ulusun Ölümü*** ve ***Murad'ın Yolculuğu***) kaleme aldı; bu eser 1917'de Bakû'de aylık *Emek* dergisinde yayınlandı.

1918'de Yakındoğu ve Ortadoğu'da mültecilerle yetimlerin yeniden yerleştirilmesi işiyle uğraştı. Bu döneme ait eserleri, tanık olduğu birçok adaletsizliği açıkladığı "Son Fincan" (1916) ve ***Sürgün Ruhum*** (1919) adlı uzun öyküleridir. Sovyet Ermenistanı'na bütün samimiyetiyle destek vermiştir ve ***Ricat Ordusu*** (1923) adlı romanında çağının toplumsal ve politik koşullarını açık yüreklilikle tanımlar. 1926'da Sovyet Ermenistam'm ziyaret etti ve kısa süre sonra izlenimlerini ***Zincirsiz Prometheus*** (Marsilya, 1928) adıyla yayınladı. 1933'de

Sovyet Ermenistanı'na yerleşti ve 1934'de Sovyet Yazarlar Birliği'nin Moskova'daki ilk kongresine katıldı. Bu dönemdeki eserleri, ***Ateşten Gömlek*** (Erivan, 1934, Rusçaya çevrimi 1936) ve otobiyografik romanı ***Silahtar'ın Bahçeleri***'nin (Erivan, 1935) ilk cildidir. 1936'da yazdığı ***Barba Haçik*** adlı romanı 1966'da basıldı. Diğer çalışmaları arasında edebiyat ve sanat konusunda denemeler ve Maurice Maeterlinck'in ***Akıl ve Yazgı*** (La sagesse et la destinee) ve ***Ölüm*** (1917) adlı eserlerinin çevirileri ile daha birçok çeviri yer almaktadır.

Milli "Dişi Hindi"

Gostan Zaryan

1914'de, seçkin Ermeni şair ve yazarı Gostan Zaryan (1885-1969) İstanbul'a gelmiş, Danyel Varuyan ve daha birkaç yazarı yanına alarak aylık ***Mehyan*** *dergisini çıkarmaya başlamıştı. Ancak tehcir ve katliamların başlamasından kısa bir süre önce Bulgaristan'a kaçmayı başardı; Zabel Yesayan da onu izledi. Zoryan, 1930'da Boston'daki aylık* ***Hayrenik*** *dergisinde tefrika edilen otobiyografik kitabı* ***Kentler'****de, Zabel Yesayan'ın tehcir edilen Ermeni entelektüellerini kurtarmak için gösterdiği sonuçsuz çabaları ve bu kişilerin çoğunun o günlerde büyük olasılıkla Türkler tarafından öldürülmüş olduğunu anlatır:*

İstanbul'da korkunç şeyler oluyor.

Türk hükümeti Ermenilerin çevresine bir kement dolamış ve şimdi onları hapse atıyor, sınır dışı ediyor. Hudutlara kilit üstüne kilit vurulmuş. Mektuplar yanıtsız kalıyor.

Sokaklarda insanlar kederli bir sessizlik içinde el sıkışıyorlar. Her Ermeni'nin yüreğinde hıçkıran bir dua var. Arada sırada intikam sözcükleri mırıldanıyor ve çaresizlik içinde başlarını öne eğiyorlar. Bundan sonra ne olacak? Kimse bilmiyor.

Diyorlar ki aydınlarımızın tümü hapsedilmiş; diyorlar ki Kilikya civarında bir yerlere sürülmüşler; diyorlar ki birçoğu çektiği çileye dayanamamış; diyorlar ki...

Çelişkili rivayetler, çılgın karasinek sürüleri gibi açık yaraların üzerinde kaynaşıyor.

Kaçınılmaz olarak, kurtuluşu hayallerde bulanlar da var. Planlar kuruyor, kurtuluş yolları tasarlıyorlar. Siyasi partiler, gizli toplantılarda ayrıntılarını sokaklardaki çocukların bile bildiği çok gizli kararlar alıyor. Elçiliklerdeki askerî ateşelere rahat yok: Temsilci üstüne temsilci, plan üstüne plan, öneri üstüne öneri.

"Kollarımızı kavuşturup oturamayız böyle! Bir şeyler yapmamız gerek. Çalışın, çalışın!"

Sonuç olarak hayali ordular Küçük Asya'yı işgal ediyor. En son model İngiliz üniformaları içinde elli bin Ermeni askeri, muazzam bir donanma desteğiyle kıyılara ayak basıyor ve Toros Dağlarına tırmanıp zirveye ulusal bayrağımızı dikiyor. Bizim ordularımızla müttefiklerimizin güçleri arasında kıskaca giren Türk birlikleri denize doğru kaçıp sulara gömülüyorlar.

Kahvehanelerin, kebapçı dükkânlarının sahipleri gözlerinde ve yüreklerinde savaş ateşiyle çalımlı çalımlı sokakları arşınlıyorlar.

"Çalışın, çalışın!"

Çaresizliğin ve düşüncesiz kahramanlık gösterilerinin hüküm sürdüğü o günlerde, ansızın bir söylenti yayıldı; o aramızdaydı, o ünlü kadın yazar, ta kendisi.

Gelmişti.

Kafasında upuzun, acayip bir şapka, üzerinde daracık bir elbise, kocaman tuhaf ayakları, birbirine çok yakın göz-

leriyle, tüyleri yolunmuş bir ihtiyar tavuk, Trakya'nın düzlüklerini, kapalı sınırları aşıp Sofya sokaklarına düşüvermiş; tiz sesiyle ateşli ateşli gıdaklayıp duruyordu.

Üsküdar lehçesinin vurgularıyla, acıklı sesini titreterek, kalın parmaklarını kıvırıp açarak hiç durmadan konuşuyor; Ermeni ulusunun yüzlerce yıllık hüznü onun düşük omuzlarına tünemiş sanki.

Hanımefendi bütün alçakgönüllülüğüyle, Bulgar başkentine bu ani gelişinin ulusal, hatta belki uluslararası önem taşıyan bir olay olduğuna tüm kalbiyle inanıyor. Edebi ününün mucizeler yaratacağı gibi bir izlenime kapılmış. O kadar ki, kararsız Bulgaristan bile artık gelecekteki dış politikasına karar verebilir. Ne olursa olsun, yerel günlük gazeteler onun tırmalayıcı beyanatlarını ve silahlanma çağrılarını harfi harfine yayınlamak zorundalar.

Başının üstünde sallanıp duran uzun şapkası, kırık dökük Fransızcası ve Şarklı nutukları, sararmış dişleri ve azap içindeki dudaklarıyla bir yayın bürosundan öbürüne seğirtiyor ve kapalı kapıların önünde bitmez tükenmez bir bekleyiş sürdürüyor. Buz gibi tebessümler ve pek de nazik olmayan ret cevapları yüzünden derin kederlere boğulmuş durumda; samimi yurtseverliği ve kibri öylesine yaralanmış ki ağzı çarpılmış.

Bu yüzden, Ermeniler arasında etkinlik göstermeye karar veriyor. Adeta bir keman gibi, tiz sesiyle her telden çalmaya uğraşıyor. Abdülhamit, soykırım, Kilikya katliamı (sonradan oraya bizzat giderek bilgi toplayacak), yüce gönüllü Fransa; kısacası bütün beklenen klişeler ağzında sakız ve dinleyicileri mendillerini çıkarıp ıslak suratlarını silmek zorunda.

Keder dolu, iniltili bir sesle kahvehane sahiplerine ve

kebapçılara övgüler düzüyor, kulaklarına gizemli şeyler fısıldıyor, sevgili karıları ve çocukları hakkındaki kaygılarını belirtiyor.

Yemeğe davet ediliyor.

İyi de bütün bunlar nerede sona erecek? Onun ziyaretinin sonuçları bir dizi akşam yemeği daveti ve küçük otel odalarında geçirilen yalnız gecelerden mi ibaret kalacak? Elbette hayır!

Ve hanımefendi dramatik pozlar takınmaya karar veriyor. Yeni girişimler, yeni kararlar, yeni programlar.

"Çalışın, çalışın, çalışın!"

Elbisesinin etekleri hışırdayarak; saçları alnına yığılı; sımsıkı, morarmış dudaklarla nutuklar çekiyor; esrarlı, kritik kararlarla ilgili imalarda bulunuyor. En önemli, en başta gelen şey ihtiyat, gizlilik.

"Planım hakkında filanca kişiye güvenebilir miyim? Bize herhangi bir yararı dokunabilir mi? Mali durumu nedir?"

Mali durumu nedir?

Ve aşık bir kumru gibi, kanatlarını yerlere sürüyor, çalımlanıyor, çemberler çiziyor, dem çekiyor.

"Hanımefendi sizi falanca saatte görmek arzusunda. Sizinle hayati ulusal meseleler hakkında konuşacak. Falanca saatte, tam vaktinde -acil- unutmayın!"

Randevu saatinde her şeyi bir yana bırakıp hanımefendinin odasına giriyoruz.

Yatak yapılmamış; masanın üstünde boş sardalye konservesi kutuları var ve kıllarının çoğu dökülmüş bir de diş fırçası; bir kahve fincanı; leş gibi bir havlu... Huzurlu

tebessümler, kederli ünlemler, içine Fransızca deyişler serpiştirilmiş ucuz edebi cümleler, yüksek sesle solumalar ve fısıltılar.

"Şşşş!... Dikkat. Otel, yabancılar..."

"Anlatın bize öyleyse, nedir bütün bunlar?"

"Önce kapıyı kapatın."

Kapıyı kapatıyoruz.

Ünlü kadın yazar ayağa kalkıyor, yüreği kalkmış, canından bezmiş bir ifadeyle etrafına bakınıyor, pencereye gidiyor, kapıyı iki kez açıp koridora göz atıyor ve en sonunda oturup iki eliyle kocaman göbeğini yerleştiriyor ve gözlerini üzerimize dikiyor.

"Konuşmanın yararı yok. Eyleme geçmeliyiz!" diyor, titreyen bir sesle.

"Bir sigara alır mıydınız?"

"Ne sigarası?"

"Mısır."

"Alayım bir tane."

Alıyor. Bacak bacak üstüne atıyor. Bacak bacak üstüne atıyor ve içini çekiyor. İçini çekiyor ve özveride bulunma ruhundan söz açıyor. Devrimci geleneklerimiz, Kristapor[25] örneği, Taşnaksutyun Taşnaksutyun, Taşnaksutyun!"

"Sadede gelelim."

"Tamam, geliyorum."

Bir daha kalkıyor, pencereden dışarı bakıyor, yerine oturuyor, göbeğini yukarı çekiyor.

---

25 Kristapor Mikaelyan (1859-1905): Siyasi eylemci ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) kurucu yardımcısı.

"Konu şu. İstanbul'dan ayrıldığım zaman, arkadaşlarımızı Kilikya'ya sürdüklerini duydum... Zohrap, Varuyan, Siamanto...[26]

Tüylerim ürperiyor... Kalbim..."

Gözyaşları.

"Evet, bu korkunç..."

Hepimiz duyguların esiri olmuş durumdayız.

"Bu Bulgarların hiç yararı yok. Ne tatsız insanlar! Hiçbir şey anlatamadım onlara. Evet, elbette, dediler; yazar olarak ününüzün hepimiz farkındayız, yeteneğinizin... Bir sürü iltifat ettiler, belli bir saygı ve sevgiyle karşıladılar beni; evet, sevgiyle hatta, yani sevgilerini ifade ettiler; evet, düşünün, sevgilerini..."

Bacaklarını uzatıyor, dişlerini gösteriyor öfkeyle.

"En sonunda kendi başımıza olduğumuzun farkına vardım. Gerekli adımları kendimiz atmalıyız... Eyleme geçmeliyiz."

"Evet, elbette!"

Ve dokunaklı bir sesle planını önümüze seriyor. "İlk olarak, mali yardıma ihtiyacımız var. Paramız olmadan, ne yazık, hiçbir şey yapamayız! Metafizik ve idealizm hiçbir

---

26 Danyel Varuyan (Çebukyaryan: 1884-1915): Önde gelen şairlerden.

Siamanto (Adom Yarcanyan: 1878-1915): Önemli şair ve siyasi eylemci.

Krikor Zohrab (1861-1915): Roman, kısa öykü, deneme yazarı, diplomat.

1915 Ermeni Soykırımı sırasında yaşamını yitiren bu yazarlar hakkında daha fazla bilgi için, bkz. *Ararat* (1976 Sonbahar Sayısı), 1915 Soykırımı kurbanlarına adanmış özel sayı.

işe yaramaz... Ama bu durumda, azıcık parasal özverinin ulusal acılarımıza kıyasla ne önemi olabilir ki? Kutsal özgürlük mücadelemiz, kardeşlerimizi canavar Türklerin pençesinden kurtarmak için ölmeye hazır olduğumuz gerçeği..."

"Bir sigara daha buyrun."

"Alabilir miyim?"

"Lütfen."

"Teşekkür ederim."

Besbelli hanımefendi Türkiye'ye tekrar dönüş yapamıyor. Onu anında tanımayacak kimse kaldı mı? Adı, şöhreti! Burada uzun bir duraklama. Bu yüzden alternatif bir plan öne sürmekte. Erkek kılığına girip Kilikya'ya gidecek.

Evet!

Oraya varır varmaz, sürgündeki aydınlarla temas kuracak ve onları örgütleyecek. Bu arada Fransız ya da İngiliz destroyerleri Kilikya kıyıları açıklarında hazır bekliyor olacak. Geceleyin ışıklarla işaretleşilebilir. Silah almak için yüklüce bir miktar para taşıyor olacak. Anlıyorsunuz, değil mi? Nihayet bir gün, her şey hazır olduğunda, Türk nöbetçilere saldırıp kıyıya koşacaklar. Peşlerine düşen birliklere destroyerlerden ateş açılacak, filikalar yollayıp denize ulaşanları kurtaracaklar. Bazılarının başaramayacağını söylemeye gerek yok. Belki o da öldürülenlerin arasında olacak...

Mendiliyle kupkuru sol gözüne dokunuyor. Zararı yok diyor, göbeğini bir kez daha hızlı ve mahir bir hareketle toparlarken; kendi hayatını feda etmek onu çok mutlu edecek.

Doğal olarak tüm itirazlarımızın da bilincinde. İngilizler destroyer göndermeyi reddedebilirler. Bu durumda onun adını kullanarak Lloyd George ya da Lord Grey'e

başvurmalıyız. Eğer hayır demeyi sürdürürlerse, işbirliği yapmaya dünden razı olan Fransızlarla temasa geçmeliyiz. Paris'de uzun yıllar geçirdiğinden hanımefendi Fransız kalburüstü çevrelerinde iyi tanınır. Bu düşünce onu canlandırıyor. Vatanperverlik ateşi yeniden alevlendi; sesi muzaffer bir bayrak gibi dalgalanıyor.

"Ben, ben, ben, ben!"

Buz gibi bir sessizlik.

"Ne dersiniz?"

"İmkânsız bir şey yoktur. Evet, şimdi biz ne yapabiliriz? Nasıl bir yardımımız olabilir?"

"Para ve güç odaklarıyla ilişki."

"Para kısmı kolay..."

"O zaman önce parayı bulun," diye atılıyor gözleri parlayarak, kalm parmaklarıyla kafasını kaşıyor, ayaklarım hiç durmadan yere sürtmekte, "bir sonraki adımımıza bu engeli aştıktan sonra karar veririz."

Çıkıyoruz. Hava güneşli. Karlar erimeye başlamış. Arkadaşım şapkasını çıkarıyor, eliyle uzun saçlarını sıvazlıyor, gözlüğünü düzeltiyor ve hayret dolu gözlerle yüzüme bakıyor.

"Bir çeşit Isabella d'Este..."[27]

"Ne dedin? Zabel?"

"I-sa-bel-la d'Este."

"Ha-ha-ha!"

Ve burun deliklerini açıp bahar havasını gürültüyle içine çekiyor.

---

27 Isabella d'Este (1474-1539): Sanat konusundaki bilgisi ve siyasal alandaki üstün yeteneği ile ünlü İtalyan Rönesans prensesi.

Zabel Yesayan'dan Anılar

Ruben Zaryan

Ruben Zaryan (d. 1909), Gostan Zaryan'la akrabalık bağı yoktur. Ermenistan'ın en seçkin edebi kişiliklerinden biridir Haçadur Abovyan ve Avedik İsakyan gibi yazarların, Bedros Adamyan, Vahram Papazyan ve Siranuş gibi Ermeni sahnesinin ünlü şahsiyetlerinin otobiyografilerinin yanı sıra, Shakespeare hakkında üç ayrıntılı incelemesi bulunmaktadır. Aşağıdaki bölüm, ***Anılar****'ının (Erivan, 1978) üçüncü cildinden alıntılanmıştır.*

Anılardaki Öğretmen

Zabel Yesayan ve eserleri hakkında bir sürü şey duymuş, ama doğruyu söylemek gerekirse kitaplarından hiçbirini okumamıştık. Uzun süre Paris'de bulunduğundan ve Sorbonne'da edebiyat ve felsefe tahsil ettiğinden haberimiz vardı. Başka birçok ülkede yaşamış olduğunu da biliyorduk; İran, Irak, Mısır, Lübnan, İtalya, İsviçre. 1916'da Moskova ve Petersburg'da, ondan önce de Tiflis ve Bakû'de konferanslar vermişti.

1920'lerde Erivan'a geldiği, orada uzun yıllar kaldıktan

sonra Paris'e dönüp yeni Ermenistan ve halkına dair coşku dolu bir kitap yazdığı da kulağımıza gelmişti. Bu kitabı okuma fırsatımız olmamıştı henüz; ama romantik adı, ***Zincirsiz Prometheus,*** hocamız ve kişiliği hakkındaki merakımızı ve heyecanımızı kamçılıyordu. Daha sonraları, 1933'de Erivan'a temelli yerleşip kızı Sophie ve oğlu Hırant'la yaşamaya başladığını öğrendik.

Artık ilk dersini sabırsızlıkla beklemekteydik.

Nihayet geldi. Herkes yerindeydi. Konferans salonuna girdi, gülümseyen gözleriyle bizi taradı, oturdu ve bize de oturmamızı söyledi. Bir daha da kendisi için hiç ayağa kalkmamamızı rica etti.

"Bu talebimin yerleşik kurallara aykırı olduğunun farkındayım, ama sizi ayakta görmek beni rahatsız ediyor. Askerî talime öyle benziyor ki. Bu yüzden bana saygınızı farklı bir biçimde ifade etmenizi rica edeceğim. Örneğin, dakik olmakla. Hepiniz pek yakında hayata atılacak yetişkin, olgun öğrencilersiniz; bundan dolayı disiplin konusundaki derslerin gereksiz olduğunu umut ediyorum."

Sustu. Bir süre hiçbir şey söylemedi. Konuyu enine boyuna ele alıp almadığını mı tartıyordu? Söylemesi zor.

Daha altmışına gelmemişti o zamanlar. Oldukça tombuldu, yüzünde dingin bir ifade vardı. Yaşına rağmen, gözlerinde ara sıra ateşli kıvılcımlar çakıyordu. Koyu renk saçlı, kalın dudaklıydı, mağrur bir havası vardı. İlk bakışta ***Tom Amcanın Kulübesi***'ndeki Chloe'yi[28] çağrıştırıyordu insanda; ancak hareketlerine, duruşuna, konuşmasına bakıldığında azametli bir havası vardı.

28 Chloe (ya da Chloe Teyze): Harriet Beacher Stowe'un ünlü romanındaki Tom Amca'nın eşi.

"Sayınız çok fazla değil. Gelmeyen var mı? Bütün sınıf burada demek. Bütün derslerime katılmanız konusunda çaba sarf etmenizi isteyeceğim sizden; sıkılmadığınız sürece. Sıkılırsanız gelmemekte özgürsünüz. İnsanın bu konularda baskı yapmaktan kaçınması gerektiğine inanmışımdır her zaman, çünkü baskı ruhu incitir."

Böyle bir muhakemeyle daha önce hiç karşılaşmamıştık. Çok hoşumuza gitmişti, ama zaman içinde bize bağışladığı bu serbestinin bizi herhangi bir otoriter uygulamadan çok daha etkili biçimde kendisine bağladığını anlayacaktık; sözlerinin tüm samimiyetine karşın kimsenin devamsızlık yaptığını hatırlamıyorum.

Konuşmasına devam etti ve biz kendisinden gittikçe daha çok hoşlandık. Bayılmıştık ona.

"Gençsiniz; bunlar hayatınızın en güzel yılları; size bu özgürlüğü tanımamın bir başka nedeni de, âşık olabilirsiniz, günün erken saatlerinde bir randevu ayarlamış olabilirsiniz, belki kız arkadaşınız sizi tam da bu saatte görmek istiyordur. Tanrı aşkına, derse boş verip sevgilinizi görmeye gidin. Kim verirse versin, hiçbir ders onun duygularını incitmeye değmez."

Tekrar sustu. Kaşları çatılmıştı. Aklından ne geçiyordu kimbilir. Başını önüne eğdi, yeniden kaldırdığında gözlerinde genç bir tebessüm vardı.

"Hep böyle yaşlı değildim, biliyorsunuz. Bir zamanlar çok gençtim; gidilecek randevularım vardı benim de ve sizinkiler gibi benim de kalbim çarpardı beklerken, gelecek mi acaba, niye bu kadar geç kaldı, bir kazaya mı uğradı yoksa diye düşünürken."

Aniden sınıfın erkeklerine döndü: "Genel olarak dakik misinizdir, yoksa randevularınıza geç mi kalırsınız?"

"Geç kalırız," diye yanıtladı çocuklardan biri.

"Sahi mi?" Şaşırmıştı.

"Elbette," dedi birkaç çocuk daha.

"Utanmazlar sizi!"

Siteminde anaç bir hava vardı.

"Gerçekten âşık olduğunuzu nasıl iddia edebilirsiniz o zaman? Sabırsızlık aşkın göstergelerinden biri değil midir? Ve siz kalkmış, bir kızı bekletebileceğinizi söylüyorsunuz bana! İnanamıyorum. Ben hep şuna inanmışımdır; âşık bir genç adam randevusunu öyle ateşli bir sabırsızlıkla bekler ki, elinden gelse iradesinin gücüyle saatin kollarını ilerletebilir bile."

Zil çaldı ve hoca çıktı, bizse bir iki dakika sessizce oturup kaldık. Sonra kim olduğunu hatırlayamadığım birisi seslendi:

"Alın size hoca!"

Şaşkınlık kadar hayranlık da vardı bu tümcede.

Âdetimiz olduğu üzere koridora fırlamadık, salonda kalıp sabırsızlıkla zilin çalmasını bekledik. Bir sonraki saatte derse geçti. Ama bunda da farklı bir yol izledi. Koltuğunu yanlamasına çevirip içine rahatça yerleşti. Konuşması gösterişli değildi. Sözcüklerini, duygu dolu olmalarına karşın, sakin ve rahat bir havayla telaffuz ediyordu.

Balzac'a, Flaubert'e ve Zola'ya ilişkin derslerini hatırlıyorum. Flaubert'de üstün bir üslupçu, Zola'da derin bir psikolojik kavrayış görüyordu; öte yandan Balzac'a sınırsız bir hayranlık beslemekteydi. Hiçbir dersi beni Balzac hakkında vermiş olduğu kadar etkilememiştir. Bazı gözlemlerini hâlâ hatırlıyorum.

"Balzac'daki uçsuz bucaksız görüş gücü başka hiçbir romancıda yoktur. Fransız edebiyatının tüm eserleri bir araya toplansa, yüz cildiyle ***İnsanlık Komedyası***'nın okuyucuya tek başına sunduğu 19. yüzyıl Fransız yaşamının eksiksiz tanımını veremez. Eserin içindeki karakterlerin sayısı binden fazladır. Açıklanmamış hiçbir şey bırakılmamıştır."

Bir seferinde yanında Zola'nın kitaplarından birinin Fransızca baskısını ve Zola'nın Monet tarafından yapılmış portresinin bir reprodüksiyonunu getirmişti. Biz ilgilenince, Monet'den, Manet'den ve genel olarak Empresyonistlerden söz etti. Resim konusunda da edebiyatta olduğu kadar bilgi sahibiydi. Tarihler vererek olaylar anlatıyor, başka okullardan söz ediyor, tabloların çözümlemelerini yapıyordu.

Ermenicesi Batı ve Doğu Ermenicesinin çekici bir karışımıydı. Konuşmasında destansı bir durgunluk vardı. Kayıtsız ya da ilgisiz olduğu için değildi bu; gerçi bazen kendi tercihlerinin ne olduğunu anlamak güç oluyordu; örneğin Anatole France'ı Romain Rolland'dan üstün buluyor muydu?

"Benim amacım çağdaş Fransız edebiyatının mümkün olduğunca eksiksiz bir tablosunu çizmek. Bir yazar olarak bazı trendleri kabul ya da reddedebilirim, ama bir öğretmen olarak görevim tarihsel açıdan objektif olmaktır."

Çeşitli edebiyat okullarından bahis açıyor, adını bile duymadığımız kişilerden söz ediyor ve onların Paris edebiyat sahnesini gözlerimizde canlandıracak eylemlerini anlatıyordu.

Bize Anatole France ile Romain Rolland'ın romanlarını ve Apollinaire'in şiirini anlattıktan sonra, her birinin Fransız edebiyatının panoraması içindeki karşılaştırmalı yerini saptıyordu.

Hiçbir hocamız bir romanı onun kadar uzmanca tahlil edemezdi. Kendi de bir romancı olduğu için, bir zanaatkâr gibi işe girişiyordu; saatin düzeneğini dağıtıp sonra usta elleriyle toplayan bir saat tamircisi gibiydi. Onun 1930'ların ortalarındaki Rolland ve France gözlemlerine ben otuz-kırk yıl sonra bu yazarlara ilişkin Rusça akademik çalışmalarda rastlayacaktım.

Tanrılar Susamışlardı, Jean-Christophe, Colas Breugnon, Büyülenmiş Ruh, Ateş[29] alıp okuduklarım arasındaydı. Apollinaire, Jean-Richard Bloch, Vaillant-Couturier[30] okuyordum.

İstisnasız hepimiz Zabel Yesayan'ın etkisi altındaydık ve Fransız edebiyatının, özellikle Fransız nesrinin dünyanın en iyisi olduğuna inanıyorduk.

Bize Apollinaire'in dizelerinin orijinalini okumasını istedik. Bir kelimesini bile anlamadığımız halde, Fransızcası kulağımıza baştan çıkartıcı geliyordu. Onu sonsuza kadar dinleyebilirdik. Alçak sesle, ama yoğun bir duygusallıkla okuyordu ve bize öyle geliyordu ki okuduğundan çok fazla etkileniyor, şairin acılarını ve tutkusunu yeniden tadarak onun ruh halini tekrar yaşıyordu.

Teneffüslerde, ne zaman aralık bir kapı yakalasak, hocalarımızı gayrî resmî kişilikleri içinde yakalamak için içerisini merakla gözetlerdik. Zabel Yesayan kürsüde oturmuş,

---

29 ***Tanrılar Susamışlardı:*** Anatole France'ın bir romanı. ***Jean-Christophe, Colas Breugnon*** ve ***Büyülenmiş Ruh,*** Romain Rolland'ın romanlarıdır. ***Ateş***: Henri Barbusse'ün Birinci Dünya Savaşı hakkında bir romanı.

30 Jean-Richard Bloch (1884-1947): Yahudi kökenli Fransız romancısı. Paul Vaillant-Couturier (1892-1937): Fransız yazar ve Marksist yayımcı. Kitaplarından biri ***SSCB'nin Savunması*** adındadır.

sigara içiyor olurdu. Bu da bizim için yeni bir şeydi. O yıllarda kadınların sigara içtiğini görmeye pek alışkın değildik. Ama öylesine etkisi altındaydık ki, her yaptığı bize doğru ve güzel görünüyordu.

Onunla birkaç kez yazarlar evinde karşılaştım. Hatta bunlardan birinde, o günlerde basında hakkında büyük çekişme yaşanan Mıgırdıç Armen'in[31] ***Hegnar Çeşmesi***[32] hakkında kısa bir sohbetimiz bile oldu. Yesayan bu tartışmalarda eleştirmenlere karşı yazarı savunanlar arasında yer alıyordu.

Yazarlar evinde, kim olduğunu anımsayamadığım biri ona Paris'in konforuna alıştıktan sonra Erivan'da çektiği zahmetlere nasıl dayandığını sordu. Yesayan'ın yüzü kararddı ve şöyle yanıt verdi:

"Bu zahmetlerin gözümde hiç önemi yok, çünkü ülkemizin geleceğinin kurulmasında etkin rol almaktayım. Bu sorunuzu cevaplıyor mu?"

1936 yılıydı. Resim ve edebiyat hakkında birçok toplantı ve konferans vardı. O günün konusu, "Biçimcilik ve Natüralizm Arasındaki Mücadele" idi. Drastamat Ter-Simonyan[33] toplantı başkanıydı.

---

31 Mıgırdıç Armen (Mıgırdıç Grigor Harutyunyan: 1906-1972): Üretken ve oldukça parlak Soyyet-Ermenisi şair, romancı ve çevirmen. ***Hegnar Çeşmesi*** en fazla bilinen romanlarındandır. Bkz. *Ararat* (1979 Kış Sayısı).

32 Türkçesi Belge Yayınları'nın Marenostrum Dizisi'nde yayımlanmıştır. Türkçesi Hasan Polat, 1992.

33 Drastamat Der Simonyan (1895-1937): Yayımcı, gazeteci, edebiyat araştırmacısı, eğitmen, siyasi eylemci ve Sovyet-Ermeni Yazarlar Birliği'nin ilk başkanı. Eserleri arasında Karl Marx'ın biyografisi, bir denemeler derlemi ve Sovyet-Ermeni edebiyatı üzerine incelemesi bulunmaktadır. *Ararat* (1979 Kış sayısı)

Toplantı üç gün boyunca devam etti. Yazarlar birbirlerini ve kendilerini eleştirdiler. Bazı şöhretler yaylım ateşine tutuldu. Bakunts'un ***Kardeşliğin Ceviz Ağaçları*** adlı eseri eleştirilerin hedefi olanlardan biriydi. Gerçek edebi değer taşıyan çalışmaları savunanlar oldu. Zabel Yesayan Batı Avrupa edebiyatındaki gelişmeler hakkında uzun ve ateşli bir konuşma yaptı. Sözcüklerini ayrıntılı olarak hatırlayamıyorum ama konuşmasının Bakunts, Çarents, Zoryan[34] ve Mıgırdıç Armen'e ilişkin kısmını hatırlıyorum. Bakunts'u[35] eleştirenlerin tümüne karşı çıktı. Onun eserlerinde heyecan kadar mizah duygusu da bulduğunu söyledi. Çarents hakkında söylediklerini hiç unutmayacağım. Onun Çarents'e hayranlık duyduğu ve sadık savunucularından olduğu gerçeğinin zaten farkındaydık. Ancak o gün yaptığı, onu eleştirenleri susturmak için şairin eserlerine hayranlığını be-

---

34 Stepan Zoryan (1889-1967): Araştırmacı, çevirmen; birçok roman, kısa öykü derlemleri, fabllar yazmış, Rusçadan çeviriler yapmıştır. Bkz. ***Ermeniler: Tarih ve Kültürleri*** (New York. 1980) adlı kitabım. Yegişe Charents (Sogomonyan, 1897-1938): 1930'lardaki Büyük Terör yıllarında milliyetçilikle suçlanan ve Erivan hapishanesinde intihar eden ünlü şair. Benim çevirilerimden birinde Charents etraflıca tartışılmıştır: ***Gostan Zaryan, Bancoop*** ve ***Mamutun Dişleri*** (New York, 1981). Ayrıca bkz. Harry B. Weber'e ait ***Çağdaş Rus ve Sovyet Edebiyatı Ansiklopedisi,*** 4. cilt (Florida, 1981), ve *Ararat* (1979 Kış Sayısı).

35 Axel Bakunts (Alexander Tevosyan: 1899-1937): Sovyet Ermenisi kısa öykü yazarı, araştırmacı ve çevirmen. Stalinist tasfiye kurbanı. Zabel Yesayan'ın bir yerde dediğine göre, "Axel Bakunts en büyük nesir yazarlarımızdan biridir. Zerafetle gizlediği birçok yeteneği vardır. Olayları ve karakterleri öyle parlak biçimde betimler ki unutulmaları mümkün değildir." Bakunts ***Zincirsiz Prometheus'***da daha etraflıca tartışılmıştır. Ararat (1979 Kış Sayısı) içinde eleştiri yazıları ve biyografik denemelerinin yanı sıra öykülerinden birçok örnek alıntılanmıştır.

lirtmekten fazla bir şeydi; savını güçlendirmek için kendi değerini düşük göstermişti. Kendisi de dahil olmak üzere günümüz yazarlarının çoğunun tümüyle unutulduğu bir zamanın geleceğini, şayet hatırlanırlarsa kendilerinden ancak Çarents'in çağdaşları olarak söz edileceğini söylerken sesindeki ateşi çok iyi anımsıyorum.

Hocamıza bayılıyor ve derslerini her zaman büyük bir sabırsızlıkla bekliyorduk. Yayınladığı her şeyi okuyorduk; kitapları ***-Silahtar'ın Bahçeleri, Ateşten Gömlek-*** kadar makalelerini de...

Son kocası Dikran Yesayan'ın resimlerinden oluşan bir sergi düzenlenmişti. Bu serginin ardındaki itici güç kendisiydi; kocasının resimlerinin sanatsever topluma sunulması konusunda özen göstermişti. Hepimiz o sergide hazır bulunduk ve varlığımızla onu çok duygulandırdık.

Tiyatro sevdiği açığa çıkınca, öğrencilerden biri ona hiç oyun yazıp yazmadığını sordu.

"Elbette yazdım, ama ne oynandı ne de basıldılar. Henüz vazgeçmedim, ama. Tekrar deneyeceğim. Belki gelecek sefer daha başarılı olurum."

Son dersini hatırlıyorum. Aslında daha çok samimi bir sohbet havasındaydı.

"Lütfen sözümü kesmeyin. Anlaştık mı? Ve izninizle sigara içeceğim. Tamam mı?"

Kısa bir duraklamadan sonra:

"Bugün vedalaşmaların günü. Belki bir daha hiç karşılaşmayacağız. Herhalde kısa süre içinde bu büyük ülkenin dört bir yanına dağılıp birbirinizi bir daha ancak uzun zaman sonra görebilecek ya da belki hiç göremeyeceksiniz. Değil mi?"

Sigaralarını ve kibritlerini çıkarıp masada yanına koydu, ama yakmadı. Sözleri yüreğinden kopup geliyordu; çocuklarından ayrılmak üzere olan bir annenin sözleriydiler. Bizim gelecekteki uğraşlarımızdan, bir öğretmenin öğrencilerine karşı sorumluluklarından, ülkemizden ve ona ilişkin umutlardan söz etti; geleceğe güvenmemizi, sonuçlarını görebilsek de göremesek de onun için yaşayıp çalışmamız konusunda ısrarcı oldu. Bunlar zaten apaçık, basit gerçeklerdi, ama onun ifadesiyle yeni bir dokunaklılık, derinlik ve görkem kazanıyorlardı. Sözcüklerini doğrudan alıntılamaya cesaret edemem; çünkü onların taşıdığı ve sadece deneyimlerin, bilgeliğin, yaşamın güçlüklerine aşinalığın sonucu değil, bundan çok daha fazla olan eşsiz yogi ruhunu tahrif etmiş olmaktan korkarım.

"Ayrılmadan önce, size şu öğüdü vermek istiyorum. İnsanları aşırılıklara iten toplumsal baskı ve şartlandırmalara dikkat edin. Doğaya sadık kalın. Rousseau'vari bir doğaya dönüş vaazı verdiğimi düşünmeyin sakın. Sadece iç sesinize daha çok kulak vermenizi, doğaya yakın olmanızı istiyorum, hepsi bu."

Ve işte son sözleri: "Herhangi bir sorununuz olursa -ruhsal, duygusal, mali bir sorun... Nasıl bir sorun olursa olsun- benim dostluğuma her zaman güvenebilirsiniz."

Bunları söyleyerek sınıftaki tek kız Alis Manukyan'a doğru ilerledi ve onu öptü. "Bu öpücüğü her biriniz kendiniz için kabul edin."

Ve çıkışa doğru yürüdü, her zamanki gibi rahat ve dingin, ama mağrur bir tavırla.

İKİNCİ KISIM

Sahte Dehalar

Aşağıdaki alıntının yapıldığı uzun hiciv öyküsü ***Sahte Dehalar*** *Paris'de yazıldı ve İstanbul'da* Arevelyan Mamul'*de (Şark Matbuatı) 1905 ile 1907 yılları arasında tefrika edildi. Büyük beğeni topladı ve 1910'da kitap olarak basıldı. Günün eleştirmenlerinden biri, "****Sahte Dehalar*** *üstün gözlem gücüne sahip gerçek bir ustanın eseri" demişti.*

Uzun öykünün ana karakteri Dacat Çarekyan'ın esinlenildiği kişi, daha çok Indra (1875-1921) adıyla bilinen öğretmen, mistik-felsefi bir roman olan ***İçdünya*** *(1906) ile bir şiirler derlemesi olan* ***Selvi Korusu'****nun (1908) yazarı Diran Çırakyan'dır. 1915'de Türkler tarafından tutuklanan Çırakyan, soykırımdan kurtulmayı başarmıştı. 1921'de tekrar tutuklandı ve aynı yıl sürgüne giderken yolda öldü.*

Silahtar'ın Bahçeleri'*nde yazdığına göre, Zabel Yesayan o zamanlar on üç-on dört yaşlarında bir öğrenci olan Çırakyan'la Alemdağ'a yapılan bir kır gezisinde ilk kez karşılaştığında on yaşındaydı. Bu kitabın yazılışına ilişkin olarak, "Elimden geldiği kadar objektif ve tarafsız olmaya çalıştım," demişti. Kendisinin aleyhinde olanlar, özellikle de Çırakyan'a hayranlık besleyenler -ki sayıca çoktular ve aralarında Gostan Zaryan*[36] *da vardı- aynı fikirde değildiler.*

---

36 Gostan Zaryan, ***Yolcu ve Yolu*** adlı anılarında, Çırakyan hakkında şöyle diyor:

Hatta Çırakyan'ın Yesayan hakkında şöyle dediği söylenir: "Avrupa'daki öğrencilik yıllarında bu kadın sefih bir yaşam sürmüştü." Yazarın özel yaşamı ile çalışmalarının kalitesi arasında hiçbir bağlantı kurulamayacağını söyleyerek itiraz eden birine karşılık olarak Çırakyan'ın bir yazarın kişiliği ile edebi ürünleri arasındaki yakın ilişki konusunda şaşırtıcı ve utandırıcı bir nutuk çektiği anlatılır.

Dacat Çarekyan, geniş kubbemsi alnı, kestanerengi sık saçları ve sivri keçi sakalıyla güçlü kuvvetli bir gençti. Küçük ve gösterişsiz gözleri her zaman kalın camlı gözlüklerin ardında gizliydi. Görünüşünde ve tavırlarında insanlara "Bu da kim?" dedirtecek kadar tuhaf ve tanımlanması zor bir şey vardı.

Çırakyan, başka bir büyük zekâ. ***İçdünya***'sını, Üsküdar olmadan anlamak mümkün değil. Çırakyan kendini bir yaban otu gibi, deniz dalgalarının titrek pırıltısı içinde bir varoluş gizemi gibi görüyordu. Kendine hâkim, soğukkanlı bir dış görünüşün altında ne kahraman bir ruh, şehadet için nasıl bir tutku!

Onu son kez Pera'da bir evde gördüm. Sıralara oturmuş birtakım zavallı erkek ve kadınların ayaklarını yıkamakla meşguldü. Ortalıkta iğrenç bir koku vardı. Beni selamlamak üzere yaklaşırken mutlu görünüyordu; gözleri inancın parlak ışığıyla pırıl pırıldı.

"Sanatından ne haber?" diye sordum.

" Sanatın deme," diye hararetle atıldı, " ruhun de!"

Altüst olmuş bir şekilde, tekrar geleceğimi söyleyerek ayrıldım.

Kapıda Peralı bir gazeteciyle karşılaştım. "O adam kafadan çatlak," dedi bana. "Onu dinlemeyin. Amerikalılardan para alıyor; işbilir bir açıkgözden başka bir şey değil."

Çırakyan bir ay sonra, kendisini bekleyen tehlikenin tümüyle farkında olarak ayrıldı ve şehit edildi.

Kışkırtıcı da suratındaki budala sırıtışla donup kaldı.

Alnındaki çıkıntılar ve her daim çatık duran kaşları ona sanki hep çok önemli düşünceler içindeymiş gibi bir hava veriyordu. Asla gülümsemez ve arkadaşlarının neşesine başını öne eğip somurtarak karşılık verirdi. Bununla birlikte, yüzünde geçmişte ya da halihazırda çekilen bir çileye ilişkin en ufak bir iz yoktu. Hatta ifadesiz ve durgun bile denebilirdi suratına. Velhasıl, Dacat Çarekyan alışılmışın dışında bir adamdı; farklı, az bulunur, akıl sır ermez biri. Ünlü ustaların eserlerini okuyabilme fırsatı bulmuş ama portrelerini hiç görmemiş biri, Dacat Çarekyan'ı ilk gördüğü anda kaçınılmaz biçimde şöyle düşünürdü: "Byron, Shakespeare ya da Goethe buna benziyor olmalı."

Dacat'ın alm, dehanın şüphe götürmez damgasıyla mühürlenmişti. Bazı isimleri taşımanın zahmetli olduğu söylenir. Bazı suratlar da öyledir. Hatta denebilir ki, Dacat'ın çalışmalarının altında hatlarının taşıdığı dehşetli vakar ve yüklediği sorumluluk yatmaktaydı; ve onu büyük adam olmaya mecbur kılan, her şeyden önce dış görünüşüydü. Ancak bütün bunların dışında, Dacat gerçekten yetenekli bir genç adamdı. Küçük bir oğlanken, kendisinden büyük şeyler beklenen o harika çocuklardan biriydi. Arkadaşlarının normal kafataslarının arasında onun kafasını ilk gören yabancılar, "Bu çocuğun ne kadar tuhaf bir tipi var!" diye şaşırırlardı. Öğretmenleri yeteneklerinin tümüyle farkındaydılar ve onu pohpohlamaya ya da şımartmaya hiç kalkışmadılar. Çocukken hep konuşmalar kaleme almak, törenler için şarkılar ve şiirler yazmakla görevlendirilirdi. Okulunun sergi salonundaki resimleri -cesur renk kullanımı, yaratıcılığı ve kompozisyonlarının karmaşıklığı yüzünden- değişmez ilgi odağı olurdu.

Dacat Çarekyan gerçekten hayret verici bir genç adamdı. İki güçlü kalem darbesiyle kaşla göz arasında bir resim

çizebilirdi. Arkadaşlarıyla konuşurken bile piyanoda doğaçlama güzel notalar çalabilir, hepsinin ağzını açık bırakırdı ve istediği zaman çok daha iyilerini besteleyebileceğine güveni olduğundan, hiçbirini kâğıda dökmek zahmetine girmezdi bile.

Kendisine bir sürü yetenek bahşedilmiş olduğu halde, Dacat sürekli konsantrasyon ve çaba isteyen dersleri yavaş yavaş atlatmaya başladı; özellikle de matematiği ve bir süreliğine okulda matematikten kalmak ve bu konuda başarılı birkaç çocuğa tepeden bakmak moda oldu. Sonuç olarak, hocalar şöyle laflar ettikleri nutuklar çekmeye mecbur hissettiler kendilerini: "Matematik çalışmak son derece önemlidir; çünkü tüm yaşam ve beşerî ilişkiler matematik üzerine kuruludur. Tek başına şiir ve hayal gücüyle kimse bir şey yapamaz. Dacat bu bağlamda bir örnek teşkil edemez, çünkü o hepimizden farklı. Onun kadar yetenekli çocuklar bu dünyada her şeyle baş edebilir. O istisnai bir durum ve bu ülkede onun gibisi asla bir taneden fazla bulunmaz, belki en fazla iki tane olur..." Bunu duyduğunda, çocuk kubbemsi kafasını havaya diker -bu hareketi sonradan alışkanlık halini alacaktı- ve arkadaşlarına, öğretmenine ve tüm insan ırkına tepeden bakardı. Hayatta önemli bir rol oynayacağı alnına yazılmış o ender bireylerden olduğunu daha o zamanlardan sezmişti ve daha ancak on iki yaşında olduğu halde, diğer insanlara ve onların ilgi alanlarına, zevklerine ve eğilimlerine, hatta yaşamlarına çok az değer verir olmuştu. Bu benmerkezci hayat görüşü ve sonucu olan ahlak yoksunluğu, Dacat ile arkadaşlarının arasında bir uçurumun açılmasına neden oldu ve zaman içinde bu ayrılık gittikçe büyüyüp kendisini mutlak yalnızlığa mahkûm etti.

Sağlıksız bir çocuk olsaydı, Dacat kendi dehasının ağırlığı altında ezilir ve hiçbir iz bırakmadan dünya yü-

zünden silinirdi. Ama güçlü bir yapısı ve sağlam bir iştahı vardı; tek zayıf yanı sesiydi; insanların huzurunu kaçıran bir sertlik vardı sesinde ve beş dakikadan fazla dinleyenlerin kulaklarını tırmalamaya başlıyordu. Bu anormallik gizli hüzünlerinin en büyüklerinden biriydi. Zamanından önce olgunlaşmış algılayıcı zekâsı ve başkalarını etkileme açlığı çekenlere özgü çok gelişmiş içgüdüleriyle, insanın sesinin diğerleri için nerdeyse her şey demek olduğunu seziyordu. Ve böylece, insanlara sıkıntı vermekten kaçınma çabasıyla ve aynı zamanda imajını lekelememek için, Dacat kendini haşin bir sessizliğe mahkûm etti ve ancak gerekli gördüğü zamanlar konuştu. Bu nedenden dolayı önündeki sanatsal kariyer seçenekleri içinden resmi tercih etti. Bu kararı verdiğinde on dört yaşındaydı ve mahallesindeki kilise okulunu bitirmesine az kalmıştı.

Aylaklığa zaten alışık olduğu için ve hocalarının kendisine göz yuman tavırlarıyla cesaret bulduğundan, mezun olduğunda tam bir tembellik döneminden geçti; sadece bir sanatçıda affedilebilecek bir şey.

"Sanatçılar her yerde ve her zaman ayrıcalıklı bireylerdir," diye açıklıyordu genç dâhi, o dayanılmaz ölçüde tırmalayıcı sesiyle.

Bundan sonra, çevremizdeki yetenekli çocukların en gösterişsizlerine bile olan şeyler Dacat Çarekyan'ın da başına geldi: Etrafı yağcılarla çevrildi ve kaprisli mizacıyla miskin yaşam tarzını farkına varmadan güçlendiren avanakların övgülerine boğuldu.

Özetlemek gerekirse, Dacat sadece olağanüstü yetenekler değil, aynı zamanda talih de bahşedilmiş şu sıra dışı bireylerdendi denebilir; zira daha küçük bir çocukken kendi büyüklüğünün ve ününün tümüyle bilincinde, ulusunun

onur ve gurur kaynağı olduğuna güveni sonsuz, mahallesinin sokaklarında ve parklarında çarpıcı profiliyle salınır dururdu.

"Yetenek mi? Hıh!... Yetenek herkeste olur," demeyi pek severdi hocalarından biri. "Bizim Dacat'ımızda deha var, deha!"

Ve çok geçmeden, toplum içinde yetki ve saygınlığa sahip kişiler bile ondan "bizim Dacat" diye söz etmeye başladılar, sanki onun yüksek zekâsının ilerlemesi ve gelişmesinde pay sahibi olmaya dünden heveslilermiş gibi.

Bu herkes tarafından hayranlık duyulan ve şımartılan mutlu ve ayrıcalıklı ergen, çok geçmeden kendini büyük ve her şeye kadir biri olarak görmeye başladı. Kuşku ve endişeyle hiç yaralanmadığından, sanatçıların çoğunu düşünceli, metanetli, çekingen yapan ve erken olgunlaştıran acıyı ve başaramama korkusunu tanımıyordu. Kayıtsız bir halkın uyandırdığı ürpertiyi ve yalnızca uzun, çetin bir çalışmadan sonra gelen ani başarının verdiği baş döndürücü mutluluğu hiç yaşamamıştı.

Dacat Çarekyan'ın yaşamının bu tümüyle verimsiz dönemi hakkında daha fazla ayrıntıya girmenin anlamı yok. Biz burada, erken ortaya çıkan mevsimsiz yeteneklerin gizli zaaflarla birleşerek çoğu zaman deha yerine konduğu bu tip kişiliklere daha yakın bir bakış atalım. Zira Dacat Çarekyan hiçbir anlamda bir istisna sayılmaz. Tam aksine, modaya uygun ve yeni olandan çok kolay etkilenen, hatta onun eseri olan rahat ve özgürlükçü bir toplumun tipik bir ürünü olduğu söylenebilir. Okullarda ya da yaşamın içinde yüz yüze geldiği ilk ciddi engel karşısında yüzeysel ve aldatıcı yetenekleri yok olup giden göz kamaştırıcı çocuklara şahit olmayanımız var mıdır? Hastalıklı ve zayıfsa, bu

tip çocuklar çabuk ölmeye meyillidir. Şayet hayatta kalmayı başarırlarsa, zihinsel bozukluklara ya da yapmacık davranışlar, kendini beğenmişlik, benmerkezcilik ve benzeri duygusal sapkınlıklar gibi kişilik kusurlarına maruz kalabilirler.

Bir de farklı bir genç adam türü vardır; bu tip kendi seçtiği alanda az bulunur bir yetenek sergilemiştir, ama bu sadece belirli bir noktaya kadar devam eder, bundan sonra ilerlemeyi sürdüremez, kötülemeye başlar ve eğer planlayarak ya da şans eseri farklı bir kariyer edinmezse tam bir başarısızlığa uğrar.

Bu kategoriye giren çocuklar, gerçek dehalarla güçlü benzerlikler taşır -fiziksel ve psikolojik benzerlikler- ve bu yalnız çevrelerindekileri değil, kendilerini de yanlış yola sürükler. Zira gerçek duygularını gizleyip rol yapma konusundaki doğal eğilimlerine rağmen, insan bu sahte dehaların gerçek durumlarının farkında olduklarını sanmamalıdır. Aksine, dar görüşlü, bön ve düşüncesiz hayranlar tarafından keşfedilmekten paçayı kurtarmaya yarayan bu tezahürlerin ilk kurbanları kendileridir. Keskin ve araştırıcı zekâ ile önsezi, belirli bir el becerisi ya da zihinsel beceri, gözlerdeki ateşli ifade, insanı bunların sahibinin istenmeyen koşullar veya miras alman hatalı genler yüzünden kendi kalıtımsal yeteneklerinin farkına tümüyle varmaktan aciz, noksan kalmış dehalardan olduğu hakkında kuşkuya düşürebilir.

Bütün bu etmenleri göz önüne almasak da, Dacat Çarekyan'ın bir örnek teşkil ettiği bu kişilik türünü rahatlıkla sahte deha olarak adlandırabiliriz.

Dacat kendi gerçek durumunun tümüyle bilincinde olmamakla kalmıyor, aynı zamanda iç dünyasında çalkalanıp duran karmakarışık duyguları ifade edebilmek için resmin

uygun bir sanat biçimi olmadığını düşünüyordu. Ancak işin aslında, resim onda doğası gereği nefret uyandırmaktaydı; çünkü disiplin, ciddi konsantrasyon, gözlem ve hatta dikkatli bir hesapçılık gerektiriyordu ki bunların tümü onun için baskı demekti. Bir meyvenin, bir çiçeğin, bir insanın, ya da bir manzaranın önünde alçakgönüllü bir şekilde oturmak, ışık ve açı aramak onun mağrur ruhu için yabancı eylemlerdi; zira o kendisinin doğaüstü olduğuna içtenlikle inanıyordu ve kendi hayal gücünün ürünlerini dünyanın sunabileceği herhangi bir şeyden çok daha üstün görüyordu. Düşündü ki, yüzeylerin yeniden yaratılmasını vurgulayan resmin aksine, edebiyat kendisine iç benliğini keşfetme ve alabildiğine erişilmez ve nüfuz edilemez krallığını, yani ruhunu, "Ben"ini ifade etme fırsatı tanıyabilir.

Birdenbire, bu altın düşle güçlenmiş olarak, Dacat kendisini havalisinde tıkanmış hissetti; kaderinde olduğuna ve sadece edebiyat ile plastik sanatların merkezi olan Paris'e gitmekle elde edeceğine içtenlikle inandığı evrensel şan ve şerefin yanında, kendi çevresinde tadını çıkardığı şöhreti gözüne pek değersiz göründü. Çevresi kendi "Ben"inden üstün olan hiçbir şey taşımıyordu. Çağdaşı yazarlar hiç ilgisini çekmiyordu; izledikleri yoldan, -eğer varsa- erdemlerinden ve kusurlarından haberi bile yoktu. Bütün Batı Ermeni edebiyatını hor gören bir omuz silkiş ve alaycı bir tebessümle silkeleyip attı, kendisinin de hayret verici çoklukta yazar ve şair yetiştirmiş olan İstanbul'un banliyölerinden[37] birinde doğmuş, büyümüş ve eğitim görmüş olduğu

37 "İstanbul'un banliyösü": Üsküdar'a gönderme, Türkiye'de, İstanbul Boğaziçi'nin Asya kıyısında bir mahalle. Zabel Yesayan gibi, Çırakyan da Üsküdar'da doğmuş ve okula gitmiştir; burası aynı zamanda aralarında Bedros Turyan (1851-1872), Yegişe Turyan (1860-1930), Retyos Berberyan (1851-1907),

gerçeğini göz ardı etti. Kendini sadece üstün değil, her türlü sınıflandırmanın da üzerinde görüyordu ve bütün megalomanlar gibi, aklından geçen her bir fikrin muazzam önem taşıdığına, evrensel değeri olduğuna, felsefe ve estetiği temellerinden sarsacak bir güç barındırdığına inanıyordu. Bu nedenden dolayı, Dacat Çarekyan keskin zekâsına rağmen tam bir cahildi ve Paris'e gitme arzusu herhangi bir öğrenme ve gelişme dürtüsü taşımıyordu.

Yekya Demirbaşyan (1851-1908) ve Sybil (Zabel Kancıyan: 1863-1934) gibi seçkin şairler, yazın adanıları ve öğretmenlerin bulunduğu birçok kişinin de doğum yeridir.

Ateşten Gömlek

Ateşten Gömlek *ilk kez 1934'de Erivan'da basıldı ve kısa süre sonra (1936) Rusça da dahil olmak üzere birçok Sovyet diline çevrildi. Genel kanıya göre, bu kısa (yaklaşık 80 sayfalık) otobiyografik roman Zabel Yesayan'ın en iyi eserlerinden biridir. Burada giriş sayfalarının çevirisi yapılmıştır. Olayların geçtiği bölgenin* ***Silahtar'ın Bahçeleri'****nde anlatılan yer ile aynı olduğu fark edilecektir; ancak bu kez daha karanlık bir pencereden bakılmış gibidir.*

O zamanlar ancak on yaşlarındaydım. Üsküdar'da, Bülbül Deresi'ne yakın bir yerde, tek katlı, harap bir ahşap evde oturuyorduk.

Yazın da, kışın da ırmağın karanlık çamurlu suları ağır ağır dereye dökülürdü. Bu dereye neden bu kadar şairane bir isim verildiğini hiç anlamamışımdır. Belki de karşı kıyısında içine bülbüllerin yuva yaptığı selvileriyle sürekli yeşil ve kederli Türk mezarlığının varlığı yüzündendi.

Çocukluğum, mahalledeki her çocuğun beşikten beri soluduğu için çok iyi tanıdığı o berbat kokuyu yayan derenin kıyılarında geçti.

Yazın, güney rüzgârı estiğinde büyükler tiksintiyle suratlarını asar ve lodos çıktığını söylerlerdi. Bu sözcük içimi

dehşetle doldururdu. O günlerde annem her zamankinden fazla sinirli olur ve babamın tükenmiş bakışlarına derin bir umutsuzluk yerleşirdi. En sıradan olay bile, annemin, müsrifliğini bahane ederek babama vahşi bir saldırıya geçmesi için yeterli olurdu. Evin bunaltıcı havasında şikâyet ve çaresizlik haykırışlarının çınlaması hiç durmaz, ancak erkek kardeşlerimin ve benim yanaklarıma inen şaplakların sesiyle kesintiye uğrardı. Böylece Bülbül Deresi'nin berbat kokusu daha da dayanılmaz hale gelir ve arada sırada hafif bir esinti dere yatağının karşı kıyısındaki mezarlıktan değişik bir koku getirdiğinde annem bizi telaşla içeriye kilitler, yüzünde bir gizem ve panik ifadesiyle şöyle derdi: "Bugün dışarıya çıkmayın; görünüşe bakılırsa Türkler ölülerinden birini daha gömdüler."

Geceleri, annemle babam bitmez tükenmez sorunlarından konuşurlarken, annemin sözleri her zamankinden daha yaralayıcı, babamın yanıtları da daha umut kırıcı olurdu. Annem umutsuzluğunu vurgulamak için dizlerini döverek, "Tanrı aşkına! diye bağırırdı, "Zavallı masum çocuklarını bu cehennemden kurtarmak için neden bir şeyler yapmıyorsun?"

Ama yararı yoktu. Bizim için bir çıkış yolu mevcut değildi. Tedavisi olmayan bir hastalık gibi, yoksulluk evimize temelli yerleşmişti.

Babam bir tekstil fabrikasında yün boyacısıydı. Her sabah güneş doğmadan kalkıp yürüyerek fabrikaya gider; boya malzemelerini hazırlar; yaz sıcağında da, kış soğuğunda ve rüzgârında da yün çilelerini kıyıya indirir; orada yıkar; sonra yüzü gözü kan ter içinde, suları akan çileleri omzuna vurup gerisin geriye yukarıya, fabrikaya taşırdı.

Altı çocuğu olmasına ve işlerine yardım edecek kimsesi bulunmamasına rağmen, annem de çalışır; el tezgâhında kumaş dokurdu.

Uzun kış gecelerinde yataklarımız yere serilip hepimiz birer birer uykuya daldığımızda, annem küçük bir lambanın ışığında geç saatlere kadar çalışmaya devam ederdi. Babam yorganların üstüne uzanıp kestirir, arada bir gözlerini açarak annemle bir iki laf ederdi. Kız ve erkek kardeşlerim uyumuş olurlardı. Ama benim uykum hafifti, konuşmalarını takip etmeye uğraşırdım.

Bitkin düşmesine rağmen annem dişlerini sıkıp çalışmayı sürdürür, bir yandan da üstümüze çökmüş dünya kadar sorunu birer birer sayar dururdu; ertesi gün kapımıza dayanma tehdidi savuran alacaklıları, borca kömür vermeyi kabul etmeyen kömürcüyü, o sabah uğrayıp de günlük ekmeğimizi vermeyi reddetmiş olan fırıncıyı. Babam içini çeker, yoksulluğa söverdi. Hiddete kapılan annem işi bırakıp ayağa fırlar, bağırırdı: "Ateşten gömlek! Yoksulluk bu işte, ateşten gömlek!"

Loş odada, ince yapısı, ateş saçan gözleri ve yukarı diktiği, meydan okuyan çenesiyle annem, görünmeyen güçlere karşı savaşıyormuş gibi gelirdi bana. Delirmiş gibi, çılgın bakışlarla çevresini tararken, babam uykulu gözlerle onun her hareketini izler; nemli, yırtık pırtık çoraplarının içinde titreyen ağrılı ayaklarına uzanırdı.

Annemin öfkesi, anlamını kavrayamasam da bende her zaman derin bir kaygı uyandırırdı. Kalbim sıkışırdı, haykırmak isterdim. Biliyordum, evet, çok iyi biliyordum ki, tüm yükü bazen sabırla, bazen isyan ederek yalnızca büyükler sırtlamış olsa da, hepimizin üzerini örten ağır bir hüzün vardı. Bu hüzün sanki bizimle birlikte dünyaya gelmiş

ve bizimle birlikte büyümekte olan bir ikiz kardeş gibiydi. Onun yoksulluğun bir sürü korkunç yüzünden biri olduğunu çok sonraları anladım ve o günden beri de bu canavarı gömmeye adadım kendimi.

Ama o zamanlar genç ve toydum. "Kıt kanaat geçiniriz" ya da "yakında işler düzelir" gibi ifadeler kullandıklarında, annemle babamın zaten güçlerinin yettiği kadar çok çalışmakta olduklarını ve işler iyiye gitse bile, bizim ve bizler gibi insanların hayatlarının asla düzelmeyeceğini anlayamıyordum.

Okulda hocalarımızın sözleri, duvarlardaki süslü yazılarla yazılmış öyküler, bize anlatılan ya da ders kitaplarımızda okuduğumuz öyküler, hep "insanın çalışıp çabalayarak bu dünyada her şeyi elde edebileceğine bizi inandırmayı hedefliyordu. Bu öğütlere hiç aldırmayan erkek kardeşlerim zamanlarının ve enerjilerinin çoğunu oyun oynayarak, sokaklarda dolaşıp durarak harcarlardı. Derslere girmek onların hiç hoşlanmadıkları bir vazifeydi ve okul bittiği anda, bir an evvel oyunlarına dalmak için dışarıya öyle bir fişek gibi fırlarlardı ki, yollarına çıkanın vay haline.

Bazen haset ve hayranlıkla oyunlarını izlesem de katılmazdım onlara, çünkü eve gidip ders çalışmayı yeğliyordum. Annem -rahatı bozulmadığı sürece- benim çalışkanlığıma da, erkek kardeşlerimin yaramazlığına da kayıtsızdı. Bir tek şefkatli anne öpücüğü ya da sevgi dolu bir tek tebessüm hatırlamıyorum. Ah, ne derlerse desinler, çocukluğun tatlı anılarına dair nutuklar atsınlar... Onlar yaşam savaşından haberi olmayan insanlardır. Annemin öyle saçmalıklar için harcayacak vakti yoktu. Bebek kız kardeşim beşiğinde feryadı bastığında annemin yüzünde endişe değil, can sıkıntısı okunurdu. Ses dayanılmaz hale gelince

çocuğu alır, gözlerinde bomboş bir bakışla doyurana kadar emzirirdi. Şimdi anlıyorum ki annem için hayat çok zordu ve bizi yaşatmak için öyle çok çalışıyordu ki tüm sevgisi kuruyup gitmişti. Ama o zamanlar çocuk ruhum birazcık şefkatin özlemini çekmekteydi ve annemin haşin yüzü içimi kırgınlıkla dolduruyordu. Ancak hayatta bir amacım vardı ve bununla teselli buluyordum; kendimi güçlü ve geleceğim konusunda güvenli hissediyordum.

Çok soğuk kışlardan birinde, küçük kız kardeşim Arusyak hastalandı. Sekiz yaşındaydı. Hiç kimse onda olağandışı bir şey fark etmemişti; herkes büyüyünce çok güzel bir kız olacağını söylüyordu.

"Anneme söylemeyeceğine söz verirsen, sana bir sır vereceğim," dedi bir gün, hastalandıktan kısa bir süre sonra.

Başımı salladım.

"Başka kimseye de anlatmamalısın," diye ekledi.

"Peki, söz veriyorum."

"Ben yakında öleceğim," dedi, mutlu bir tebessümle.

"Delirdin mi sen!" dedim, dehşet içinde. "Ne biçim konuşma bu?"

"Biliyorum işte," diye cevap verdi "ve bu yüzden çok mutluyum. Beni mavi kurdelelerle süslü beyaz bir kutuya koyacaklar ve doğruca cennete gideceğim. Bir melek söyledi bunu bana. Ben de bir melek olacakmışım, öyle dedi."

"Yetti bu saçmalık!" diye bağırdım. "Hepsi yalan, sana söylüyorum, hepsi yalan!"

"Aslında söyleyen bir melek değil, Zaruhi'ydi," dedi nefes nefese. "Küçükler öldüğü zaman, doğruca cennete giderlermiş."

"Yalancı sürtük! Eğer öyleyse kendi niye düşüp ölmüyor? Sana yalan söylüyor diyorum..."

Bana öyle gelmişti ki kız kardeşim bu masala inanmaktan vazgeçerse ölmeyecekti.

"Yalandan başka bir şey değil," dedim tekrar. "Kime istersen sor. İnsan ölmemeli. Dinle beni Arusyak: Öldükten sonra sana ne oluyor, biliyor musun? Bir ceset oluyorsun; toprakta bir çukur kazıyorlar, seni gömüyorlar ve toprak oluyorsun; hepsi bu! Zaruhi sana masal anlatmış."

"Ama neden, neden?" dedi kız kardeşim, gözyaşları içinde başını omzuma dayadı.

"İyileşeceksin, görürsün," dedim saçlarını okşayarak. "Büyüdüğümüz zaman birlikte çalışacağız, güzel bir bahçemiz olacak ve içine bir sürü gül ağacı dikeceğiz..."

Arusyak bunu kabul etmedi, gözlerini yüzüme dikip hıçkırıklar arasında şöyle dedi:

"Ben yasemin istiyorum. Bir de badem ağacı. Mutlaka bir badem ağacı dikmeliyiz, öyle harika çiçekleri var ki! Bu dünyada çiçek açmış bir badem ağacından daha fazla sevdiğim hiçbir şey yok."

"Peki, peki. Gül dikeceğiz, yasemin ve bir de badem ağacı, eğer istediğin buysa. Ama önce bana Zaruhi'nin o budala öyküsüne inanmadığını söyle."

Arusyak başını yastığına koydu, bir an düşündü, içini çekti ve şöyle dedi:

"Güzel öyküydü ama."

"Yalanlar, yalanlar !"

"Ne olmuş? Büyüdüğüm zaman, bunu yazacağım."

Zincirsiz Prometheus

Zabel Yesayan 1926 kışında Sovyet Ermenistanı'nı ziyaret etti ve kısa süre sonra Moskova, Tiflis ve Erivan başta olmak üzere SSCB hakkındaki izlenimleri üzerine duygu yüklü bir eser olan ***Zincirsiz Prometheus****'u (Marsilya, 1928) yayınladı. Sovyetlerin büyük takdirini toplayan, ancak diaspora Ermenilerinin çoğu tarafından kabul görmeyen* ***Prometheus,*** *yine de bugün bile zevkle okunacak dokunaklı ve eğitici özellikler içeriyor. Sovyet realitesini coşkuyla kabullenişini, Ermeni diasporasındaki bozulma ve dejenerasyona karşı duyduğu tiksintiye yormak mümkündür ki bu duyguyu ideolojik karşıtı Gostan Zaryan da paylaşıyordu.*

Moskova - Tiflis

Kompartmanımda oturmuş, belirsiz ve tanımlanamayan bir kederle dolu tüm azınlıkların tipik özelliği olan yönünü kaybetmişlik ve kaos duygusunun yerini ağır ağır almaya çalışan, dört yanımı kuşatmış düşünceleri bir düzene koymaya çalışıyorum. Ama Moskova'dan uzaklaştıkça, penceremin önünde açılan panorama beni esir almaya başladı. Şimdi karla kaplı olan sınırsız steplerin monotonluğu ancak arada sırada ırmaklar ve pınarlarla, bir de hepsi bir araya toplanmış tek katlı ahşap izbeleriyle köyler tarafından bozuluyor.

Tren beyaz bir denizdeki bir tekne gibi, bir o yana bir bu yana yalpalayarak ilerliyor. Rüzgârın keskin ıslığını işitiyor ve bütün vagonlar boyunca sürükleyip götürdüğü siyah duman bulutunu görüyorum. Karla kaplı telgraf direkleri alçalıp yükselmeyi sürdürüyorlar, kara bir kuş sürüsü, gelmekte olan tipiyle şimdiden ağırlaşmış, neredeyse steplere değecek kadar aşağıya inmiş gri gök kubbeye doğru havalanıyor; çok uzaklarda bir çam korusu beliriyor; ardından tekrar uçsuz bucaksız düzlükler ve açık denizdeki gibi bir ufuk çizgisi.

Kompartmanımda tek başımayım; önümdeki beş günü herhalde birlikte geçireceğim, vagondaki diğer yolcularla tanışma fırsatım olmadı henüz.

Kapım vuruluyor.

"Biraz çay alır mıydınız, Madam?"

"Evet, lütfen."

Başka hiçbir ülkede bu kadar konforlu seyahat etmemiştim. Bir otel odasında ya da lüks bir gemi kamarasında gibiyim. Yumuşak arkalıklı geniş koltuklar, yanıbaşımda bir masa ve üzerinde sıcacık, özel bir köşe yaratan pembe abajurlu bir elektrik lambası. Bir de sevgi dolu bir özenle yerleştirilmiş çiçekler. Yaşamım yeni hazinelerle birbenbire zenginleşti, sanki. Eğer okumaya başlarsam (bunu yapmak için fazla tembel hissediyorum kendimi) herhalde trende olduğumu unuturum. Ve işte garson, elinde bir fincan tavşan kanı çay.

"Başka bir arzunuz var mı, Madam?"

"Hayır, teşekkür ederim, yoldaş."

Dışarısı çok soğuk; karlı ve rüzgârlı. Restorana giderken, bir vagondan diğerine geçişlerimde stepleri kasıp

kavuran tipinin farkına varıyorum. Rüzgâr homurdanıyor ve koridorun iki yanında karlar havada daireler çizerek savruluyor.

Temiz çarşafların içinde huzurlu bir uyku. Şafakta, harika bir duyguyla uyanıyorum. Sanki göze görünmeyen, harika bir şey gelmiş başıma. Ayrılışımın verdiği acı dağılmış; zihnim yeni hedeflere doğru süzülüyor.

Koridorda, bana merakla bakan yol arkadaşlarımla karşılaşıyorum. Onlar çoktan tanışmış ve şimdi hararetli bir sohbete dalmışlar. Benim kim olduğumu da biliyor gibiler; ben "yabancı" yolcuyum. Bitişik kompartmandaki adam İtalyan kökenli bir Moskovalı. Yanında, Kafkaslardaki madensuyu ılıcalarına gitmek üzere izin almış bir Kızılordu subayı var. Bir de İranlı var; diplomatik pasaportlu bir tüccar; pasaportunun bütün zorlukların üstesinden geleceğine inanarak böbürleniyor ama önümüzdeki Bakû gümrüğü kontrolünden kaygılı olduğunu da herkes anlamış. Birer birer hepimize (dinlemeye pek hevesli olmasak da) açıklıyor; valizlerindeki ipek elbiseler satış için değil, İran'daki dostlarının eşleri için armağanmış ve Sovyetler Birliği'nden sadece geçiyormuş; ancak Bakû'de birkaç gün geçirmek niyetindeymiş. Beni koridorda görür görmez yaklaşıp Fransızca konuşmaya başlıyor. Tostoparlak, kara yağız suratı valizlerinin içindekilerden bahsederken hoş bir ifadeye bürünüyor ve sanki söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak ister gibi, ansızın -Fransız olduğumu sanarak- Fransa hakkında iltifatkâr laflar etmeye başlıyor. Ermeni olduğumu duyunca bir iki dakika şaşkınlıkla duraklıyor, sonra Tebriz'de[38] bir sürü Ermeni arkadaşı olduğunu ve Ermenilerin hepsinin birbirine benzemediğini söylüyor.

38 Tebriz: Geniş bir Ermeni toplumu barındıran bir İran kenti.

"Tebriz'de birkaç tane çok iyi Ermeni var," diye ekliyor.

"Ben Erivan'a gidiyorum."

"Ah! Erivan. Bir zamanlar Erivan İran'a aitti."

"Eski öykü..."

"Heyhat! İnsan eski günleri özlüyor; lüksü, zenginliği... Ve özgürlüğü!"

İranlının yanında ağır makyajlı, etli butlu, tiz sesli, üstünde pahalı görünüşlü bir mink manto olan orta yaşlı bir kadın var; sallandıkça kulakmemelerini yırtacakmış gibi duran devasa elmas küpeleri yanaklarına çarpıyor. Suhumili[39] bir Yunan tütün tüccarıyla konuşmaya dalmış. Benden umudu kesen İranlı bu ikiliye katılıyor.

Ardından, bana sorulacak bir sorusu varmış gibi yaklaşan İtalyan yanıma geliyor ve kendini tanıtıyor; fazla uzun bir girizgâha gerek görmeden İtalyan diktatöründen[40] ve onun "üstün özelliklerinden konuşmaya başlıyor. Fransa, diye açıklıyor (İtalyan da Fransız olduğumu sandı), güçlü bir lideri olmadan ekonomik ve mali krizden çıkamaz.

Rostov'a gece 8'de varıyoruz; burada bir saat kadar duracağız. Yürüyüş yapmaya niyetlendim; ama öyle dayanılmaz bir soğuk var ki, nefes almakta güçlük çekiyorum.

Pazar sabahı Kafkasya'nın dağlık bölgesine giriyoruz. İklim değişti. Güneş mavi gökyüzünde parlıyor ve pırıl pırıl ışıkları pencerelerimizden ağaçların ve kayaların üzerine yansıyor. Kafkasya'nın içlerine doğru ilerledikçe, gittikçe daha çok milis ve asker trene binip koridorumuzu dolduruyor. Erkeklerin profili de değişti, şimdi tamamen değişik bir

39 Suhumi: Karadeniz kıyısında bir Gürcistan limanı.

40 İtalyan Diktatörü: Benito Mussolini'ye gönderme yapılıyor.

tipleri var. Ulusal kökenleri ne olursa olsun, yeni gelenler karayağız ya da daha çok güneş yanığı belki; kara gözlü ve her zamanki gibi aşırı kibarlar. Mink mantolu kadın korkmuş gibi duruyor ve ilk kez benimle konuşmaya çalışıyor, yarım Rusçasıyla yarım Fransızcasını yüz mimikleriyle tamamlamaya çalışmakta.

"Bu adamlar haydut... Dikkatli olun!" diyor, koridoru bir başından öbür başına gözleriyle tarayarak.

Kendimi eğlendirmek için bundan iyisini bulamam; ona elmas küpelerini işaret ediyorum. O zaman koca bir çığlık koyuveriyor ve gerisin geri kompartmana girip kapıyı kilitliyor, kısa süre sonra da kulaklarından sarkan ağır yüklerden kurtulmuş olarak ortaya çıkıyor.

Ve işte İranlı, elinde bir karpuzla geliyor. Alışverişinden öyle memnun ki, bir dansçının salınan adımlarıyla, birkaç kez dönerek ilerliyor koridorda. Son karpuz yediğinden bu yana, dediğine göre iki yıl geçmiş. Valizlerindekileri tümüyle unutmuş gibi; artık onlar için kaygılanır bir hali yok. Büyük bir bıçağı kınından çıkarıyor ve katliama hazırlanıyor. Kırmızı mı çıkacak, yoksa sarı mı? Bütün mesele bu.

Masamı İtalyan ile paylaştığım yemek vagonu şimdi Çerkezlerle, Çeçenlerle ve kendine özgü gırtlaktan çıkan dillerini konuşan başka insanlarla ağzına kadar dolu. Güneş öyle sıcak ki, pencerenin siperliğini indiriyoruz. Tavandaki pervaneler tekdüze bir vınıltı çıkarıyor.

İtalyan bütün bu değişik tipli yerli halklardan rahatsız olmuş görünüyor; ama ben onların varlığından son derece hoşnutum. İnce ve esmer yüzleri, kavisli kaşları, kocaman açtıkları gözleriyle bana öyle aşina geliyorlar ki kendimi yakın akrabalarımın arasında hissediyorum.

Bakû'ya sabah 9'da varıyoruz. İstasyonda birkaç saat bekleyeceğiz. Tren istasyonunun merdivenlerinden görünen şehrin manzarası bir sürü anıyı uyandırıyor. Asırlar geçmiş gibi... Oysa hepsi geçen on yılda oldu.

Tozlu toprak yolda tek başıma yürüyorum. Petrol kokusu havaya sinmiş. Başımın etrafında sinekler vızıldıyor. Bir grup Türk işçisi hızlı adımlarla yanımdan geçiyorlar. Bir gazete büfesinde durup birkaç Türk gazetesi alıyorum. Sonradan onları kompartmanımın yalnızlığı içinde okurken Leninakan'daki[41] depremi öğreniyorum; Moskova'dan ayrılmamdan kısa süre sonra olmuş.

Erivan'dan İlk İzlenimler

Her şey güzel, her şey hoş, her şey iyi. Yurtdışından dönen yerli halk kadar yeni gelenlerin de en yaygın görüşü, bu. Hoşnut, gülümseyen, mutlu yüzler. Her karşılaşma keyif veriyor.

Sokakta bir polise yol soruyorum. Üniforması temiz, tavırları ciddi, yanıtları nazik.

İşportacılar mallarını Ermenice övüyor; dükkân tabelaları Ermenice; sokakların isimleri tanıdık. Yeni gelen birine her şey olağanüstü görünüyor; ama aynı zamanda garip bir biçimde bildik de geliyor.

Kaldırımda hızla yürüyorum. Her yerde yeni binalar yükseliyor. Abovyan Sokağına giriyorum -başkentin anacaddesi- kaldırımları her iki yönde yürüyen yayalarla dolu.

---

41 Leninakan (önceleri Gümrü ve Aleksandropol): Erivan'ın 55 mil kuzeybatısında bir Ermeni kenti. Zabel Yesayan'ın burada göndermede bulunduğu 1926 depreminde tümüyle yıkıldıktan sonra yeniden inşa edilmiştir.

Mağaza vitrinlerinde Ermenice başlıklı kitaplar. Attığım her adımda dost canlısı bir yüzle karşılaşıyorum.

"Nereden geliyorsunuz? Kalacak yeriniz var mı? Ülkemizi nasıl buldunuz?"

Bir çayhaneye giriyorum. Her tarafta konuşan, tartışan insanlar var; konuları Leninakan'daki deprem, yenilenen Ermenice harfler, inşaat projeleri...

Bu tartışmalar diasporadaki karşılıklarından ne kadar farklı. Burada her fikir, her düşünce belirli bir olaya dayalı ve belirli bir yöne hedeflenmiş. Toplumun ilgi alanları, tüm konuşmaların hedefi kadar temelini de oluşturuyor.

Saat 5 civarı, Abovyan Sokağı tümüyle farklı bir çehreye bürünüyor. Öğrenci grupları, kızlar ve erkekler Üniversite'ye doğru yola çıkıyorlar. Daha yakından bakmak için dışarıya çıkıyorum. Genç erkekler genel anlamda hoş bir görünüme sahipler; sağlıklı, bazen ufak tefek ve ince, bazen uzun ve kuvvetli. Giysileri üniforma gibi: Kısa pantolonlar, diz hizasında çizmeler, koyu renkli Rus stili gömlekler, yakalar ilikli, göğüsten ya da yandan düğmeli, belde sıkı bir kemer. Gür, hafif dalgalı siyah saçlar. Güzel gözler; insan burada güzel göz bolluğu olduğunu söyleyebilir. Kalın ama düzgün kavisli kaşlar. Keskin hatlı, çoğu zaman sahiplerine kendine özgü bir hava veren gaga burunlar. Ender olarak çıkık çeneler. Kalın ama biçimli dudaklar.

Ana çizgileriyle günümüz Ermenistan'ının baskın profili olan bu genç nesil, zamansız bir ciddiyet taşıyor; hatta bazen katı bile denebilir; kendilerinden emin ve mağrurlar. Bu yanları gözlemcide olağanüstü bir güven uyandırıyor. Ulusun kurumuş, ihtiyar gövdesinin yanından fışkırmış bir sürgün; büyüyecek, yükselecek ve hayatta kalmamızı sağlayacak.

Kız öğrenciler sade giyimli. Siyah saçlar; yukarı kalkık başlar; kollarının altında deste deste kitaplar ya da kâğıtlar; hızlı ve emin adımlarla yürüyorlar. Geniş omuzlar; güçlü bacaklar; atletik devinimler; gülümseyen yüzler; koyu renkli, çakmak çakmak gözler. Küçük bir kız yanımdan süzülerek geçiyor, gözlerimi ondan alamıyorum.

Kalbim değişken duygularla ve belli belirsiz bir gelecek endişesiyle dolu. Çevremde bir nabız gibi atan bu yabancı yaşama hem alabildiğine yakın, hem de öylesine uzağım ki. Binlerce telcik beni anavatanıma bağlıyor; ancak onun yaşamı bir gizem perdesinin ardında. O gizemi er geç aşıp onun gerçek varlığını bütünüyle kavrayabilecek miyim?

Yazarlarla Karşılaşmalar

Nalbant Çayhanesi'nde -oraya Latin Quartier[42] adını taktım ve Erivan'daki karargâhım olarak belirledim; Şirvanzade'yi[43] önünde bir fincan çayla oturur buluyorum. Devlet Basımevi tüm eserlerini yayınlamak üzere ve kendisi yeni kitaplar üzerinde çalışıyor. Ancak bugünlerdeki en önemli projesi Transkafkas cumhuriyetlerinin yazarları ile yakın ilişkiler kurma üzerine. Bana memnuniyetle bildirdiğine göre Gürcü yazarlar yakında Erivan'ı ziyarete geleceklermiş.

---

42 Quartier Latin: Paris Üniversitesi'nin öğrenci semti.

43 Şirvanzade (Aleksander Movsesyan: 1858-1935): Doğu Ermenistanlı seçkin romancı, kısa öykü ve oyun yazarı; uzun yıllar Fransa'da ve Birleşik Amerika'da yaşadıktan sonra 1926'da Erivan'a yerleşmiştir. Yedi cilt halindeki tüm eserleri, ilk kez 1926-30'da Erivan Devlet Basımevi tarafından yayınlandı. Şirvanzade hakkında daha fazla bilgi için, kendisinin Şamakyan olarak anıldığı, ***Bancoop*** ve ***Mamutun Dişleri*** (New York, 1981) adlı Gostan Zaryan çevirimine bakınız.

Bu saatlerde Avedik İsakyan[44] uğrar. Günün hangi saati olursa olsun, yataktan yeni kalkmış ve gördüğü ya da duyduğu bir şeye çok şaşırmış gibi bir hali vardır. Çayhanenin içine ağır ağır, zorlanarak yürür, orada burada birkaç kez durur ve en sonunda iki masa arasındaki yerine yerleşir. Ve işte, her zamanki gibi haki paltosunun içine büzülmüş, telaş içinde çayını içen adam Axel Bakunts'dan başkası değil; adını bilmediğim uzak bir bölgedeki bir tarım işi için kentten ayrılmak üzere. Hep zamansızlıktan çektiğini anlatıyor; kısa öykülerini bir köyden öbürüne geçerken at sırtında oluşturuyor, aralardaki kısa molalarda da kâğıda döküyormuş. Açık renkli düz saçları sanki rüzgârların dalgalarını taşıyor gibi. İnce ve zeki yüzü muzip ifadesini tümüyle yitirmemiş. Diasporadaki her Ermeni'nin kendinden bir şeyler bulacağı *Hovnatan Martı*'nı yeni tamamlamış. Bu kitaptan birkaç sürükleyici ve eğlenceli bölüm anlatıyor; hep birlikte gülüyoruz. Konuşmamız yeni bir yüzün belirişiyle kesiliyor. Bu, Stepan Zoryan; asık suratlı ve içine kapalı; açıklamayı inatla reddettiği derin bir düşünceye gömülmüş. En sonunda aramıza gelmeye -başka bir yerde kendi başına oturmayı yeğlese de- ikna ediyoruz onu, ama sessizliğini kırmayı başaramıyoruz.

Bu çayhanede bir sürü ciddi sohbet yapılıyor. Mesleği ziraatçılık olan Axel, göçmen çiftçiler hakkında değerli bilgiler veriyor. Görünüşe göre göçmenler nüfusun yoğun olduğu merkezlerden uzak olmayan vadilerde yerleşmeyi tercih ediyorlar, oysa dağlık bölgelere geçmek onlar için daha kârlı olur; zira oralarda hava daha sağlıklı ve uygun; ayrıca

44 Avedik İsakyan (1875-1957): Doğu Ermenistan'ın önde gelen şairlerinden; uzun yıllar süren gönüllü sürgününün ardından 1936'da Erivan'a yerleşmiştir. Zabel Yesayan gibi 1926'da Ermenistan'ı ziyaret etmiş, ancak bir yıl sonra Paris'e dönmüştü.

oralarda tarımında daha deneyimli oldukları, örneğin sebze gibi çabuk büyüyen ürünleri yetiştirebilirler. Bunu yapmayı kabul eden bir grup göçmen, bir yıl içinde devlet kredisini geri ödemiş.

Axel bana, "göçmenleri eğitmeliyiz," diye anlatıyor, "böyle konulardan haberdar etmeliyiz onları. Buraya tamamen hazırlıksız geliyorlar. Sonuçta gereksiz sorunlarla baş etmek zorunda kalıyoruz."

Gece Hayatı

Erivan'ın gece hayatı konferanslar, resitaller, tiyatro gösterileri ve her türden sempozyumlarla dolu ve gayet zengin. Her gece birçok şık içinden bir tercih yapmak zorunda kalıyorum. Ve girdiğim her salon, ağzına kadar dolu oluyor. Buradaki izleyicilerin dışardaki Ermeni toplumlarının hepsinden daha kültürlü olduklarını gözlemliyorum. Örneğin Erivan'da klasik müzikten zevk alma oranı Paris'deki Ermeni toplumuna oranla daha üst düzeyde, bireysel istisnalar bunun dışında, elbette. Ve bu yalnızca duyduğumuz yorumlar ve eleştirilerde değil, aynı zamanda programların içeriklerinde de apaçık belli.

Yerli Ermeni genellikle ağırbaşlı, içine kapanık, hatta fazla ciddi yaratılışlı. Başka yerlerde hüküm süren yüzeysellik burada mevcut değil. Ancak bu ciddiyet; somurtkanlık, keyifsizlik, eğlenmeye karşı olma anlamına gelmiyor. Erivan'daki insanlar bir resitale sadece zaman öldürmek için gitmiyorlar; insan ruhunun kültürel bir ortama girme konusunda gösterdiği en açık tezahürlerden birini sergiliyorlar.

Şu da kaydedilmeli; popüler ya da hafif müziğin burada izi bile yok. Restoranlarda bile, müzik grupları (çoğu

üniversite öğrencilerinden oluşuyor) klasik parçalar ve ancak özel durumlarda Rus, Ermeni ve İran halk danslarıyla şarkılarını çalıyorlar.

Kütüphanede

Çok geniş bir Fransızca kitap koleksiyonu olan halk kütüphanesine sık sık gidiyorum. Şef kütüphaneci Yervant Takanosyan, eski bir arkadaşım. Arada masasında durup onunla çene çalıyorum. O partizan olmayan, ama anavatanında çalışmaktan mutluluk duyan entelektüellerden biri. Bugünlerde aklını en fazla meşgul eden şey, kütüphanesindeki yer darlığı. Sık sık bundan söz ediyor. On binlerce kitap, yeterince yer bulunmadığından sıralanıp halka sunulamıyor.

"Bu meselelere kafa yoran kimse yok mu dışarda?" diye soruyor.

Onunla kütüphaneyi dolaşıyoruz. Her yerde öğretmenler, öğrenciler, kadın erkek her çeşit okuyucu çalışıyor, araştırma yapıyor, okuyor. Disiplin mükemmel. Tam bir sessizlik var. Yerden tavana kadar duvarları kaplayan raflara dizili, dikkatle numaralanıp, sınıflandırmış kitapların üzerinde gözlerim zevkle geziniyor.

Konferanslar

Günler, haftalar, bitmez tükenmez etkinliklerle dolup taşıyor. Defterime aldığım notları sıkı sıkıya takip etsem, ciltler doldurmuş olurdum. Her şey ilginç ve eşit derecede önemli. Yeni gelen biri Erivan'daki bu ilk günlerini olağandışı zannedebilir; ama bir süre sonra anlar ki bu özel bir durum değil, her zamanki hal.

Sayısız konferansa gidiyorum; hepsi de iyice araştırılmış ve usta konuşmacılar tarafından yeterli biçimde aktarılan ciddi konularla ilgili. Bitiminde dinleyiciler sorular soruyor. Bazıları ateşli tartışmalar yaratan zorlu sorular. İnsanlar birbirlerini tam bir özgüven ve serbestiyle düzeltip eleştiriyorlar.

Ben de Erivan'da birçok konferans verdim; ilki "Savaş Sonrası Fransız Edebiyatı" konusundaydı. Böyle bir konunun çok fazla insanın ilgi alanına giremeyeceği, olsa olsa bir avuç entelektüelin alaka göstereceği düşüncesini taşıyordum. Oysa Kültür Evi'nin büyük salonundaki koltukların neredeyse tümü daha Üniversite'nin öğrencileri gelmeden dolmuştu; öyle ki birçoğu ayakta duracak yeri bile zor buldu. Ve genel ilgi öyle boyutlardaydı ki, bana iletilen sorular (hâlâ kanıt olarak yanımda taşıyorum onları) konferansımda pek fazla değinmediğim özel olgulara dair ayrıntılı bir özen gerektiriyordu.

Konferanslardan söz ederken, ölümünün 35. yılında Hagop Baronyan'a[45] adanan haftayı da unutmamalıyım. Konferanslar, hayatı ve eserlerine ayrılmış geceler, her türden kutlamalar yapıldı; Kültür Evi'nde, Devlet Tiyatrosu'nda ve muhtelif eğitim enstitülerinde oyunları sahnelendi. Bütün bir hafta boyunca, Baronyan günün adamıydı.

Ayrılış

Çeşit çeşit bahanelerle, kalış süremi uzatmak için elimden geleni yaptım. Yaşam burda öyle hoş; öyle çok etkinlikle,

45 Hagop Baronyan (1842-1897): Batı Ermenistanlı seçkin hicivci ve oyun yazarı. En beğenilen eserlerinden biri İngilizce de basılmıştır; ***Onurlu Dilenciler***, çeviri: Jack Antrasyan (New York, 1979).

yaratıcı çalışmalar ve entelektüel heyecanlarla dolu ki! Üstelik bana öyle geliyor ki, daha görülecek bir sürü şey, çalışılacak bir sürü konu var... Çalışmalarıma burada, görevlerini mutluluk, adanmışlık ve enerjiyle yerine getiren yoldaşların yambaşında devam etme fırsatı varken yaşamımı diasporada sürdürme ihtimaline karşı bir parça nefret bile duyuyorum.

Ama heyhat, gitmeliyim...

Silahtar'ın Bahçeleri

Silahtar'ın Bahçeleri, *Zabel Yesayan'ın en fazla bilinen ve beğeni toplamış eseridir. İstanbul'daki çocukluğunun kısaca öykülendirilmiş anıları ilk kez 1935'de Erivan'da yayınlandı ve hemen Sovyet eleştirmenleri ve Parti tarafından yönlendirilen inanç sahiplerince saldırıya uğradı; kitabı yazarın çağdaş temaları işlemedeki yetersizliğinin bir ifadesi diye tanımladılar. Ancak diasporadaki eleştirmenlerin ve genel olarak halkın tepkisi farklıydı; ve günümüzde bu kitap, Gürgen Mahari'nin* ***Çocukluk ve Gençlik,*** *Vahan Totovent'in* ***Eski Roma Yolunda Yaşam*** *(İngilizcesi* ***Bir Ermeninin Çocukluğundan Sahneler*** *adıyla basılmıştır) ve Stepan Zoryan'ın* ***Bir Yaşamın Öyküsü*** *adlı eserleriyle birlikte, kendi türünde en iyi çalışmalardan biri sayılır.*

Silahtar'ın Bahçeleri'*ni bu denli popüler bir çalışma haline getiren özelliklerini birer birer ayırmak zor. Belki bu popülerlik en çok Zabel Yesayan'ın çözümlemelerden kaçınan üslubuna yorulabilir. Yesayan, Çehov'un inancını paylaşıyordu; yazı konusunda en önemli unsur onun açıklığı ve doğrudanlığıdır; öyle ki anlamı ânında kavranabilsin. Konu dışı her türlü öğeden sıyrılmış olan yazısı, tatsızlaşmadan, özlü bir ifade taşıyor. Üstelik yazının malzemesi herhangi bir felsefi ya da ideolojik sav uğruna yönlendirilmiş değil. Bu açıdan, hakkındaki eleştiriler haklı olabilir.*

Bütün gerçek sanatçılar gibi, kesin biçimde tanımlanmış politik fikirlere sahip olup onları sürdüremiyordu ve onun Sovyet rejimine desteği Marksist hayat görüşünden ziyade, anayurdu için beslediği yoğun sevginin sonucuydu. Yesayan Sovyet eleştirmenlerini kızgınlıkla şöyle yanıtlıyordu: "Neden geçici temalarla uğraşmaktan korkayım ki? Kendi anayurdumun yeniden yapılanmasında aktif rol alıyorum ve bunu tam bir adanmışlık ve mutlulukla yapıyorum." Bu yeni yaşamın, sanatsal ifadesini kazanmadan önce kendi bilincinde şekil alması gerektiğini açıklayarak devam ediyordu. Başka bir yerde kendi yaratıcı yönteminin ana hatlarını çiziyordu: "Her şeyden önce şunu belirteyim ki, konu ikincil önem taşır. O, benim romanı yazma sürecimde yavaş yavaş ortaya çıkar Bana heyecan veren, kişisel deneyimden kaynaklanan fikirdir. Örneğin, günümüzdeki Sovyet-Ermenistanı'nın koşulları beni derinden etkiliyor. Ülkede dolaşıp, insanlarımızın yaşamlarımızı geliştirmek için ne tür sorunlarla boğuştuğunu ve çaba sarf ederek bunların üstesinden geldiğini gördüğüm zaman; bütün duygularımın, izlenimlerimin ve düşüncelerimin bu merkez tema üzerinde kendi kendilerini düzenledikleri bir roman yazma konusunda esinleniyorum." Ve: "Bir yazarın eylemin cereyan ettiği bölgeyi çok iyi bilmesi önemlidir. Şurada birkaç gün geçirip, burada birkaç kişiyle söyleşi yapıp da çevreyi şöyle bir gözden geçirmekle olmaz..."

*Zabel Yesayan **Silahtar'ın Bahçeleri**'ni yazarken yalnızca kendi yaşamının ilk yıllarındaki İstanbul'un çok çeşitli cephelerini ve çocukluk deneyimlerine ait bazı özel anların sarsıcı duyusal bilincini yakalamayı değil, aynı zamanda geri gelmemek üzere kaybolan bir dünyayı yeniden canlandırmayı da hedeflemiştir. Diğer yazdıklarının hiçbiri bu derece şiirsel ve melankolik bir hasretin o loş pırıltısı*

ile kaplı değildir. Bu yüzden, okudukça yavaş yavaş Üsküdar ve çevresini bizim de kovulduğumuz, ama onun hayal gücünün yaratıcılığı sayesinde yeniden kavuştuğumuz bir Dünya Cenneti olarak düşünmeye başlıyoruz.

İlk Gün

4 Şubat 1878'in ilk saatlerinde, İstanbul'un Üsküdar semtinde, Silahtar'ın Bahçeleri denilen mahallede doğmuşum.

O gece Rus ordusu Aya Stefanos'a[46] ulaşmış. Annemin bana sonraları anlattığına göre, doğum sancıları başladığında tellallar bağırıyormuş; "Top atışları olacak. Paniğe kapılmayın," diye.

Yöneticiler Rusların kenti bombardıman edeceğini sanmış olmalılar.

Yine annemin anlattıklarına göre, o gece şiddetli bir kar fırtınası varmış, annemin ebesi de şehrin öbür ucunda oturuyormuş, babam o sırada evde değilmiş ve hiçbir yerden ulaşım aracı bulma şansı da yokmuş, sonuçta ebeyi getirme işi dayım Dikran'a düşmüş. Dayım da o akşam eve geldiğinde sarhoşmuş. Ona durumu anlatmak yarım saat sürmüş. Sonunda evden fırlayan dayım her şeyi göze alarak Haydarpaşa mezarlığına dalmış, birkaç kez yolunu

46 Aya Stefanos: İstanbul'a 8 mil uzaklıkta, Marmara Denizi kıyısında bir köy (Yeşilköy -çev.) 3 Mart 1878'de Türk-Rus savaşının bitiminde, Rusya ve Türkiye burada bir anlaşma imzalayarak bağımsız bir Bulgaristan Prensliği kurulması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya bağımsızlık tanınması konularında anlaştılar. Bunlara ek olarak, Osmanlı sultanı Hıristiyan tebaasının emniyeti konusunda garantiler verdi. Dört ay sonra, 13 Temmuz'da yapılan Berlin Antlaşması'nda bu maddeler üzerinde bazı düzeltmeler yapıldı.

kaybettikten sonra nihayet ebenin evine ulaşmış, onu yatağından kaldırıp gece yarısından sonra Üsküdar'a getirmiş. Annem, babamla ebenin ocak başında beklerken Ruslar hakkında şiddetli bir kavgaya tutuştuklarını anlatmıştı. Ebe, Rusların şehre girmeleri halinde Hıristiyanları bağımsızlığa kavuşturacaklarına inanıyormuş. Babamsa Ruslardan iyi bir şey beklemenin anlamsız olduğu düşüncesindeymiş.

"Siz buna bebek mi diyorsunuz?" demiş Dikran Dayım, beni görür görmez. "Hap kadar bir şey! Bir de oralara kadar eziyet çektim..."

O günden sonra, sekiz yaşıma gelene kadar dayım beni hap diye çağırdı. O yaşa kadar gerçekten de çelimsiz, sıska bir şeydim; yaşamla ölüm arasında gidip geliyordum.

Ev

Evimiz aşı boyalı, iki katlı, sıradan bir ahşap binaydı. Sokağa bakan pencerenin perdeleri hep kapalı dururdu; çünkü tam karşımızdaki Rum bakkal aynı yerde bir meyhane işletiyordu. Evdekiler günün büyük kısmını arka odalarda geçirirlerdi, buradaki pencereler art arda sıralanmış bağlara bakıyordu; onların da arkasında selvi ağaçlarıyla birlikte gökyüzüne yükselen minareleriyle muhteşem camileri bulunan Türk mahalleleri uzanıyordu. Boğaz, parlak mavi bir kurdeleydi sanki ve karşı yakadaki İstanbul'un silueti sabahları hafif bir pembe, gün boyu altın sarısı, akşamları da mavimsi bir sise gömülü, menevişli renkler içinde yumuşacık titreyen pırıltılarıyla şahane bir periler ülkesi gibiydi.

Çocukken bize yasak olan gizemli Rum meyhanesi büyülerdi beni. Çekili perdelerimizin ardında dikilir, önüme

serilen yabancı yaşamı kendimden geçmiş bir halde tüm dikkatimle izlerdim. Kızaran balıkların, bazen de her çeşit khorovatsın[47] lezzetli kokuları burnuma gelirdi.

Bazen çingeneler gelir, sokakta dans ederlerdi. Falcılar tiz sesleriyle bağırarak marifetlerini ilan ederdi: "Falcı, fal bakar, bakla atar!"[48] Sonra hokkabazlar, dervişler, sihirbazlar vardı. Bir keresinde beyaz sakallı bir yılan oynatıcısı bile görmüştüm; sihirli sopasını oynattıkça yılanları boynuna asılı sepetinden dışarı çıkıyordu. O flütünü çaldıkça yılanlar kıvrılarak kollarından yukarıya tırmanıyor, boynuna dolanıyor, hep sopasının devinimlerini izleyerek aşağıya kayıyor, toprağın üzerinde başları havada dans ediyorlardı.

Çingeneler çoğunlukla ayıları ve maymunlarıyla gelirler, teflerini çalarak onları dans ettirir ve çeşitli numaralar yaptırırlardı. Böyle zamanlarda sokak seyircilerle dolardı; meyhaneden çıkan insanlara kısa zamanda komşular ve yoldan geçenler de katılırdı. Her yaştan kadınlar pencerelerinden tehlikeli bir şekilde sarkarak sokakta olan biteni izlerlerdi. Ve nereden çıktıklarını anlayamadığım, bazısı yalınayak, bazısı iyi giyimli sürülerle çocuk olurdu ortalıkta.

Rumların kutsal günlerinde çiçekler takmış adamlar geçit törenleri yaparlar, pagan şölenleri düzenlenirdi. Sonra Türklerin Şii mezhebinden olanlarının korkutucu kutlamaları olurdu; kanlı gösteriler; göğsünü yumruklayan ve kaymış gözlerle "Ya Hasan, ya Hüseyin!" diye bağıran

47 Khorovats: Şişe geçirilip kızartılmış et.

48 Falcı, fal bakar, bakla atar: Bir avuç baklanın yere atılması ve aldıkları şekillerin yorumlanması yoluyla yapılan bir tür falcılık.

adamlar.[49] Ramazan gecelerini de hatırlarım; gün ağarırken top atılışına kadar Türk mahallelerinden gelen davul zurna seslerini ve genç adamların sürüp giden huzursuz edici, korkutucu naralarını.

Büyükanne

Büyükannemin adı Lusik'ti, ama evdeki herkes, akrabalar ve dostlar ona Dudu derdi. Mağrur, asık suratlı bir kadındı. Okuma yazma bilmemesine rağmen Ermeniceyi akıcı bir şekilde, Türkçeyi de dikkatle seçilmiş sözcüklerle konuşurdu. Gençliğinde çok güzel olduğunu söylüyorlardı.

Hiç gülmeyen, içine kapanık haliyle büyükannem, her şeyi ve kendi kızları da dahil olmak üzere herkesi hakir gören bir tavır içindeymiş gibi gelirdi bana. Bununla birlikte, babama karşı her zaman çok nazik ve sevgi doluydu. Oğullarını da çok severdi. Bu sevgi öyle şiddetliydi ki hiçbir özgürlüğe hak tanımıyordu.

İşin aslı, büyükannem uzun ve zahmetli hayatının tümünü tepeden bakan, eğilip bükülmeyen, geleneksel bir kurallar düzeni içinde geçirmişti ve bu kendi çocuklarının yaşamıyla taban tabana zıttı. Bu kuşaklar arası çelişki onun için sürekli bir ıstırap kaynağıydı.

On dört yaşındayken, Üsküdarlı fiyakalı bir arabacı olan Şirinoğlu Hagop ile "gürültüsüz patırtısız" evlendirilmişti.

---

49 Şii: İslam dininin iki önemli mezhebinden biri olan Şiiliğe inanan.

"Ya Hasan, ya Hüseyin": Kendini kırbaçlayan Şiilere eşlik eden geleneksel ezgi. Bu tören, Terence O'Donnel'ın ***Savaş Kahramanlarının Bahçesi*** (New York, 1980) isimli eserinin "Tutku Oyunu" adlı bölümünde ayrıntılı olarak tanımlanmıştır.

Şöyle olmuştu.

O günlerde başkent halkı yeniçeri terörü altında yaşamaktaydı;[50] bunlar özellikle İstanbul'un Rum mahallelerinde ve Haliç civarında zapturapta alınamıyordu. Kendisini hiçbir yeniçerinin görmemesi için, annesiyle babası büyükannemi on dört yaşına gelene kadar dört duvar arasında, kilit altında tuttular.

Ancak günün âdetlerine göre, ergenlik çağına gelen bir kızın ilk komünyonu için dışarı çıkıp kiliseye gitmesi gerekiyordu. Büyükannemin dediğine göre o günlerde kadınlar dışarı çıkmaktan mümkün olduğunca kaçınırlardı; hatta erkekler de her sabah işe gitmek için evden çıkarken eşikte haç çıkarır ve eve dönüp dönemeyeceklerinden asla emin olamadıklarından karılarına sanki son görüşleriymiş gibi veda ederlerdi. Bir yeniçerinin yatağanının keskinliğini denemek için gündüz gözüyle sokağın orta yerinde bir Hıristiyanın kafasını uçurduğu çok görülmüştü. Rum ve Ermeni erkeklerinin bıyıklarını traş etmeleri terbiye icabıydı. Sokaklarda sessiz sedasız ve bir yeniçeriyle göz göze gelmemek için başları önlerinde yürürlerdi. Yeniçerilere bakmak tam bir küstahlık sayılırdı ve bela demekti.

Büyükannem, erkekleri hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolan aileler hatırlıyordu. Bu yüzden acınacak bir sefale-

---

50 "Başkentin ahalisi Yeniçeri terörü altında yaşamaktaydı": 1826'da Sultan II. Mahmut tarafından sindirilene kadar, Yeniçeriler gerçekten de kendi kanunlarını kendileri koyuyorlardı; başbakanları atıyor ya da azlediyor, taşkınlıklarını önlemeye çalışan sultanları tahttan indirip yerine kendi tercihleri olan şehzadeleri tahta çıkarıyorlardı. Sir Harry Luke ***Eski Türkiye ve Yenisi*** (Londra, 1955) adlı eserinde Yeniçerilere ve Zabel Yesayan'm burada gönderme yaptığı İstanbul'un Ermeni Patriği ile yakın ilişkilerine büyük bir bölüm ayırmıştır.

te düşen hanelerden bahsederdi. Öyle görünüyordu ki vezir ve sultanların kendileri bile yeniçerilerden korkmaktaydılar.

Büyükannem ne zaman o günleri yâd etse, Yeranik Teyze şöyle derdi: "Ama Dudu, annenle baban seni o belalı günlerde kiliseye yollamamalıydılar..."

Büyükannem kilisenin o günlerde çok güçlü olduğunu, "kolunun her yere uzandığını" anlatıyordu. Patriğin yeniçerilerin kumandanlarıyla arası iyiydi; ayrıca cemaatini yakından takip ediyor, şiddetli cezalarla tehdit ederek herkesin dinî görevlerini yerine getirmesini şart koşuyordu.

"Bir yanda kızartma tavası, bir yanda mangal ateşi, ha Dudu?" diye araya girerdi Yeranik Teyze.

Büyükannem Yeranik Teyze'nin alaylı imalarına aldırış etmeden, Kilise'nin imtiyazlarını kullanma konusunda uyguladığı yöntemleri anlatmaya devam ederdi.

O zamanlar kiliseler çan çalmazdı. Onun yerine, şafak vakti diyakoz iki tahta klaketi birbirine vurmaya başlar, yardımcısı da mahalleyi dolaşır ve ilahiler söyleyerek inananları sabah duasına çağırırdı. Erkeklerin gitmekten başka şansı yoktu, kadınlarınsa evde dua etmelerine izin verilirdi.

Perhiz günlerinde yasakçı denilen görevliler av köpekleri gibi sokakları dolaşırlar ve nerede pişen bir et kokusu duyarlarsa evin reisini tutuklar, kamçılar, pişenlere el koyar ve ceza keserlerdi. Bazen suçluyu sürükleyerek götürür ve kilisenin zindanına kapatırlardı. Karşı koymaya kalkışanlar Patrikliğe götürülür ve nedamet getirene kadar oradaki zindanda kilitli kalırdı. Aşırı vakalarda sanık tımarhaneye kapatılır ve bir daha ondan haber alınamazdı. O günlerde Narlıkapı'daki Aziz John Kilisesi'nin mahzeni tımarhane işlevi

görmekteydi. İçeri kapatılanlar el ve ayak bileklerinden duvara zincirlenirdi. Dinî ayinler sırasında ses çıkarmamaları için kamçılanırlardı. Bağırıp küfretmeyi sürdürenlerin kamçı altında öldüğü olurdu. Büyükannemin dediğine göre dayağı atanlar kurbanlarından daha çok küfrederlermiş.

İşte böyle bir zamanda, on dört yaşındaki Dudu yanında bir sürü yaşlı akrabasıyla birlikte ilk kez evinden çıktı ve kiliseye yollandı. O günlerde Hıristiyan kadınlar Avrupai elbiseler giymez, Müslümanlar gibi yüzlerini peçeyle örterlerdi.

Kiliseden eve dönerken Lusik ve akrabalarının karşılaştığı birkaç yeniçeri kıza saldırdılar ve yeşil desenleri olduğunu söyleyerek peçesini yırttılar; yeşil İslamın kutsal rengiydi ve bu yüzden gâvurlara yasaktı. Yaşlı kadınlar çığlık atmaya başladılar, diyakoz ve yardımcısı imdada koştu, o sırada yeniçerilerin arasında ansızın çıkıveren kavgadan yararlanarak Lusik'i zarar görmeden eve götürdüler.

Ama kızın şerefi lekelenmişti. Yüzünü "pagan"ların gördüğü bir kadınla kim evlenmek isterdi ki? Üstelik onu evde tutmak da güvenli değildi artık; çünkü yeniçeriler her an evi basıp onu kaçırabilirlerdi. Bu rezalete meydan vermemek için, Lusik'in annesiyle babası kıza bir koca bulmak üzere hemen bir çöpçatan tuttular. Çöpçatan Üsküdar'a gelmişti, çünkü yeniçerilerin nüfuzu burada daha azdı. Görünüşe göre mahallenin erkekleri onlarla anlaşmaya varmıştı; herhangi bir şiddet olayı çıktığında da vuruşmaktan çekinmiyorlardı; zira başları derde girdiğinde bizimkiler Üsküdar'ın arkasındaki Anadolu ormanlarına sığınabiliyorlardı. Çöpçatana ayrıca elinden kadın alınması güç olan bir genç adam bulması tembihlenmişti. Büyükbaba Hagop da böyle bir adamdı.

Büyükbaba

Büyükbaba, gözü peklikleri ve ustalıklarıyla ünlü olan kervanbaşıların ailesinden geliyordu. Üsküdar, eski günlerde önemli bir ticaret merkezi ve kervansaraylarıyla, süratli atlar barındıran ahırlarıyla ünlü bir kasabaydı.

Büyükbüyükbaba Şirin ve erkek kardeşi Ferhat, kervanlarla Bağdat'a, Basra'ya, İran'a ve Yeranik Teyze'ye göre "ta Hindistan'a ve Çinimaçin'e kadar" yolculuk etmişlerdi. Şirin aynı zamanda bir halk ozanı, Ferhat da bir öykü anlatıcısıydı.

Dudu evliliğinde çok mutsuz olmuştu. Kendini tümüyle yabancı bir ortamda bulmuş olmasından kaynaklanmıyordu bu sadece; Şirinoğlu Hagop garip ve karmakarışık biriydi. Halk ozanlığının yanı sıra, babası gibi o da kervanbaşılık yapmıştı, ama evlendiği zamanlarda kervan ticareti tarih olmuştu artık. Meyhanelerin müdavimi, cüretkâr, kavgacı bir adamdı, bazen de karşı konulmaz bir dürtünün esiri olarak karısını, çocuklarını, işini yüzüstü bırakır, atına atlayıp Çamlıca tepelerinin ardında kaybolurdu. Nereye gidiyordu? Ne yapıyordu? Kimse bu konudaki merakımı tatmin edecek bir şey söyleyemedi.

Herhalde bir Anadolu kasabasına gidip, halk ozanı olarak şenliklere katılıyordu. Ya da, belli bir yere vardıktan sonra atını bir posta istasyonuna bırakıyor ve dervişler gibi amaçsızca dolaşıp duruyordu.

Her ne hal ise, benim gençlik yıllarımda Üsküdar'ın yaşlıları Şirinoğlu Hagop'un emsalsiz bir halk ozanı olduğunu söylerler, hele doğaçlama yaptığı zamanlarda eşsiz olduğunu anlatırlardı. Türkler tarafından o kadar itibar görürmüş ki, Türk aileler oğullarını çömez yollarlarmış ona. Bazen Türk

şarkılarım Ermenice harflerle kaleme aldığı anlatılırdı. Ancak üzülerek söylüyorum ki hiçbirini bulmaya muvaffak olamadım. Yalnız bir keresinde, başka bir halk ozanının dul eşi tarafından üç şiirinin okunduğunu duymuş ve çok etkilenmiştim. Ama o zamanlar sadece on iki yaşındaydım.

Çaldığı müzik aletinin de ne olduğunu keşfedebilmiş değilim; çünkü büyükbabamın ölümünden hemen sonra büyükannem onu paramparça etmiş, bütün kâğıtlarını yakmış, ve tüm dertlerinin kaynağı olarak gördüğü için, kocasının halk ozanlığı hakkında tek kelime bile etmeyi kabul etmemişti.

Görünüşe göre Şirinoğlu Hagop bu gizemli yolculuklarından bitkin ve tükenmiş döner, karısının hizmetlerini yumuşak başlılıkla kabullenir, ağır ağır gücüne kuvvetine kavuşurdu; bunun ardından da tekrar asileşir ve atına atladığı gibi gene Çamlıca Tepesi'nin ardında kaybolurdu.

Bütün bu gezip dolaşmaları sırasında karısı evde yalnız ve savunmasız kalıyor, bazı zamanlar amansız bir sefaletle boğuşuyordu. Her zaman karnı burnunda, kocasına lanetler okur, kaderine lanetler okur ve dualara sığınırdı.

Bu koşullar altında on üç çocuk büyütmüştü; bunlardan dokuz tanesi benim zamanımda hayattaydılar. Annem bu çocukların en küçüğüydü. O zamanlar beş dayım ve üç teyzem vardı. Bunların içinde Nahapet Dayı evliydi ve ailesiyle Yeni Mahalle'de[51] oturuyordu. O ve Pera'da[52] oturan Haçik Dayı demirciydiler. Öbür dayılarım bir tekstil fabrikasında çalışıyorlardı ve hep birlikte aynı evde oturuyorduk.

---

51 Yenimahalle: Yeni yerleşim yerinin Türkçesi.

52 Pera: Günümüzde Beyoğlu; İstanbul'daki Avrupalı toplumun önde gelen yerleşim yeri.

İlk Anılar

Çocukluğumun ilk yıllarım düşündüğümde, bazı bölük pörçük anılar olağanüstü bir netlikle zihnimde beliriyor.

Erkek kardeşim doğduktan iki ay sonra ölmüştü. Masamızın üzerindeki beyaz tabutunu hatırlıyorum.

Kız kardeşim doğduğunda dört yaşındaydım.

Rum ebeyi hatırlıyorum, evimizdeki kargaşayı ve genel düş kırıklığını; herkes bir oğlan bekliyordu.

Bahçemizde dolaştığımı, ip atladığımı, olağanüstü yaratıklar olarak gördüğüm çiçeklerle konuştuğumu anımsıyorum.

Her şeyden fazla da hasta olduğum zamanları, bir çocuğun keskin algısıyla bunun evde doğurduğu endişeyi ve doktorun düşünceli sessizliklerinin anlamını sezişimi hatırlıyorum. Babamın yanan alnıma koyduğu serin elini hâlâ hissedebiliyorum, korkulu bakışlarım onun gözleriyle karşılaştığında hemen bir tebessümün ardında kaybolan bir endişeyle karmakarışık olmuş yüzünü hâlâ görebiliyorum.

Küçücük bedenimde yaşamla ölüm savaş halindeydiler ve bu mücadelenin mola verdiği çok enderdi.

Geceleri babam eve gelir, yıkanır, üstünü değişip samur ev kıyafetini giyer ve bakır bir mangalın önüne yerleştirilmiş büyük koltuğa otururdu. Kömürlerin üzerinde bir sacayağına oturtulmuş çaydanlık kaynardı. O zamanlar İstanbul'da çay çok içilirdi, ama babam bu âdeti Kafkasya'dan getirmişti. Çayı kendisi hazırlamaktan hoşlanır ve bütün gerekli törenleri yerine getirerek fincanlara boşaltırdı. Suyun kaynamasını beklerken babam günlük gazeteyi okurdu, ben bu arada kucağına kıvrıldığımda samur gecelik entarisinin ge-

niş etekleriyle üzerimi örterdi. Bu mükemmel yumuşaklık ve sıcaklığın içine yuvalanıp, katıksız bir mutluluk içinde saatlerce gazetenin satırlarını takip ederdim. Arada parmağımı bir harfin üzerine bastırıp ne olduğunu sorardım. Babam okumayı bırakıp beni yanıtlardı.

"Babanı rahat bırak," diye çıkışırdı annem ya da teyzelerimden biri, "okuduğunu görmüyor musun?"

Babam eliyle rahatsız olmadığını işaret eder, güven verici bir şekilde kucaklardı beni.

Ve bir gün okumaya başladım. Babam gerçekten okuduğuma inanamadı. Sayfayı çevirip bir kelimeyi işaret etti ve ben onu heceleyerek okudum. O andan sonra yazılı bir şeye ne zaman gözlerim ilişse, zihnim yarışa kalkıyor ve ancak tümüyle bitkin düşünce duruyordu. Sık sık ateşim çıkıyor, iştahım kesiliyordu; annemle babamı mutlu edeceğime daha da vesveseli ve kaygılı yapmıştım. Çok sonraları bana anlattıklarına göre, beynim ateş nöbetleri geçiriyormuş ve doktorumuz hastalıklı yapıma neden olan etmenlerden birinin erken gelişen zihnim olduğu fikrindeymiş...

Ani[53] *Kenti Ağlar*

Geceleri beni uyutma işi Yukaper Teyze'me aitti; o da bunu yumuşak, sevgi dolu bir sesle ninni söyleyerek yapardı:

Ani kenti ağlar
Kimse demez ona

53 Ani: Ermenistan'ın antik başkenti ve efsanevi "1001 kiliseli şehir". 1064'de Selçuklu Türkleri tarafından, 1239'da da Moğollarca yerle bir edildi.

Ağlama,

Ağlama!

Bu kederli şarkı içimi çaresizlikle doldurur ve ağır bir melankoli ruhumu baskısı altına alırdı. Karanlık duyguları dağıtmak için ağlayıp feryat etmek isterdim, ama deneyimlerimle biliyordum ki daha kolay bir yol vardı. Bu yüzden gözlerimi kapatır ve uykuya dalmış gibi yapardım. O zaman Yukaper Teyze'nin sesi uzaklaşır ve kesilirdi.

Yatak odasında yalnız kaldığımı anladığım anda gözlerimi açardım. Titreyen mum ışığında uzayan karanlık köşelerden üzerime gelen gölgeleri görebilirdim. Havada süzülen hayaletlerin siluetlerini görüp panik içinde gözlerimi kapatınca bu kez yıkıldığı için ağlayan Ani kenti gözlerimin önüne gelirdi. Ama akrabaların evinde gördüğüm o ünlü resmin reprodüksiyonundaki güzel kadın değildi ağlayan bu kez, benim Anim zavallı, umutsuz bir adamdı.

Bitişik oda sıcak ve aydınlıktı. Kapının çatlağındaki parlak çizgi, kapıları bana kapalı olan cenneti açığa vuruyordu. Babam bir köşede oturmuş gazetesini okuyordu. Kedi, yumuşak karnına kıvırdığı kuyruğu ve yarı aralık gözleriyle, ocağın başındaydı. Annem ve teyzelerim çene çalıyorlardı. Bazen sesleri odamın karanlığında duyulurdu. Bana bir koronun söylediği şarkılar kadar ahenkli ve tatlı gelen seslerinin sıcaklığını ne kadar severdim. Ama bütün bunlar yasak bölgedeydi ve eğer odamın dehşet dolu karanlığında haykırıp gözyaşlarına boğulursam Yukaper Teyze gelecek, kapıyı ardından kapatacak, bana ağlayan Ani kentini ve kimsenin ona ağlama demediğini söylemeye başlayacaktı; büyükler benim yalnızca o ninni söylendiğinde uykuya daldığıma inandıkları için, gözlerimi kapatıyor ve uyumuş gibi yapıyordum.

Başı soldan sağa sallanan -sinirsel bir rahatsızlığı vardı- Yukaper Teyzem beni yatağa girmem için ikna etmeye çabalıyordu. Umutsuzca itiraz ediyordum. Odada bulunan büyükanne araya girdi. "Çocuğu rahat bırak," dedi; "daha erken. Hava kararmadı bile."

Bir kez daha, ateş içinde yanan gözlerimi köşe penceresine çevirdim ve alacakaranlıkta hızlı ve yoğun biçimde yağan kara baktım.

Bir adam sokağın üst başına doğru ilerliyordu. Bir elinde kova şeklinde bir mangal, öbüründe de zanaatinin araç gereçleri vardı. Kısa boylu, kambur, çarpık bacaklı bir Musevi tenekeciydi, bakır kap kacağı onarır, teneke kutulardan tabaklar ve çeşitli kaplar yapardı. Yoksul müşterilerin yoksul zanaatkârı.

Yokuşu ağır ağır, zahmetle tırmanışını izledim. Rüzgâr paltosunun kıvrımlarını kabartıp yelken gibi şişiriyordu, elleri dolu olduğu için bir türlü toparlayamıyordu eteklerini. Ani ve kuvvetli bir esinti vahşice uğuldayarak yoldan bir toz bulutu kaldırdı ve çarpık bacaklı adamı soğuk, beyaz bir örtüyle kapladı. Teneke mangalından dışarı uçuşan kıvılcımları görebiliyordum.

Ansızın sokaktaki oğlanlar oyunlarını bırakıp yaşlı adama saldırdılar. Göz açıp kapayana kadar adam yere yıkılmış, aletleri yolun bir tarafına dağılmış, mangalındaki korlar karların üstüne saçılmıştı. Adam harap olan eşyalarının arasında dizlerinin üstüne çökmüş, umutsuzca dizlerini döverek ağlarken oğlanlar çığlıklar atarak vahşi bir neşeyle güldüler ve yan sokakların karanlığında gözden kayboldular.

Bu olanlar yüreğimi parçalamıştı, var gücümle çığlıklar atarak ağlamaya başladım. Annem, teyzelerim ve büyü-

kannem ânında etrafımı sarıp beni soru yağmuruna tuttular. Gözyaşlarım yanaklarımdan aşağı sel gibi akarken, ihtiyar adamı gösterdim onlara; dağılmış, harap olmuş araçları ve kömürlerinin arasında kayıplarına Ani kenti gibi ağıt yakan adamı.

"Aldırma, çocuğum," dedi büyükannem, "o adam bir Yahudi... Bir Yahudi..."

Bu sözcüğün anlamını bilmediğim için, yalvaran gözlerimi üzerlerinden ayırmadım.

"Onlar İsa'ya işkence ettiler," diye açıkladı büyükannem, "onu çarmıha gerdiler ve şimdi de bu günahlarının cezasını çekiyorlar."

Hayır, hayır, bu sözler benim çocuk ruhumun ıstırabını yatıştırmaya yeterli değildi ve hayatımda ilk kez merhametin dayanılmaz keskinlikteki acısını hissettim.

On yaşından daha büyük değildim herhalde, bir gün bu olayı hatırlayıp, her fikrini tartışmasız kabullendiğim babama sorduğumda:

"Musevilerin kötü bir halk olduğu doğru mu?"

"Kötü halk yoktur, çocuğum," diye yanıtladı babam. "Yalnızca kötü insanlar ve iyi insanlar vardır."

"O zaman Türkler?"

"Onlar için de öyledir."

Alemdağ Ormanları

Ben yedi yaşındayken babam aynı mahallede başka bir ev kiralamaya karar verdi; on dört odası, büyük, duvarlarla çevrili bir bahçesi ve iki avlusu olan, çok daha kocaman bir evdi burası.

Babam kendini vasat ve mütevazı bir yaşama hiç alıştıramamıştı. İflah olmaz iyimserliği ve Tanrı vergisi zengin hayal gücüyle, planları hep maddi olanaklarının bir adım önündeydi. Onun bu eğilimleri bir sürü zorluk yaratıyordu, ancak bunun onu durdurduğu yoktu; zira o kaderini sessiz sedasız kabullenecek bir adam değildi.

O zamanlar oldukça rahat bir hayat sürdürebiliyorduk, çünkü tekstil fabrikamız iyi iş yapıyordu ve teyzelerim yeni evin kirasını kendileri çalışarak kazandıkları paradan vermeyi kararlaştırmışlardı. Ve biz yeni eve taşınır taşınmaz, babam onu kendi zevkine göre döşedi ve mutlu ve rahat bir hayat sürmeye başladık. Dostlar ve akrabalar gelip bizde günlerce kalıyorlardı. Ve babam çarşıya her gidişinde hamallar kilolarla et, pahalı balıklar ve her çeşit taze sebzeyle meyve getirmekteydiler. Evin içi böyle bollukla dolup taşmaya başladığı zaman, babam en iyisinin bunu başkalarıyla paylaşmak olacağına karar verirdi; evin içi yeterince kalabalık değilmiş gibi.

Hafta içinde herkes çok sıkı çalışıyordu; ama pazarları ve kutsal günlerde tüm kazandıklarımızı harcamakla kalmıyor, günü -babamın söylemeye bayıldığı gibi- "telleyip pullamak" için tefecilerden para bile alıyorduk.

Yaşantımızın o döneminde, yılda bir kez ilkbaharda hep birlikte Alemdağ ormanlarına geziye giderdik. Babam iki tane üstü açık kağnı arabası kiralar, biz de onları branda beziyle kaplayıp içlerine saman döşekler, yastıklar, battaniyeler ve her türlü lezzetli yiyecekle dolu devasa sepetler yığardık. Kadınlar ve çocuklar öküzlerin çektiği arabalarda, erkekler de arkalarında yayan takip ederek, akşam inerken zahmetli yolculuğumuza başlardık; Üsküdar'ın sokaklarını ve Çamlıca Tepesi'ni geçip Alemdağ'a doğru yola koyulurduk.

Ay ışığı olan bir geceyi seçmek âdettendi. Küçük kız kardeşim çok geçmeden annemin kucağında uyuyakalırdı, ama ben gözlerimi dört açıp çevremi uzun uzun izler, her ânın tadına varırdım. Aramızda harika şarkıcılar ve müzisyenler olurdu, kağnıların gıcırtısına ve öküzlerin boyunlarındaki çıngıraklara eşlik eden hüzünlü havalar söylerlerdi. Dikran Dayı bizimleyse ondan şarkı isterdik, o da bize kendi şarkılarını söylerdi ve bazen etraftaki manzaranın ve yaşananların verdiği ilhamla doğaçlama yapardı. Ama benim hepsinden çok istediğim, en çok sevdiğim şarkı olan Memo'nun Yeranik Teyze tarafından söylenmesiydi. Bu çok farklı söyleniş biçimleri olan bir türküydü ve herkesin kendi favori Memo'su vardı. Ama benim için Yeranik Teyze'ninki eşsiz ve kıyaslanamayacak kadar güzeldi. O önce duraklar, olmaz derdi. Ardından bir iki ses duyulurdu:

Şu karşıki dağda
Bir kuzu ölmüş diyeler
Aman Memo
Canım Memo
Bahtsız Memo, hey!

Yeranik Teyze şarkıya girip de sesi yükselir yükselmez, diğerlerinin sesleri yavaş yavaş hafifler ve az sonra o tek başına kalırdı.

Bu şarkının hepimizin üzerinde derin bir etkisi vardı; çok geçmeden bütün büyükler içlerindeki derin hüznün yankısı gibi birer birer iç geçirirlerdi.

Yeşil dallarla süslü arabalarımız, yıllar önce büyükbabalarımın kervanlarını sürdükleri yoldan ilerleyerek Yalnız Selvi Ovası diye bilinen yere doğru hızla yol alırdı. Eski günleri yâd eden Dikran Dayı bağırırdı: "Heyhat Şirin! Heyhat Ferhat!"

Rakı şişesi elden ele dolaşır, erkekler zor zamanları unutmak için içerlerdi.

Arada sırada süt ürünleriyle tıka basa yüklü atlarının ya da katırlarının ardı sıra uzaklardaki köylerinden şehirdeki pazarlara doğru ilerleyen rençberlere rastlardık. Köylü bizi selamlar, bizim erkekler de ona karşılık verirdi: "Pazar ola, ihtiyar!"

Uyanık kalmaya çabalasam da, en sonunda ben de başımı bir yastığa koyup uykuya dalardım. Şafak vaktinden az önce gözlerimi açardım. Artık Alemdağ ormanları çok yakınımızda olurdu. Arabalar ormanın kıyısına, Korubaşı denilen yere kadar gelirlerdi. Aşağı iner, kalm dilimler halinde kesilmiş, kızarmış kuzu eti ve babamın sepetlerden çıkarıp hepimize cömertçe dağıttığı -bunu yapmaya bayılırdı- çeşitli pastalar ve hamur işleriyle kahvaltı yapardık.

Ben ormanın taze ve ağır kokularıyla, karanlık gölgeleriyle ve durmak bilmeyen fısıltıları ve hışırtılarıyla büyülenirdim. Patikalarında uzaklaşıp gitmek isterdim, yılanlar ve kurtlar hakkında tüyleri diken diken eden öykülerle uyarıldıkça, gizemli ve vahşi hayatın üzerimdeki çekim gücü daha karşı konulmaz hale gelirdi; korksam da, sabah ayazının mı yoksa bilinmeyenin dehşeti mi olduğunu kavrayamadığım bir nedenden dolayı üzerime çöken o titremeye kendimi bırakmaya bayılırdım.

Ama güneş yüzünü göstermeden önce, arabacıların iyi bildikleri yollardan ilerleyerek ormanın içlerine dalardık.

İlk günü daima Taşdelen denilen düzlükte geçirir, burada kuzu çevirir ve açık havada uyurduk. Ertesi gün Elmalı'ya gider, ondan sonra da Üsküdar'a dönerdik.

Bir keresinde, on üç yaşlarında iki oğlanın bize katıldıklarını hatırlıyorum. İkisi de Berberyan okulunda öğrenciydi. Biri Teodig Lapçinciyan, öbürü Dikran Çırakyan'dı. Taşdelen'de, yerde battaniyelerin üzerinde yatarken, bize Beşiktaşlıyan ve Turyan'dan şiirler okumuşlardı.[54] Onları doyumsuz bir merakla dinlemiş ve bazı mısralardan ve sözcüklerden çok etkilenmiştim. Babam Beşiktaşlıyan'ın şiiri "Biz Kardeşiz"i tekrar okumalarını istemiş, sonra da Piskoposluk tarafından katledilen Katolik Ermeniler hakkında uzun uzun konuşmuştu. Babamın söylediklerinin çoğunu pek anlamasam da, haksızlığa karşı duyduğum yerinde bir öfkeyle, "bizim cehalet yanlısı papazlarımız"ı eleştirdiğinde babamla gurur duymuştum.

Nerdeyse on yıl boyunca, her ilkbahar bir Alemdağ gezisi yaptık. Babamın parasal sorunları arttığında ve yeni evin kirasını ödeyecek kadar bile para bulamadığımız zor zamanlarımızda dahi, babam bu gezi için gerekli miktarı borç bulmayı başarır; akrabaları, dostları, hatta bazen doğru dürüst tanımadığımız insanları bile davet ederdi ve hep birlikte Alemdağ ormanlarına giderdik.

---

54 **Teodig Lapçinciyan (1873-1928)**: İstanbul'da doğmuş ve öğrenim görmüş, gezi notları, edebi denemeler, roman ve öyküler yazmış, 1915 Soykırımı'na adanmış birçok eseri bulunan Ermeni bilim adamı. **Diran Çırakyan:** Şair, romancı, ve Zabel Yesayan'm yergili uzun öyküsü ***Sahte Dehalar***'ın ana karakteri (yukarıya bkz.) **Mıgırdıç Beşiktaşlıyan (1828-1868):** Genç yaşta tüberkülozdan ölen Batı Ermenistanlı romantik şair. "Biz Kardeşiz" iyi tanınan şiirlerinden biridir ve Diana Der Hovanesyan ile Marzbed Margosyan tarafından İngilizceye çevrilerek ***Ermeni Şiiri Antolojisi***'nde (New York, 1978) yayınlanmıştır. **Bedros Turyan (1852-1872):** Batı Ermenistanlı etkin şair ve oyun yazarı; İstanbul'da doğmuş ve öğrenim görmüştür. Yirmi yaşında tüberkülozdan ölmüştür.

Kahve ve Lodos[55]

Çocukken, karanlık, somurtkan yüzlerden dehşete kapıldığımı hatırlıyorum. Onları görmeye bile dayanamazdım. Ne zaman öyle bir suratla karşılaşsam, tüm dünyam karanlığa gömülür, kalbim patlayacakmış gibi daralır ve nihayet bir tebessüm yakalayana kadar çevremdeki yüzleri tarar dururdum.

Ancak bu nefretlik asık suratlar gösterisi bizim evde sıradan olaylardandı; lüzumundan fazla sıkça yaşadığımız dertli zamanlarımızda ortaya çıkmazdı yalnızca; her sabahın günlük programındaydı.

Ne kadar derdi olursa olsun günün her saatinde daima neşeli olan babamın dışındaki bütün ev halkı, kahve alışkanlığıyla lanetlenmişti. Büyükannem, teyzelerim ve dayılarım, yüzlerinde az önce korkunç bir deneyimden çıkmışlar gibi meşum bir ifadeyle yataklarından kalkarlardı. Ağızlarından tek kelime çıkmadan, kaşları alabildiğine çatık, hiçbir şey yemeden bir sade kahve içerlerdi. O anda birisi onlarla konuşmaya kalksa, asabiyetleri had safhaya çıkardı. Ancak ikinci fincan kahveden sonra, teyzelerim sert, kısa, tek heceli konuşmalarına başlarlardı. Dayılarım meşum bir sessizlik içinde evden dışarı süzülürlerdi. Büyükannem üçüncü kahvesine azıcık şeker koyar ve bir lokma ekmek yer, sonra sokak kıyafetini giyer, başını siyah şalıyla örter ve kiliseye yollanırdı, sunağın önünde duaya durduğunda sessiz dudakları da o gün ilk kez kıpırdamaya başlardı.

---

55 Lodos: Akdeniz'den gelen nemli bir güney rüzgârının adı. Orta Akdeniz'in sirokkosuna ve Doğu Akdeniz'in hamsinine çok benzer ve büyük rahatsızlık kaynağıdır. Denir ki, "üç gün boyunca lodosta kaldıktan sonra adam karısını öldürse haklıdır."

Bu kahve ayini sırasında ben soluğumu tutar, anlatılmaz acılar çekerdim; ta ki babamın ışık saçan yüzü belirip güneş gibi günümü aydınlatana kadar. Ruhlarımızı daraltan o habis hayaleti evden hemen def etmek ister gibi, ânında coşkulu gevezeliklerime ve koşuşturmacalarıma başlardım.

Babam kahve tiryakisi değildi. Onun yerine kendi hazırlamayı sevdiği çayı içerdi. Suyun kaynamasını beklerken şekeri küçük, düzgün parçalar halinde böler, bu arada teyzelerimin sabahın köründeki gevezeliklerimle ilgili homurtularına aldırış etmeden tüm sorularımı sevgi dolu bir ilgiyle yanıtlardı.

Ama üst üste içilen kahvelerin etkisiyle, teyzelerimin de hırçınlıkları diner ve evimizde yaşam yeniden normal halini alırdı.

Ancak lodos estiği zamanlar huysuzlukları bütün gün sürerdi. Şu ya da bu yönden esen herhangi bir rüzgârın nasıl olup da insanların üzerinde bu denli derin bir etki yaratabildiğini uzun süre anlayamadım. Ve ne zaman birisinin "Bugün yine lodos var," dediğini duysam, bütün umut kapıları kapanıverirdi önümde; evimiz yabancı, tüm cazibesini yitirmiş bir yer haline gelir; tanıdık, sevgili yüzler düşmanlaşır, yabancılaşırdı ve gelecek kötü saatlerden kaçıp nereye sığınacağımı şaşırırdım.

Bütün evlerde, çocukların hepsi için de durum aynıydı.

Dikran Dayı

Dikran Dayı klasik Ermeniceyi de Türkçeyi de çok iyi bilen tahsilli bir adamdı. Üsküdar'daki Surp Haç okulunu bitirdikten sonra Trabzon'da bir Türk tüccarın yanında iş bulmuştu. Ama bir gün birdenbire işi bırakmaya ve Anadolu şehirlerini dolaşmaya karar verdi ve sonunda İstanbul'a dönebildiğinde acınacak haldeydi. O günden sonra erkek kardeşleri Boğos

ve Bedros'la birlikte fabrikada işçi olarak çalıştı. Yaz sıcağında da, kış ayazında da yün çilelerini yıkamak için fabrikadan kıyıya iner ve ıslak çileleri omuzlarında taşıyarak bütün yolu geri tırmanır, boya malzemesini hazırlar ve çeşitli bölgelere dağıtım yaparlardı. Akşamları da günün meşakkatini unutup toparlanmak için meyhaneye giderlerdi.

Dikran Dayı'nın esmer, hoş bir yüzü vardı; siyah gözler, sık, koyu renk saçlar ve gür bıyıklar. Sarhoş olduğu zamanlar, "adaletsizliklere isyan ederek dağa çıkıp eşkıya olan adamların gözü pek baskınlarına ilişkin öyküler anlatmaktan hoşlanırdı. Dikran Dayı bu kanun kaçaklarından öyle açık bir hayranlıkla söz ederdi ki, uzun bir süre, onlardan biri olmaktan daha harika bir şey olamaz diye düşünmüştüm.

Dudu, Dikran Dayı'nın bana böyle öyküler anlattığını duyduğunda çok öfkelenir ve dik dik bakmaya başlardı.

"Ne var. Dudu?" diye onu kızdırırdı Dikran Dayı. "Niye hiçbir şey söylemeden öyle oturup duruyorsun, ha?"

Büyükannem kibirle büzdüğü dudaklarıyla bu soruyu yanıtlamaya tenezzül etmezdi.

Dikran Dayı bazen, "Şirin gibi bir kaplanın bizler gibi pisi pisi torunları olacağını kim düşünebilirdi ki!" diye kaçırırdı ağzından. "Esamisi okunmayacak adamların bizi itip kakmalarına izin veriyoruz; ne biçim adamlarız biz; lanet olsun her şeye!" Ve masaya bir yumruk indirir, yürek parçalayan derin bir iç çekerdi.

Bir keresinde, hatırladığıma göre eski bir şeylerini elden geçirmek üzere tavan arasına çıkmıştı; ben de yanındaydım; rulo yapılmış büyük bir kâğıt dikkatimi çekti. Açıldığında şaşırtıcı bir resim ortaya çıktı. Dayım yatağanları

olan adamların yeniçeriler, önlerinde diz çökmüş yalvaran adamların da Bulgarlar olduğunu söyledi. Sonra zorbalığına karşı geldikleri için sultanın Bulgarların katlini[56] emrettiğini anlattı.

"Sultanlar zorbadır," dedi.

"Sultan Aziz[57] de öyle mi?" dedim. O sultan hakkında pek çok iyi şey duymuştum; ani ve trajik ölümünden dolayı hâlâ yas tutanlar vardı.

"Abdülaziz öbürlerinden daha da kötü bir zorbaydı," dedi Dikran Dayı.

Bu beni rahatsız etti. Doğruyu söylemek gerekirse o resimdeki dehşet benim üzerimde çok büyük bir etki yaratmamıştı, çünkü işin anlamım kavramaktan acizdim. O zamanlarda Ermeni katliamları henüz başlamamıştı ya da en azından ben duymamıştım. Sonuç olarak, Bulgarların başına gelenler kötü bir rüya kadar uzak ve gerçekdışı görünüyordu. Ancak kafama dank eden bazı şeyler de olmamış değildi; sultanlar reislerin reisiydiler ve adaletsizlikler yaparlardı, onların hayattaki işlevleri buydu ve Dikran Dayı'nın onlara karşı olduğunu ve cezalandırılmalarını istediğini hissediyordum.

---

56 Bulgarların toplu katliamı: 1876'daki Bulgar ayaklanmasına ve ardından ortaya çıkan ve batı dünyasını şoka uğratan Osmanlı vahşetine gönderme. ***Bulgaristan'da Dehşet ve Doğu Sorunu*** adlı, çok satan küçük bir kitap yayınlayan zamanın İngiliz Başbakanı Gladstone (1809-1898) tarafından uydurulan "Gayri kabili tarif Türk" tanımının ortaya çıkışı da bu döneme rastlar.

57 Sultan Abdülaziz (1830-1876): Hükümdarlığı zamanında birçok reform yapılmış, ancak Osmanlı maliyesinin iflası da bu dönemde gerçekleşmiş; tahttan indirilmesine ve intiharına yol açmıştır.

"Bu, şöyle demek mi oluyor," dedim, gözlerini araştırarak, "Sultan Aziz'i öldürenler iyi adamlar mıydı?"

"Katiyen!" diye atıldı, sonra Sultan Abdülhamit'e[58] suikast yapmak için komplo kuran bir Çerkez'den bahsetmeye başladı; bu adam, reformlar getirmeye, hayat şartlarını düzeltmeye, istibdatın aşırılıklarını denetlemeye çalışmış olan Mithat Paşa'nın[59] öldürülmesinin öcünü almaya çalışmıştı. Başarılı olamamıştı, çünkü komplocu ortaklarından biri muhbir çıkmıştı. Tutuklanmış ve boynu vurulmuştu.

Dikran Dayı, "Bunları anlamak için daha çok gençsin," dedi birden. "Niye anlatıyorum ki bunları ona?" diye kendi kendine ekledi. "Ne oldu bugün bana?"

Ancak Dikran Dayı farkında olmadan zihnime bir tohum ekmişti ve boynu vurulan o Çerkez uzun süre aklımdan çıkmadı. Her gece uykuya dalmadan önce onu düşünüyordum. Zihnimde canlandırıyordum onu -uzun boylu, yakışıklı, gösterişli-, sarayın merdivenlerini çıkıyor, korkudan değil ama tedbirli olduğu için her sese ve hışırtıya kulak kabartıyor: Aklındaki en önemli şey kendi hayatı değil, görevinin başarılması. Cesur ve gözü pek; ve babam gibi, ölümden korkusu yok. Babamın ölümden korkmadığını söylediğini kaç kez duymuştum! Belki de sadece bir kez. Ama o tek sefer kafamda tekrar tekrar yaşanarak çoğalmıştı.

---

58 Sultan II. Abdülhamit (1842-1918): Özellikle 1894-1896 arası, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerindeki toplu kıyımlarla doruğa ulaşan terör rejimi yüzünden Melun Abdül ve Kızıl Sultan diye de anılır.

59 Mithat Paşa: Sultan Abdülaziz'in ve halefi Sultan V. Murat'ın tahttan indirilmelerinde kilit rol oynayan başvezir ve ilerici Osmanlı devlet adamı. Reformcu amaçları yüzünden 1881'de Arabistan'a sürüldü ve 1884'de Sultan II. Abdülhamit'in emriyle boğduruldu.

Ben de korkmuyordum ölümden.

Yavaş yavaş o öyküdeki Çerkez'in rolünü üstlendim. Komplocu ortaklarım sokaktaki oğlanlardı, onların muhbir olduklarından şüpheleniyordum. Şimdi onlarla birlikte sarayın merdivenlerini çıkıyordum (Öyküde her zaman merdivenler vardı).

Ah! Keşke bir oğlan olsaydım, bir Çerkez, bir haydut, dağlarda bir özgürlük savaşçısı... Keşke zorbalığa ve adaletsizliğe karşı savaşabilseydim ve bu uğurda ölseydim...

Yeranik Teyze

Yeranik Teyze görünüşü ve huyu itibariyle kız kardeşlerinden tümüyle farklıydı. Kısa boylu ve esmerdi, kömür karası saçları ve birbirine yakın gözleri vardı. Kendini sıradan bir kadın olarak görmesine karşın, evimizin en sevilen insanıydı ve yalnız ailemiz üyelerinin değil, yakın ve uzak akrabalar, dostlar ve komşuların arasında da en sevilen insandı.

Onunla ne zaman Üsküdar'ın yoksul mahallelerinde dolaşmaya çıksak, daracık sokakların iki yanındaki evlerden bir fincan kahve, biraz sohbet için davet furyası başlardı. Bu davetleri reddettiği zaman bile Yeranik Teyze'nin neredeyse herkese söylenecek birkaç sözü olurdu; onlar da onu daima büyük bir ilgiyle dinler, sık sık kahkahalara boğulurlardı. Neler söylerdi, ya da nasıl söylerdi tam olarak hatırlamıyorum, ama daha o zamanlar bile seziyordum ki Yeranik Teyze'de insanların sıkıntılarını dağıtan bir yetenek vardı, kendisi hiç istifini bozmadan güldürüyordu herkesi. Onunla birlikte sokakta yürümek ve onca mutluluk saçmak çok güzeldi.

Büyükannem ve öbür teyzelerim Yeranik Teyze'nin

"ilişkiler"ini tasvip etmiyor ve bayağı addettikleri beğenilerini eleştiriyorlardı. Yeranik Teyze ise günün büyük bölümünü odasında tek başına, bir el tezgâhının önünde geçiriyor ve hane halkının yaşamı içinde çok az yer alıyordu. Onu rahatsız etmemizden hiç hoşlanmıyordu ve ne zaman konuklarımız olsa ortaya çıkmıyor; kız kardeşleri de ziyaretlere gittiklerinde onlara katılmıyordu. Ailenin geri kalanıyla ilişkisini kesmek, kimliğini koruyacağı, sahip olduklarını denetimi altında tutacağı kişisel sığınağına sahip olmak ister gibiydi.

Sahip olduğu şeyler, biz çocuklar için bin bir neşe kaynağıydı. Küçük kız kardeşim artık bebek değildi; sağlıklı, çok güzel, yumuşak başlı bir çocuktu. Kimse bizi adımızla çağırmazdı; o Küçük Kız diye bilinirdi, ben de Büyük Kız diye. O zamanlar Büyük Kızın aksine, Küçük Kız beğenilmekten hoşlanan, örnek bir varlıktı, herkes onu şımartırdı ki bunlara Yeranik Teyze de dahildi; kendisi sık sık onu odasına götürür, bütün zenginliğini önüne serer ve doyana kadar oynamasına izin verirdi. Çok ender durumlarda o cennetin kapıları benim önümde de açılırdı ve keyfime diyecek olmazdı.

Yeranik Teyze güzel kokulara bayılırdı ve onlardan çok sayıda çeşidi barındıran bir çekmecesi vardı. Yalvarıp yakarmalarıma dayanamayarak bazen o çekmeceyi açardı ve ben dilim tutulmuş bir halde rengârenk sıvılarla dolu küçük şişelere bakakalırdım. O küçük şişelerden yayılan hafif bir kokular karışımı ruhumu enfes duygularla sarıp sarmalardı. Bu kokular görüntülere dönüşür ve cennetteymişim gibi garip bir saadet kaplardı içimi. Tamamen hayal ürünü olan şeyler görür, işitirdim ve bu izlenimler sonradan çevremdeki gerçeklerden daha gerçek olan öykülere dönüşürdü.

Yeranik Teyze'nin odasında bir başka harika daha vardı. Küçük bir çocukken toplamaya başladığı şeyleri sakladığı bir

bavuldu bu; içinde eski, yıpranmış Hint şallarından parçalar, İran ipeğinden kumaşlar, Bursa'dan altın zincirler, ışıltılı, parlak renkli kumaş örneği desteleri, fildişi ve gümüş liflerden yapılmış incik boncuk, fincanlar, kadehler, değişik renklerde ipek iplikler, amber bir gerdanlık ve daha sayısız değerli şey vardı ve hepsinin de kendine ait bir öyküsü bulunuyordu. Dediğine göre, kervanbaşılar uzun yolculuklarından eve her dönüşlerinde bir sürü değerli şey getirirlermiş ve bunların neredeyse hepsi de ihtiyaç yüzünden yok pahasına elden çıkarılırmış.

Büyük amcası Ferhat gibi Yeranik Teyze de kuşkusuz çok yetenekli bir öykücüydü. Ama onun zamanında öykücüler artık revaçta değildiler.

"Kervanlar yola koyuldular; tüccarlar, yüksek mevki sahipleri, bavullar ve denkler dolusu değerli ticaret eşyasıyla birlikte. Çamlıca Tepesi'ni geçtikten sonra gittiler, gittiler; günler, aylar boyunca gittiler... Tepelerinde gökyüzü, önlerinde kervanbaşıyla..."

Ferhat'ı da anlatırdı; kervanbaşı olarak yolcularını nasıl sert ve adaletli biçimde yönettiğini. Örneğin ne zaman yüksek rütbeli bir Türk subayı olağandışı isteklerde bulunup özel muamele istese, Ferhat uymayı reddeder, tehditler ya da vaatler onu yolundan döndüremezdi. Ama Ferhat'ın yeteneği en fazla sorunlu zamanlarda ortaya çıkardı. Bir tilki kadar kurnazdı; yolcularının yaşamlarını ve mallarını tehlikeye atmaktansa eşkıya reisiyle pazarlığa oturup anlaşma yapmayı yeğlerdi.

Bazen kar yolları kapatır ve ilerlemek mümkün olmazdı; günlerce beklemek zorunda kalırlardı. Kervanın erzağı tükenir ve sabırla beklemekten başka çare kalmazdı. O zaman Ferhat yolcularını çevresine toplar, onlara ziyafetler,

şölenlerle ilgili öyküler anlatır, lezzetli yiyecekleri öyle bir maharetle tasvir ederdi ki dinleyenler açlıklarını unutmakla kalmaz; iyice doymuş, ağırlaşmış hissederlerdi kendilerini. Tehlike baş gösterdiğinde, Ferhat efsanevi kahramanlar ve onların yaptıklarına dair öyle canlı öyküler anlatırdı ki, yolcuların bazıları neredeyse haydutlar saldırsın diye dua ederlerdi; böylece ne kadar cesur olduklarını gösterebilecek fırsatları olacak ve gelecekteki öykülerden birinde yer almayı hak edeceklerdi.

Yeranik Teyze bunları anlatırken çoğu zaman gözlerinde yaşlarla gülümser ya da gözyaşlarına boğulurken aynı zamanda gülerdi. Hiç ara vermeden, bastırılmaz heyecanlardan olağandışı bir sükûnete geçiş yapardı. Saatlerce tek kelime etmeden hareketsiz oturabilirdi. Bazen de ânında yanıtlayacak gücü kendinde bulamadığı bir sorunun cevabını açıklamak için bütün bir gün uğraştığı olurdu.

Kötü Günler

Bir sabah annemi yatağında hasta bulduk. Babam işe gideli epey olmuş, büyükannem ve teyzelerim de ancak üst üste içtikleri kahvelerden sonra annemin yokluğunu fark edebilmişlerdi. Onu yatağında, çok derin bir umutsuzluk içinde oturur buldular. Ne olduğunu sordukları zaman, sanki konuşmaktan acizmiş gibi cevap veremedi ve yanaklarından aşağıya yaşlar süzülmeye başladı. Bu umutsuzluğa açık bir neden bulunamadığı için önce kötü bir rüya görüldüğüne yoruldu. Kaygılanacak bir şey yoktu, geçerdi.

Ama annemin umutsuzluğu günler, günler boyunca sürdü. Yavaş yavaş çevresindeki her şeye ilgisini kaybetmişti; buna çocukları da dahildi; bizi daha önce hiç görmemiş gibi davranıyordu.

Aile doktorumuz Torkomyan -Paris'den yeni dönmüş genç bir adamdı ve bebekken kendi annesi hasta olduğu için büyükannem ona sütannelik yapmıştı- elinden gelen her şeyi yaptı, ama hiç yararı olmadı.

Annemin melankoli[60] teşhisi koydukları hastalığı yaşam biçimimizi kökten değiştirdi. Her şeyi bir kenara bırakan babam, bütün zamanını doktor eczane arasında ve eve koşup hastaya bakmakla geçirmeye başladı. Annemin hastalığı bütün ev halkına hâkim oldu. Biz küçükler ne zaman bir şey yapmaya kalkışsak, hemen kendimize gelmemizi söylerlerdi: "Anneniz hasta, sessiz olun!"

Teyzelerim annemi her sabah büyük güçlükle yataktan çıkarıp giydirerek aşağıya indiriyorlar; annem bütün gününü bir koltuğa büzülmüş, yerinden bir santim bile kıpırdamadan, içini bile çekmeden gözlerinden seller gibi yaşlar inerek geçiriyordu. Azıcık süt ya da çorba içirmeye kalksalar, kaşığı sıkılı dişlerinin arasına adeta zorla sokmak zorunda kalıyorlardı. Yavaş yavaş annemin görünüşü değişti; rengi soldu; ağzı kalıcı ve derin bir hüzün ifadesine büründü; her zaman yaşlı olan gözleri çukurlara gömüldü ve bakışlarını artık hiçbir şeye odaklayamaz oldu.

Pera'dan bir Fransız uzmanla konsültasyon yapan Dr. Torkomyan, annemin çok ağır bir sinirsel bozukluktan mustarip olduğuna ve her an intihara kalkışabileceği için gece gündüz izlenmesi gerektiğine karar verdi.

---

60 Melankoli: ***Toplu Yazılar'***ının 4. cildinde (Londra, 1924-25) Freud bir psikozu şöyle tanımlar:"... Son derece açık bir bezginlik, dış dünyaya karşı ilginin sona erişi, sevme yeteneğinin kaybı, tüm etkinliğinin engellenişi, bireyin kendine ait fikirlerinde kendini suçlama, kendine hakaret biçiminde ifade bulan bir aşağılamadır ve bir ceza beklentisi vehmi ile doruğa ulaşır."

Kız kardeşimle beni annemden uzak tutmaya çalışmalarına rağmen, biz arada odasına sızmayı başarıyor ve onun gözyaşlarıyla yol yol olmuş yüzünü üzüntüyle seyrediyorduk. İfadesinde içimi daraltan ve bana derin bir acı veren bir şey vardı. Durumunun ciddiyetini ve bunun aile üzerinde yarattığı mutsuzluğu açık şekilde anlayacak kadar büyük değildim; ancak gördüklerim beni öyle derinden etkiliyordu ki, bitmez tükenmez hıçkırıklara boğulduğum uykusuz geceler geçiriyordum.

Babam annemi hastaneye yatırmayı reddettiği ve kendisi hayatta olduğu sürece onu asla yabancıların eline bırakmayacağını söylediği için, teyzelerim annemi gece gündüz göz hapsinde tutuyorlardı.

Hastalığının ortaya çıkışından yaklaşık bir ay kadar sonra, annem ansızın sessizliğini bozdu ve şeytani kahkahalar atmaya başladı. Konuşmaya da başlamıştı, ama dedikleri anlaşılmıyordu. Sık sık görsel ve işitsel sanrılar yaşıyordu. Doktorlar durumun kötüye gittiğini söylediler.

Bütün birikimlerimizi tükettikten sonra, babam borçlanmaya başladı. Maddi açıdan tam anlamıyla perişan durumdaydık. Hüzün ve endişe tüm aileyi ele geçirmişti ve herkesin dikkati annemin üzerinde olduğu için, kız kardeşimle ben kendi evimizde öksüzler gibi olmuştuk. Bahçede ve alt kattaki odalarda sessiz sedasız dolaşıp duruyorduk. Arada sırada büyükannem şaşkın bir halde ve titreyerek bize göz kulak olmaya çalışıyordu, bazen de biz Yeranik Teyze'nin bütün gün tek başına çalıştığı odasına sığınıyorduk. Ve bu sessiz, kasvetli evin içinde annemin hep uzun, çırpınmalar içindeki hıçkırıklarıyla sonlanan çılgın kahkahaları trajik çınlamalar yapıyordu.

Kötülükle ilk tanışmam da bu zamana rastlar. Bütün

komşularımız, sanki felaketimiz onlara derin bir keyif veriyormuş gibi davranmaya başlamışlar, evimizdeki bütün olağan gel gitleri örtülü perdelerinin ardından gözetlemeye koyulmuşlardı. Evimize teklifsizce girip çıkmakta ve bizlerin, yani küçüklerin önünde her çeşit düşüncesiz ve kaba yorumlar yapmaktaydılar. Uzak bir mahalleden geçerken bile, parmaklarıyla beni gösterip seslerini alçaltmadan şöyle diyorlardı: "Bu Şirin'in Agavni'nin kızı..." Ardından da birbirlerine gizli bir şeyler fısıldıyorlardı.

Bir gün, tüm ruhumla nefret ettiğim bir komşumuz olan Paris Hanım bana hain bir neşeyle şöyle dedi: "Artık annen falan yok, duyuyor musun beni? -ölmüş ve gömülmüş de olabilirdi pekâlâ- Onun için kendine gel!" Üç yıl sonra o kadının kafasına koca bir taş fırlatarak öcümü aldım. Bu anormal hareketime neyin sebep olduğunu kimseler anlayamadı; ben de açıklamayı reddettim. O yaramazlığım bana sık sık hatırlatılır ve benim gibi bir veletten her şeyin beklenebileceği söylenir olmuştu.

Bize karşı birazcık olsun merhamet belirtisi gösterenler, Üsküdar'ın yoksul mahallelerinde oturanlardı yalnızca. "Söylesenize Yeranik Hanım," diye kadınlar kapı eşiklerinden seslenirdi, "kız kardeşiniz nasıl oldu?"

Ayrıntılı bir muayenenin ardından, Fransız uzman annemin hastalığının nedenini bulduğuna karar verdi. Babam teşhise katılmıştı; ama teyzelerim aynı fikirde değildiler. Sadece büyükannem mütevekkil bir ifadeyle başını salladı ve babama katıldığını bildirdi. Bir keresinde Yeranik Teyze'nin Garyen Hanım adlı bir arkadaşına gözyaşları ve kahkahalar arasında, "Baksana," dediğini duydum, "Fransız doktora inanacak olursak babamın yediği ekşi üzümler Agavni'nin dişlerini kamaştırmış. Bu doğruysa eğer, bizler

niye hasta değiliz?"

"Haklısın," dedi Garyen Hanım, biraz düşündükten sonra. "Mantıklı gelmiyor. Bu hastalık sadece kötü bir zamanına denk gelip ona musallat olmuştur..."

Bununla birlikte Yeranik Teyze'nin acı bir tevekkülle her şeyi kabul ettiği zamanlar da olmuyor değildi: "Başka ailelerin babaları çocuklarıyla torunlarına mal mülk bırakır; bizimkinin bütün bıraktığıysa bir lanetten başka bir şey değil..."

Yeranik Teyze'nin kastettiği şeyin büyükbabamın alkolizmi olduğunu yıllar sonra anladım.

Bebek Evi

Annemin hastalığı beni öyle derinden etkilemişti ki, doktor bir süreliğine evden uzaklaştırılmamı salık verdi. Uzun süre tereddüt eden babam, sonunda beni Üsküdar'ın tepelerindeki yeni mahallede yaşayan Santukt Hanım'm yanına göndermeye razı oldu. Babam Santukt Hanım'ın düğününde sağdıçlık yapmış ve ona düğün armağanı olarak pahalı bir inci kolye vermişti; bu yüzden Santukt Hanım ona hep minnet duyguları beslerdi.

Otuzunu geçmediği halde, Santukt Hanım'ın genç, güzel yüzünü çevreleyen gümüş bukleler halinde, bembeyaz saçları vardı. Her zaman özenle giyinir, Üsküdar'ın kadınları arasında bir zevk ve zerafet timsali olarak anılırdı. Bize her geldiğinde, ondan çok hoşlanan babamın gözleri sevgiyle ışıldardı. Santukt Hanım'ın bazı kusurlarını babamın görmezden gelmesine hiç dayanamayan evin kadınları, onun hafif bir kadın olduğunu söylemek için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı.

Santukt Hanım Ermeniceyi iyi konuşuyordu, ama aksanı yabancıydı. Bir Ermeni ailesi tarafından evlat edinilen, terk edilmiş bir Rum çocuğu olduğu rivayetleri dolaşıyordu. Olayın aslını yıllar sonra keşfettim; annesinin bir Rum berberle ilişkisi olmuş, çocuğu doğurduktan sonra gizlice kapı eşiğine yerleştirmiş, onu Rum kilisesine bırakmak yerine evlat edinmesi için kocasını kandırmıştı. İstanbul'un Rum ve Ermeni ailelerinde böyle evlat edinilmiş çocuklar çoktu.

Santukt Hanım'ın kocası Aleksan Ağa yaşlı bir adamdı; kupkuru, bir deri bir kemik, biraz da kamburdu. Çarşıda iyi bir işi vardı ve durumları gayet iyiydi. Aleksan Ağa, konuşma yeteneğini yitirdiği şiddetli depresyon nöbetlerinden mustaripti. Bu nöbetler o kadar düzenli bir biçimde tekrarlanıyordu ki, herkes durumu dünyanın en doğal şeyiymiş gibi kabullenmişti; zamanı geldiğinde, insanlar Aleksan Ağa'nın "sorununun başladığını" söylerlerdi. Karısı bu dönemleri tam olarak bilir ve günleri yaklaştığında son dakika düzenlemelerini yapmak için telaş ederdi. "Aleksan Ağa," derdi kocasına, "sorunun başlamadan su oluklarımızı tamir eder misin? Çok yakında yağmur mevsimi başlayacak, duvarlarımız zarar görebilir."

Hatırladığıma göre Aleksan Ağa'nın rahatsızlığının başlamasının hemen öncesinde Santukt Hanım beni evine götürmeyi önermişti. Babama, "Aleksan Ağa'nın sorunu her gün başlayabilir artık," dediğini duydum, "ben de konuşacak kimsem olmadığından tek başıma sıkıntıdan patlayacağım. Lütfen çocuğu alayım; bana büyük bir iyilik etmiş olursunuz."

Babam nihayet razı olduğunda Santukt Hanım gelip elimden tuttu, yürüyerek onun evine gittik.

Onlardaki ilk günlerimde Aleksan Ağa iyiydi. Her sabah

yataktan çıkıp pijamalarıyla koltuğa otururdu; karısı kahvesini hazırlar, mangalda ekmek kızartır ve bir dilim kaşar[61] peyniriyle ona verirdi. Tam bir sessizlik içinde kahvaltısını tamamladıktan sonra üzerini değiştiren Aleksan Ağa, karısı arkasında, merdivenlerden avluya iner, terliklerini çıkarıp ayakkabılarını giyerken karısı elinde şemsiyesiyle yanı başında beklerdi. Bu süre aynı zamanda Santukt Hanım'ın yumuşak, tatlı bir sesle günün siparişlerini verdiği zamandı. Ve Aleksan Ağa giderken Santukt Hanım eşikte durup köşeyi dönene kadar onu gözleriyle takip ederdi. Bütün bunlar, komşuları tarafından perdelerin arkasından dikkatle izlenir, Santukt Hanım'ın tebessümünü, itinasını görenler yorumlarına başlardı:

"Ama ne şıllık..."

"Sanki yeni evliymişler gibi..."

Aleksan Ağa gittikten sonra, Santukt Hanım yemek yapmaya mutfağa inerdi. Aşırı bir itina ve tek bir arzuyla çalışırdı: Aleksan Ağa'yı memnun etmek. Kendine ait ihtiyaçları yok gibiydi; hayattaki tek amacı onu memnun etmekti sanki. Aleksan Ağa'nın asık suratında bir tebessüm emaresi görebilme umudu onun için yeterli bir ödüldü. Ancak bu tebessüm çok ender bir hadiseydi. Santukt Hanım bunu bir yenilgi olarak düşünmez ve az buçuk hoşnut bir ifadeyle, bir sır verir gibi bana şöyle derdi: "Aleksan Ağa hiçbir şey demedi ama dolmamı[62] sevdi... Gözlerinden anladım: Öyle sevdi ki ikinci tabağı istedi."

---

61 Kaşar: Bir peynir çeşidi; sert, pürüzsüz, dinlendirilmiş, hafif çeşnili; İtalyan provolone benzeri.

62 Dolma: Sevilen bir yemek çeşidi; et, pirinç, sebzeler ve baharatlarla doldurulmuş yeşil biber, domates, sakız kabağı, vb. Ayrıntılar için bkz. Alis Antreasyan'ın ***Günümüzün Ermeni Mutfağı*** (New York, 1975).

Santukt Hanım işleriyle meşgulken ben bahçede dolaşır, ip atlar ya da bir ağaçta çılgınlar gibi sallanırdım ve artık yapacak hiçbir şey bulamadığımda, killi topraktan tarhlarında büyüyen küçük bitkiler ve cılız çiçekleri seyrederdim. Silahtar'ın Bahçeleri ne kadar uzakta kalmıştı! Bazen onları öyle özlüyordum ki dayanılmaz bir kedere kapılıyordum.

Aleksan Ağa'nın sorununun günü geldiğinde, Santukt Hanım'ın depresyona girme sırası da gelmiş oldu. Bazen sessizce ağlar ve bana içini açardı; eğer bir çocuğu olsaydı, başka hiçbir şeye aldırmayacaktı. Böyle anlarda beni kollarına alır, gözyaşı izleriyle yol yol olmuş yüzünü yanağıma bastırır ve kulağıma türlü türlü güzel, tatlı sözler söylerdi.

Bir gün, kimseye bir şey söylememem için benden söz aldıktan sonra, bana kendisinin de çocukları olduğunu açıkladı. Yüzü pırıl pırıl, gülümseyerek elimi tuttu ve beni yukardaki odalardan birine çıkardı, bir çekmecenin kilidini açtı, bir sürü bebek çıkarıp divanın üzerine yan yana sıraladı. Pera'da bir Fransız mağazasından alınmış pahalı bebeklerdi bunlar, kolları bacakları oynuyor, gözleri açılıp kapanıyordu. Hepsi de pembe, mavi, sarı ve kırmızı kadifeden elbiseler giymiş, kurdelelerle süslenmişlerdi. Üstelik her biri kendine ait bir isme ve kişiliğe sahipti. "Bu Siranuş," diyordu Santukt Hanım; "iyi kızdır, senin gibi dik kafalı bir yaramaz değil. Bir şey söylediğimde, beni dinler." Sonra tatlı bir sesle konuşuyordu onlarla ve arada onların itirazlarını dinliyormuş gibi yapıyordu; şöyle bir şey söylüyordu örneğin: "Dişinin ağrıdığına şaşmamalı! O kadar şeker yeme demiştim ben sana, değil mi?" Ve parmağını sallayarak azarlıyordu bu cansız yaratıklardan birini.

Zamanla kendini bu oyuna öyle kaptırdı ki, artık bu bebeklerin canlı olduğuna inanır gibiydi. Bir keresinde hepsi

aynı anda konuştukları için bütün sorularını bir anda yanıtlayamadığından telaşa bile kapıldı.

"İşkuhi, şu kir içindeki önlüğüne bak. Böyle olmaz, biliyorsun. Her gün önlüklerinizi yıkayamam; bu evde yapılacak binlerce işim var benim. İnsaf et!"

Bu maskaralık beni öyle derinden etkilemişti ki, ben de çevremde olup bitenleri anlayamamaya başlamış, bebekleri her görüşümde, sanki canlanıyorlarmış, kolları bacakları, gözleri hareket ediyormuş gibi ürkütücü bir duyguya kapılmaya başlamıştım...

Benim de bebeklerim vardı -kırık kolları bacakları, saçsız kafalarıyla sıradan bez bebekler- ve onlarla canlı olduklarını hayal ederek oynardım. Ama bu başka bir şeydi. Onları öyküler yaratmak için kullanırdım. Onlarınkiyle asla karıştırmadığım kendi yaşamım vardı benim. Santukt Hanım'ın ise kendine ait bir yaşamı yok gibiydi. O zamanlar bunu çok net anlayamıyor, sadece belli belirsiz bir şekilde seziyordum; ama yine de, o odaya bir daha çıkmayı reddettim. O günü de hiç unutmayacağım; Santukt Hanım gözleri dalmış, elindeki işi bırakıp sesinde gerçek bir panikle, "Sanırım Koharik hastalandı!" demiş... Ve merdivenlere koşmuştu.

Üzerime bir aksilik çöktü ve günün geri kalan kısmında bahçede amaçsızca dolaşmaktan başka bir şey yapmadım. Sonunda Santukt Hanım aşağıya indiğinde de, beni eve götürmesini söyledim ve kararımda ayak diredim.

Santukt Hanım'a verdiğim sözü tuttum ve sırrını kimseye söylemedim. Bir daha da o eve hiç gitmedim.

Öğretmen

Aşçıyan adındaki öğretmenim görünüşüne çok özen gösteren, işlemeli beyaz yakaları ve manşetleri olan elbiseler giymeyi seven genç, güzel bir kadındı. Büyük bir hayranlık halkasıyla çevrilmesine neden olan "Sarı Güller" adlı şiiri yazmıştı. Kendisiyle yakın bir ilişki kuramamaya karşın, ondan çok hoşlanıyor ve teneffüslerde mümkün olduğu kadar yakınında bulunmaya uğraşıyordum. Bir gün bana gülümsedi ve ben o gülümsemeyi ömrüm boyunca derin bir minnet hissiyle anımsadım.

Yumuşak ve tatlı huyluydu, her zaman yanında taşıdığı defterine bir şeyler karalar, sonra hülyalı gözlerini boşlukta bir noktaya dikip öylece kalırdı. Yeni şiirler de yazıyor olmalıydı, ama "Sarı Güller"in ardından başka bir şey yayımladığını sanmıyorum.

Kirazlar

Bir gün teneffüste, Melani adındaki kız okul bahçesinde kiraz yiyordu. Baharın ilk günleriydi, kirazlar daha turfandaydı. Melani'nin karşısında yoksul ailelerden birinin kızı oturmuş, imrenerek kirazlara bakıyordu.

Melani kirazları bir eline alıyor, öbürüyle sapını koparıp ağzına atıyor, meyvenin sulu etini ısırdığında, öbür kız da sanki kendisi yiyormuş gibi aç dudaklarını oynatıyordu.

Bu manzara bana korkunç geldi ve daha fazla dayanamadım. Çok seri ve vahşice bir hareketle Melani'ye doğru fırlayıp elinden kirazları kaptım ve bahçe duvarının öbür tarafına savurdum. Neden Melani'nin değil de, yoksul kızın gözyaşlarına boğulduğunu da hiç anlayamayacağım.

Babam

Babam ısrarcı merakımı tatmin etmek için bütün sorularımı tükenmeyen bir sabırla yanıtlamakla kalmaz, sık sık benimle bir yetişkinmişim gibi sohbet ederdi. Bu sohbetlerimizin bahçede yapılması kuraldı. Gül goncaları ve karanfillerle dolu çiçek tarhlarının arasında yaptığımız yürüyüşlerde babamın bana dünyadan bahsetmesini öyle iyi hatırlıyorum ki.

Tüm açıklamalarının temelinde, her şeyden daha net olarak anladığım ilkesi, bireysel değere ve özsaygıya verdiği önemdi. Her şeyi kabule hazırdı -maddi yokluklara ve diğer zorluklara kayıtsızlık sınırlarında dolaşan bir sabırla göğüs geriyordu- ama haysiyetine ve özsaygısına saldırıyı asla kabullenmezdi. Babamın en fazla hayran olduğu özelliği, insan olarak kendisiyle duyduğu gururdu; bu aynı zamanda dostlarına karşı davranışlarında, onlarla ilişkilerinde yol gösteren güçtü. Zira babam başkalarının özsaygısı konusunda da aynı derecede vicdanlı ve özenliydi; ne zaman birisinin bir başkasını aşağıladığını görse hemen müdahale ederdi. Başkalarına karşı davranışları -sınıflarını, mali durumlarını (özellikle mali durumlarını) ve milliyetlerini göz önüne almaksızın- her zaman saygılı ve adildi. Bu adaleti göstermeyen herhangi biri onun gözünde insan sayılmazdı; aşağılık biriydi. Bu onun temel ahlaki ilkesiydi ve tüm edimlerinin arkasındaki saik buydu. Babam ömrü boyunca bu ilkeyi asla çiğnemedi, koşullar ne olursa olsun asla kararsızlık göstermedi ve elinden gelen her fırsatta bunu başkalarına da kabul ettirmeye uğraştı; böylece yaşlılık olgunluğuna yüzünde dingin bir ifadeyle, gülümseyen gözlerle ve başı dik ulaştı.

Babamın sözleri, özellikle bu ahlaki ilke hakkında söy-

ledikleri bende derin bir tatmin duygusu yaratıyordu. Ergen idealizmim onun bu mantığıyla besleniyor, ağır ağır da olsa, zihnimin karmakarışıklığına bir düzen getirmeyi başarıyordu. Vahşi yüzleşmeler yaşanıyordu içimde, zaferlerim olduğu kadar bozgunlarım da vardı, bunlar beni aşırı ölçülerde ve birbirine zıt duygusal devrelerin içine daldırıp çıkarıyordu. Ama babamın sözlerinin etkisi altında, içimde bir derece uyum sağlayabilecek ve zamanla bir iç denge ile senteze ulaşmayı başarabilecektim.

Uzun ve olaylarla dolu yaşamımda birçok kişi beni etkilemiş, hatta bazıları yönümü farklı yollara çevirmemi sağlamaya muvaffak olmuştur, ama kimse beni sözleri ve her şeyin üzerinde de teşkil ettiği örnekle, babam kadar tesiri altında bırakmamıştır.

Kış aylarında dışarıya çıkamadığımız, mecburen içerde kaldığımız günlerde, koşullar elverdiği zamanlar babam Kafkasya'da geçirdiği yılları anlatırdı. Yolculuk izlenimlerinden söz eder, anekdotlar aktarır, farklı insanların bireysel özelliklerinden, dağlardaki âdetlerden, geleneklerden bahsederdi. Çaydanlıktaki su kaynar, çayın güzel kokusu odaya yayılır ve ben kendimden geçmiş, onu dinlerdim...

Ancak gerçek hayat babamın sözlerinin büyüsü altında hayal ettiğimden ne kadar farklıydı. Her şey beni yaralıyordu; sık sık vahşi öfke nöbetleri geçiriyordum. Ve zamanla bazı kişilere, özellikle de babamın erdemlerinden yoksun olan öğretmenlerime karşı tavrım köklü bir değişime uğradı. Her insanın ve her olayın katı bir yargılamaya tabi tutulduğu sonsuz bir mahkemeyi yönetir gibiydim. Okulumuzun yönetiminin her kademesinde bulunan ikiyüzlülerden, dalkavuklardan nefret ediyordum. Ne zaman önemli ya da zengin biri ziyaretimize gelse, öğretmenlerimizin yüzlerindeki

sahte, yaltaklanan tebessümleri görüyordum. Durum icabı söylenen yalanları işitiyor ve öfkeden köpürüyordum. Ve haksızlığa karşı öfkemi ifade etmeyi henüz bilmediğimden, düşüncesizce, fevri hareketler yapıyor ve babam dahil herkesi kaçırıyor, ancak sonuçlarına da hiç şikâyet etmeden katlanıyordum.

Maltepe

Marmara Denizi'nin Asya yakasında kuytu, asude bir koya bakan Maltepe, ılıman iklimi, beyaz kumsalları ve orta halli yaşamıyla kendi halinde bir Rum köyüydü. Çocukken, doktor benim her yaz oraya götürülmemi tavsiye etmişti. Daha sonraları, annemin durumu biraz düzeldiğinde, doktor yüzmenin ona da iyi geleceğini söyledi.

Başlangıçta Maltepe bir avuç Ermeni zanaatkârın -bunların çoğu tekstilciler ve demircilerdi- ailelerine yazlık işlevi görmekteydi. Ancak zamanla ünü yayıldı ve harika iklimiyle kusursuz plajlarından dolayı, kansızlık çeken, sağlıksız gençler için yazlık semt haline geldi. Tren istasyonunun yanına büyük bir gazino yapılmış, sahilde lüks bir otel yükselmişti. Küçük ve ücra bir Rum köyü olan Maltepe, çocukluğumda benim yeryüzü cennetimdi. Her yıl bahar aylarında oraya yolculuk etmenin umudu içimi ateşli beklentilerle doldururdu. Bütün kış boyunca o mutluluğun hayalini kurardım ve büyükler Maltepe'nin harikalarını küçümseyen bir edayla, "Aman, ne var sanki Maltepe'de?" diye kestirip attıklarında hayret dolu bir güvensizlikle nefesim kesilirdi; çünkü o köy benim için sonsuz bir harikalar diyarı gibiydi. Plajlarının sayısız keyiflerini, tarlalarını, ahırlarını, ineklerden yayılan o gübre ve saman karışımı zengin kokuları düşünüyordum. Odalarımızı kiraladığımız

Kokona'nın evini, uzaklardaki otlakları ve dağ eteklerini birlikte keşfe çıktığımız oğlu Yorgi'yi düşünüyordum; bazen derin yarıkların üzerinden atlamak zorunda kaldığımız, yarısı yıkılmış Roma devri su kemerlerinin üzerinde ölüme meydan okuyan dolaşmalarımızı düşünüyordum; sonradan dost olduğumuz, vahşi, tehdit dolu havlamalarıyla, habersiz gelip geçenlere dehşet saçan canavar bekçi köpekleri -salkım saçak tüylü kafaları öyle büyüktü ki iki kolumla bile kavrayamıyordum- bulunan Arnavut çiftlik evlerini düşünüyordum. Bazı kutsal günlerde Ortodoks inanca sahip Rumların ve diğerlerinin -Rumelililer, Arnavutlar, Sırplar, Boşnaklar: Kadınlar, genç erkekler, bahçıvanlar, çiftçiler, şarap tüccarları, hepsi ulusal giysileri içinde- bir araya toplanıp dağ eteklerine ve uzaklardaki türbelere yaptıkları aile gezmelerini, danslarını ve kaval eşliğinde söyledikleri şarkıları düşünüyordum.

Bunları düşünüyor, o günleri yeniden yaşıyor, hiç durmadan onlardan bahsediyordum ve kendi neşemi başkalarına bulaştıramadığımı fark ettiğimde kederle doluyor, sessizleşiyor ve eninde sonunda bir gün bu bastırılmış hayaller ve duyguları yazarak yeniden canlandırmak zorunda olduğum düşüncesine teslim ediyordum kendimi.

Faize

Faize, bir yaz Maltepe'de tanıdığım on beş yaşında bir Türk kızıydı. Biz karşılaşmadan bir yıl önce babası tüberkülozdan ölmüş ve annesi yeniden evlenmişti. Bir deri bir kemik, melankolik bir kızdı, hülyalı kara gözleri ve birbirine birleşik, zarif kavisli kaşları vardı. İlk anda ortak bir merakla bakışlarımız birleşti ve çok kısa süre sonra birbirimizle tanışma fırsatı bulduk.

O yaz Faize'ye büyükannesi eşlik ediyordu, kadının gün doğumundan batımına kadar kendisini Maltepe'ye getiren kör talihine homurdanmaktan başka bir şey yaptığı yoktu. Sıcaktan, sivrisineklerden, ahırlardan yayılan kötü kokudan şikâyet edip duruyordu.

Akşam melteminin serinliğinde Faize'nin büyükannesi ile Kokona duvara dayalı bir kerevette oturur, saatlerce hiç durmadan dırlanırlardı.

Faize başına işlemeli beyaz bir örtü örtüyordu; bir gün o örtülerden bir tane de bana verdi ki birlikte plajda bir yürüyüşe çıkabilelim. O günden sonra bağlarda, tarlalarda ve zeytin bahçelerinde saatlerce konuşarak uzun yürüyüşler yaptık. Faize duygu yüklü bir sesle konuşurdu. Her şey üzüyordu onu; özellikle de annesinin ikinci evliliği. Görünüşüne -yüzüne, cildine, giysilerine, takılarına ve benzeri ayrıntılara- son derece titizlik gösteren bir insandı. Onu sık sık küçük bir el aynasına bakar ve kendisinden memnun, mutlulukla gülümserken görürdüm.

Bir akşam ansızın yakınımızda bir yabancının varlığını hissettik. Kalktık, arkamıza baktık ve fesini kaşlarına yıkmış yalınayak, kara yağız bir delikanlının vahşi gözlerle bize baktığını gördük. Elindeki yeni kesilmiş dalı havada bir hışırtı çıkartarak yanındaki zeytin ağacının gövdesine vuruyordu. Köyden epeyce uzak, ücra bir yerdeydik. Hayatımda ilk kez korktum. Adam ağır adımlarla bize yaklaşıp, Türkçe, saatin kaç olduğunu sordu. Faize hemen durmasını emretti ona. Adam durdu ve biz telaşla uzaklaştık. Kumsala ulaştığımızda arkamıza bile bakmadan öyle bir koşu tutturduk ki, orda burda oynayan çocuklar, suda kayarak giden balıkçı sandalları, Rum lehçesinin ahengiyle aşina ve güven verici görüntüleri ve sesleri içindeki Rum

köyüne girdiğimizde soluk soluğaydık. O zaman durduk ve nefeslenmek için oturduk. Faize'nin cesaretine hayran kalmıştım.

"Bize tecavüz etmek istedi," dedi.

"Türk müydü?" diye sordum.

"Elbette," diye nefes nefese yanıtladı, "bir kâfir asla bir Türk hanımının yanına sokulmaya cüret edemez."

Bir daha ıssız yerlere asla gitmemeye, büyüklerimize de olanlardan hiç bahsetmemeye karar verdik; çünkü gelecekteki hareketlerimizi kısıtlamaya kalkışabilirlerdi.

Nihat Bey

Faize'nin amcası bir doktordu ve yeğeninin sağlığı ile ilgilenmeyi üzerine aldığı için düzenli olarak Maltepe'ye gelip onun nasıl olduğuna bakıyordu. Adı Nihat Bey'di, otuz yaşından fazla olmayan, kara yağız, gözlüklü bir beyefendiydi; anlamlı, huzurlu bakışlı gözleri vardı. Yumuşak bir sesle konuşurdu ve her zaman herkese karşı çok nazikti. Faize onu çok sever ve sık sık sözünü ederdi. Geleceği zamanı bildiğimiz için onu karşılamaya tren istasyonuna gittik. Trenden inen yolcular arasında gözlüklerini seçer seçmez onu karşılamak için koşturduk. Nihat Bey gülümsedi ve ince parmaklarıyla fesine dokunup bizi zerafetle selamladı. Ardından bir sebepten bizden ayrıldı ve doğruca eve gitmemizi, kendisini sokaklarda beklemememizi tembihledi. Hep sözünü dinlerdik, ama bu kez ben itiraz ettim.

"Söyle bana madem, genç hanım," dedi genç doktor aniden bana dönerek, "beni görmekten gerçekten memnun musun?"

Kızararak Faize'yle birlikte eve seğirttim ve eve vardığımızda Faize bana sarılıp sevgiyle öptü.

Bir sabah erken kıyıda oturmuş, balıkçı sandallarının dönmesini beklerken, Faize'ye "Amcan Anadolu'daki Ermenilere yapılan kötü muamele[63] hakkında ne düşünüyor?" diye sordum. Faize şaşkınlıkla bana baktı ve bir an sessiz kaldı. O âna kadar bu konuda hiç konuşmamıştık.

"Amcam," dedi en sonunda, serzenişle, "iyi kalpli bir adamdır."

Ben bu belirsiz yanıtı kabule hazırdım; ama Faize sarsılmıştı, gözyaşlarını tutamayarak devam etti: "Benim öbür amcam, doktorun ağabeyi, sürgünde yaşıyor... Amcam seninle arkadaşlığımızdan memnun oldu. Böyle olması gerektiğini söyledi, bana Anadolu'daki Ermenilere yapılan eziyetleri anlattı ve düşmanımızın aynı olduğunu açıkladı."

Kısa bir duraklamadan sonra, başını sallayıp tekrar etti:

"Amcam iyi kalpli bir adamdır..."

O akşam, Faize'nin büyükannesinin Kokona'ya sonu gelmeyen sızlanmalarını dinledim. Oğlu, Faize'nin babası, bir "yanlışlık" sonucu -çünkü "o öyle bir adam değildi"- siyasi bir suçtan ötürü Sinop'a sürülmüş ve orada "o hastalığa" yakalanmıştı. Yıllar boyunca affedilmesi için uğraşmışlar, yalvarmışlar, beş para etmez insanların önünde diz çökmüşler ve sonunda başarmışlardı. Ancak Faize'nin babası sürgünden farklı -fiziksel olduğu kadar ruhsal olarak da farklı- bir adam olarak dönmüş ve kendi öfkesi içinde boğularak bir yıl içinde ölüp gitmişti.

---

63 Anadolu Ermenilerine kötü muamele: 200.000 Ermeni'nin öldürüldüğü 1894-96'daki Hamidiye katliamına gönderme yapılıyor.

Nihayet bir akşam Nihat Bey ile babam tanıştılar. Bu karşılaşmayı uzun zamandır bekliyordum.

Türk doktor uzun uzun düşmanımızdan, Sultan'ın istibdatından bahsetti; taşrada ve başkentteki durumları açıkladı. Öğrenciler hakkında türlü davalar açılıyordu. Birçoğu terör kurbanı olmuştu, diğerleri belirsizlik ve korku içinde yaşıyordu. İnsanlar şüphe üzerine tutuklanıyor ve hiç iz bırakmadan ortadan kayboluyorlardı. Tekneler dolusu sürgün denize atılmış ve kuvvetli akıntılar tarafından yutulup gitmişti.

Bütün bunlardan zaten haberli olmasına rağmen babam doktoru saygıyla dinledi, yalnız arada diğerinin bilgisi dahilinde yanıtladığı sorularını sormak için sözünü kesti. Ancak beni düş kırıklığına uğratarak, Anadolu'daki Ermeniler konusunu açmadı. Sonunda onlara değinen doktor oldu.

"Ermeni köylerinde olup bitenlerden herhalde haberdarsınızdır," dedi. "Kötü yönetim, baskılar. Türk köylü sınıfı da bu ahlaksız subayların merhametine kalmış durumda. Bizim için yapılacak tek bir şey kaldı, güçlerimizi birleştirip bu istibdat idaresini alaşağı etmek."

Babam hiçbir şey söylemedi.

Babamın ketumluğundan hayrete düşen doktor, Faize'yle benim sağlığımız hakkında konuşarak devam etti. Ona göre ikimizin de hastalığı aynıydı; tehlikeli bir anemi. Doktor iyimserdi ve her şeyin zaman kazanmaya bağlı olduğunu düşünüyordu.

"Her geçen yılla birlikte riskler azalıyor," diye açıkladı; "tabii çevre şartları uygun olduğu sürece." Ardından derin bir iç çekişle ve gözlerini bana dikerek şöyle dedi: "Aramızdaki duvarlar ne zaman yıkılacak, kimbilir?"

Madam Dussape

Bir gün Arşakuhi[64] adındaki arkadaşımla birlikte Pera'ya, Madam Dussape'ye[65] ziyarete gitmeye karar verdik.

Heyecan içinde, tüm cesaretimizi toplayarak feminist Ermeni yazarın kapısına geldik. Ancak son anda Arşakuhi durakladı; vazgeçmiş gibiydi. "Belki başka sefer," dedi. Ama ben parmağımı zile koymuş ve basmıştım bile.

Bir uşak kapıyı açtı.

Titreyen dudaklarla Madam Dussape'yi görmek istediğimizi söyledik.

Siyahlar içindeki yazar, devasa büyüklükteki oturma odasının öbür ucunda bir divanda oturmaktaydı. On altı yaşındaki kızı Dora'yı kaybedeli on yıl olmuştu, ama hâlâ matemdeydi. Beyaz bukleleri ve derin bir acının damgasını vurduğu yüzüyle çok güzeldi.

Ucu bucağı olmayan odada kendisine doğru ilerlediğimizi görünce bizi karşılamak için yerinden kalktı. Sonra

---

64 Arşakuhi Teodig (Kızlık adı Çizmeciyan: 1875-1922): Batı Ermenistanlı yazar; İstanbul'da doğdu, Paris ve Londra'da öğrenim gördü. Teodig Lapçinciyan'la (yukarıda değinilmiştir) evlendikten sonra onun yaşam boyu destekçisi oldu. ***Çağdaş Etik*** (1911) adlı bir ders kitabı yazdı, Ermeni Soykırımı'na ilişkin ***Temoignages inedits sur les atrocites turques commises en Armenie*** (Paris, 1920) isimli Fransızca bir kitap ve daha birçok eser kaleme aldı. Lozan'da öldü.

65 Madam Dussape (Serpuhi Vahanyan: 1842-1901): Batı Ermenistanlı romancı; İstanbul'da doğdu ve öğrenim gördü. Âşık olduğu Mıgırdıç Beşiktaşlıyan'ın (yukarıya bkz.) ölümünden üç yıl sonra bir Fransız besteciyle evlendi ve onun soyadını aldı. Üç feminist roman yazmıştır: ***Maide*** (1833), ***Siranuş*** (1884) ve ***Araksiya ya da Okul Müdiresi*** (1887).

ellerimizden tutup bizi divanın iki yanına konmuş iskemlelere doğru götürdü.

Söyleyeceklerimizi özenle planlamış olduğumuz halde, hepsini unutmuş, dilimiz tutulmuş vaziyette oturup kaldık. Ama Madam Dussape bizi bu halde bırakmadı. Bizim hakkımızda sorular sordu, arada yüreklendirici yorumlar yaptı. Ziyaretimizden gerçekten duygulanmıştı. O zamanlarda ismi neredeyse unutulmuştu; çok kişi onun yaşayıp yaşamadığını bile bilmiyordu. İstanbul'un edebi ufkunda yeni bir yıldız vardı o günlerde: Sybil.[66] Sybil'in düzyazı ve şiirlerinden bazılarını okumuştum; ve tadını çıkardığı ününe karşı olmamakla birlikte, onu beğenmeyecek kadar da cüretkârdım. Yersiz ve önemsiz konularla çok fazla meşgul olduğu kanaatindeydim.

Madam Dussape edebiyat alanında bir kariyer planladığımı duyduğunda, bu yolda defne yapraklarından çok uçurumlar bulunduğunu söyleyerek uyardı beni. Bizim toplumumuz, diye ekledi, bir kadının isim yapmasına izin verme konusunda henüz hazır değil. Bu engeli aşabilmek için ortalamanın çok üstüne çıkmak gerekliydi. "Bir erkek ortalama bir yazar olabilir; ama bir kadın, olamaz," dedi.

Madam Dussape üzerimizde derin bir etki bırakmıştı. Eve dönerken Arşakuhi bana kendisinin de yazar olmak istediğini açıkladı. İkimiz de çalışmalarımızı Avrupa'da sürdürmemiz gerektiği konusunda anlaştık.

"Ah, Avrupa!" diye iç geçirdi Arşakuhi. "Nasıl gideriz oraya?"

Gitmeyi başardı; önce Paris, sonra Londra; ve bir gün,

66 Sybil (Zabel Kancıyan: 1863-1934): Batı Ermenistanlı şair; kısa öykü, roman ***(Genç Kız Kalbi)*** ve okul kitapları yazarı.

Paris'deki öğrencilik yıllarımda, beni görmeye Londra'dan geldi. Benim özgür yaşam tarzım karşısında şok geçirmiş ve uğraştığım sosyal konulara hiç alaka göstermemişti. Avrupa'dayken bile ilk düşündüğü İstanbul'daki dedikodular ve döndüğümüzde bizim için neler diyecekleriydi.

Arşakuhi bir edebi dergide birkaç sayfa yayınlatmıştı bile; adı "Bir Öğrencinin Anıları" idi. İstanbul'a dönüşünden sonra Teodig ile evlendi ve onun sadık ve değişmez işbirlikçisi oldu.

Kendi başına çok az yazmış olduğu halde, Arşakuhi'nin zarif bir üslubu vardı; yalnızca tüm potansiyelini geliştirmekte başarısız olmuştu. Çekingendi ve çağdaşlarını şoke etmemek için çok dikkatli davranıyordu. Savaşta bir sürü güçlük ve yoksunlukla baş etmek zorunda kaldı; sonuç olarak ciğerlerinden hastalandı. Mütarekeden hemen sonra İsviçre'ye gitti ve orada bir sanatoryumda öldü.

Toğmas Terziyan

Kilise okulunu bitirdikten sonra, ne yapacağım sorusuyla karşı karşıya kaldım. Oğlan olsaydım Merkez Okulu'na giderdim; ama kızlar için bu okulun bir karşılığı yoktu.

Babamla birlikte, Toğmas Terziyan'ı[67] tanımamız bugünlere rastlar. Marmara Denizi'nde bir vapurda, yakındaki adalardan birine giderken tanıştık onunla. Babamla bir sohbete dalmışken, yakınımızdaki sıralardan birinde oturan ve sürekli bize bakan, beyaz saçlı ama canlı görünüşlü beyefendiyi fark ettim. Aniden ayağa kalkıp bize doğru geldi

67 Toğmas Terziyan (1840-1909): Seçkin şair, oyun (***Santukt, Adaletli Joseph, Hripsime***) ve metin (***II. Arşag***) yazarı, çevirmen, öğretmen ve birçok okul kitabının yazarı.

ve bizi selamladıktan sonra tanışmak istediğini söyledi. Bu adam Toğmas Terziyan'dı.

Söylediğine göre, bir baba kızın böyle heyecanlı bir şekilde sohbet etmesine şaşırmıştı. "Rum olduğunuzu sandım," diye ekledi; "sonra Ermenice konuştuğunuzu fark ettim. Bizlerin arasında pek rastlanan bir şey değildir bu. Rum babalar sık sık çocuklarına öğretmen rolü oynarlar; ancak üzülerek söylemeliyim ki bugüne kadar Ermeniler arasında böyle bir olayı gözlemleme zevkini tadamamıştım."

Babamla Toğmas Terziyan yeni kuşak, kızların eğitimi ve benzeri konularda konuşmaya devam ettiler. Toğmas Terziyan'ın çalışmalarını biliyordum ve şiirlerinden biri de ezberimdeydi:

O gün gelecek

Yaşamın ağır yükü...

Bu ünlü adamı dikkatle süzmeye devam ediyordum ki, bana dönüp planlarım ve edebi eğilimlerim hakkında sorular sordu. Önerilerde bulundu ve okunacak kitaplar listesi verdi. Ve ayrılma zamanı geldiğinde tekrar görüşmek üzere sözleştik.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Yıkıntılar Arasında

Önsöz

İstanbul'da mart ayında patlak veren siyasi fırtınalar ancak dinmişti, biz Ermenilerin sevinmek için herkesten fazla nedeni vardı ve Hürriyet Ordusu'nu büyük şenliklerle karşılamamız gerekiyordu ki, yine biz Ermeniler, Kilikya'da meydana gelen katliamdan dolayı son derece üzgündük. Bir kez daha ırkımızın damarları açılmış ve bir kez daha kanımız, ufukta yeni doğan Hürriyet'in sevincini tatmadan, terimizle yeşeren ve bereketlenen toprakların üzerine akmıştı. Hatta Yıldız'ın düştüğü gün, büyük sabırsızlıkla beklenen 101 pare topun atıldığı gün, ırkımız tarihinin en acı ve talihsiz gününü yaşadı. Ancak Osmanlı âleminin üzerinde mutluluk bayrağı dalgalanırken yine de yaşlı gözlerimiz gülebildi ve ciğerlerimizi dağlayan üzüntünün ateşini söndürmek için, daha büyük bir şevk ve heyecanla Hürriyet ilkesine sarıldık. "Biz de kendi kurbanlarımızı verdik, bizim de kanlarımız bu kez Türk vatandaşlarımızın kanı ile birlikte aktı; inşallah bu sonuncusu olur."

İstibdatın başı ezilmişti ve Hürriyet rejimi duruma hakimdi. Bu konuda hiçbir tereddüt, hiçbir kuşku yoktu bizim tarafımızdan. İşte bu sırada dünyada eşi görülmemiş, tüyler

ürpertici kıyım haberleri ulaşmaya başladı. İnsanları hapsediyor, kıyımdan canını kurtarabilenleri yakalıyor, "yaşadıkları için" cezalandırıyorlardı. Evlerini, köylerini saldırılara karşı savunmak için silaha sarılanları ya ölüme ya da uzun süreli hapse mahkûm ediyorlardı. İlk darağaçları peş peşe kuruluyor, kanlı katillerin yanında çok sayıda masum insan da ipe çekiliyordu.

İşte bu dönemdedir ki, bana da Adana'ya giderek yetimlerin durumu ile ilgilenme görevi verildi. Bu, bizim en büyük moral çöküntümüzün yaşandığı günlerdi de aynı zamanda: İnancımız sarsılmış, yüreklerimiz kırgın, düşlerimiz çökmüş, umutlarımız iğfal edilmiş bir halde, önümüzde kanlara bulanmış, yakılıp yıkılmış bir mekân ve onların arasında koskoca bir dullar ve yetimler ordusunu dermansız kollarımızın üzerinde taşıma zorunluluğu... Talihsizliğin sonu yoktu, sonuçları sayılamayacak kadar acı ve tarifsiz; diğer taraftan ne bir umut ışığı, ne de iyiye yönelik herhangi bir işaret...

Ancak, içgüdümüzün ta derinlerinden, ırkımızın tarih boyunca yinelenen vurulma kalıtımsallığının derinliklerinden, "yeniden doğuşun sönmeyen ve söndürülemeyen ateşi"nin alevi tüm parlaklığı ile gözlerimizin önündeydi. Eğer bazı kara bulutlar ara sıra onu farkedilemeyecek kadar örtüyordu ise de, bu ateşin sıcaklığı daima yüreklerimizi ısıtıyor, umutlarımızı ve inançlarımızı zerre kadar etkilemiyordu. Öyle ki, hepimiz de büyük bir güven içinde, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, bu içgüdü ile kendimizi güçlenmiş hissediyorduk...

İlk Ermeni heyetleri hareket etmişti; Kızılhaç'ın doktorları ve hastabakıcıları, daha ilk gün yerine ulaşmışlardı. Patrikhane tarafından gönderilen ilk heyet de, insanlara

maddi ve özellikle manevi yardıma koşmuştu ve sayısız değerli hizmetler sunuyordu.

Ermeni heyetlerinin manevi yardımlarının ve hizmetlerinin anlatımını bir başka zamana bırakarak, burada bu kitabın yazıldığı moral koşullardan söz etmek istiyorum. Okuyucularımın şunu bilmesini istiyorum ki, benim izlenimlerim ne herhangi bir siyasi görüşten etkilenmiştir ve ne de milliyetçi önyargılara kapılmış... Bunda ne ulusal kırgınlığın herhangi bir rolü vardır ve ne de intikam duygularından kaynaklanan geleneksel duygular ya da ırkçı bir nefret...

Şu anda, insan yüreğim düşmanca çarpıyor ve katillerin görüntüsü umutsuzluk duyguları yaratıyor. Yerle bir edilmiş Ermeni köylerinin yanında adeta küstahça dimdik ayakta kalmış olan Türk mahallelerine bakarken, cezasız kalan katillerin yılışık bakışlarını görürken, tüm bunları objektif bir şekilde kaleme almaya büyük bir çaba ve özen gösterdiğimi belirtmek isterim. Ve şunu da itiraf edeyim ki, anlatımlarımı belli formüllerle geçiştirmekten sakınırken, bunda çok zorlandım. Ancak gerçekleri en doğru şekilde ve tüm çıplaklığı ile yabancılara aktarmak bakımından bunu bir ahlaki görev olarak algıladığımı da burada belirtmek isterim. Bu nedenle, gerçek duygularımı gizleyerek olayların gerçek yüzünü yansıtmak için insanüstü bir güç sarfetmek zorunda kaldığımı da, okurlarımın müşahade edeceğine ve bana anlayış göstereceklerine inanıyorum. Bu karşılıklı güvencenin benim için önemli olduğunu bu fırsatla bir kez daha belirtmek isterim.

Okurun, tam bir inanç ve güvence içinde olayları izlerken, yazarının milliyetini ve ırksal aidiyetini de göz önünde bulundurmamasını, herhangi bir önyargıdan etkilenmeme-

sini arzu etmekteyim. Bu acıları görmemiş ve tatmamış olan vatandaşlarımızın da konuya bu açıdan yaklaşmalarını, her şeyi sadece insani bir değerlendirme ile yorumlamalarını isterim. İnsanların duydukları ve yaşadıkları acılarla umutsuz mücadeleleri bu kitapta en tarafsız şekilde anlatılmaya çalışılmıştır.

Öyle ki; benim tüm arzum ve çabam, olayları okurlarıma olduğu gibi aktarıp, kendi adil yargılarına teslim etmektir. Tabii içgüdüsel etkiler ve duygular burada belli bir ölçüde etkili olacaktır ve bunun en fecisini, en acısını ben kendim onların arasında yaşadığım üç ay süresince tanıdım. Eğer kan ve yangın fırtınaları içinde çılgına dönen bir halkın, eğer en umulmaz ve inanılmaz davranışlarda bulunan insanların, ağlamaktan gözpınarları kurumuş vatandaşlarımızın, acıdan ve çeşitli ıstıraplardan sütü çekilmiş anaların yaşantılarını gerçek şekilde anlatmayı becerebildiysem, bunu benim için acı fakat mutlu bir başarı sayarım. Ben tüm bunları birer gerçek olarak okurlarıma ve tarihe aktarıyorum. İnsanların çektiği acılar aslında sonsuz ve tarifsizdir. Ancak yine de herkesin gönlünde ülkenin geleceğine yönelik inanç ateşinin kıvılcımlarını da olsa görmek her zaman mümkündü, çünkü bu kutsal inanç vatanın parlak geleceğiydi. Çünkü artık bundan sonra hiç kimse insanların haklarına el uzatamayacak, en mütevazı insana karşı bile aşağılayıcı davranışlarda bulunamayacak. Çünkü her vatandaş bu ülkede sarsılmaz bir güvene ve inanca sahip olup, tüm bu tüten harabelere, üzerinde hâlâ insanların sallanmakta olduğu darağaçlarına karşın haksızlıklara maruz kalmayacak, insanlar, parça parça olmuş vücutlarını tüm ilerici akımların hizmetine adayıp, vatanı tehdit eden en büyük tehlikenin, istibdatın karşısına dikilecekler, onun, ne şekilde ve ne yolla olursa olsun, bir daha geri dönmesine izin vermeyeceklerdir.

Zaten bu değil miydi bize isnat edilen en büyük cinayet ve bu bizim en büyük ulusal gururumuz değil miydi?

Tekrar ediyorum: Hepimiz de kana bulanmış ülkemizin bazı gerçeklerini bilmeli, görmeli ve bu tabloya cesaretle, korkusuzca bakmalıyız. Neler gördüm ve neler duydumsa, tümü de bütün ülkenin, devletin temellerini sarsmaya yönelik. Teorik olarak, hiç kimse bunun aksini iddia edemez. Bu gerçekledir ki ben de özgür bir vatandaş olarak, ülkenin gerçek ve has bir evladı olarak, eşit haklara sahip ve eşit sorumluluklarla yükümlü olarak, hiçbir çekincede bulunmadan, bu sayfaları kaleme alıyorum. Onları, bir Ermeni kadınının ince duyguları olmaktan ziyade, bir insanın insani duygularını ifade eden, en içten gelen izlenimleri olarak algılamak gerekmektedir.

1911
İstanbul

I

Kilikya'ya Doğru

Gemi, bizi Kilikya'nın limanına doğru götürüyordu ve Akdeniz kıyılarında son gecemizi geçiriyorduk. Yüreğim, dehşetle, önsezili bir ürperti ile doluyordu. Felaket bölgesine yaklaştıkça, gerçekler sanki belleğimden kaçışıyor, ertesi gün Mersin'e ulaşacağıma içtenlikle inanamıyordum. Mersin'e varacaktık; Adana'ya, Kilikya'ya... Haftalardan beri bu isimler sürekli olarak beynimde peş peşe bir köşede tekrarlanıyor, her seferinde de orada bulunan bir yara büyük acılar vererek kanıyor, tüm benliğimi dayanılmaz bir şekilde sarsıyordu.

Ilık ve hoş bir hava bizi sarmaya başlamıştı. Açık ve parlak yıldızlarla dolu bir gök kubbenin altında Akdeniz, koyu mavi dalgaları ile gemimizi hafiften sallıyor, bu doğal güzellikler ile kafalarımızdaki ve yüreklerimizdeki fırtınalar sürekli olarak birbirleriyle çelişiyordu. Bu çelişki ise sanki vücutlarımızı da etkiliyor, tarifsiz acılara neden oluyordu.

Felaketin tam ortasına saplanmak, bir an önce acıların içine dalma sabırsızlığı ise her birimizin içinde sessiz, ancak derin heyecan dalgaları uyandırıyor, yaklaştıkça geminin güvertesinde gezinmelerimiz sıklaşıyor, gecenin ilerleyen saatlerinde duygularımızı birbirimize anlatmak dürtüsü gitgide daha da karşı konulamaz bir isteğe dönüşüyordu.

Ne var ki, hiç konuşmamakla beraber, konuşunca da aynı şeyleri söyleyeceğimizden emindik. Gemide Ermeniler ve Türkler vardı, ayrıca Patrikhane tarafından gönderilen ikinci heyetin üyeleri; İkinci Divanıharp Meclisi'nden de bazı üyeler gemimizde bizimle seyahat ediyorlardı. Ayrıca olaylardan zarar gören tüccarlar, felaketzedelerin akrabaları da, bir an önce olay yerine varıp yakınlarının akıbetinden haberdar olmak, olan biteni kendi gözleriyle görmek için sabırsızlanıyorlardı.

Geç saatlere kadar güvertede kaldık. Gece yarısından sonra, aşağıda üçüncü mevki yolcularının barındığı tentelerin altından ara sıra acı iniltiler ve iç geçirme sesleri geliyordu. Yukarıda ise, güverteyi aydınlatan lambaların soluk ışığı altında kâh bir papazın başlığının gölgesi, kâh toplu halde gezinen askerlerin hayaletleri görünüyordu. Bunlar yanımdan geçtikçe, konuşmalarından kulaklarıma şöyle sözler geliyordu:

Mersin'e yaklaştıkça, yüreğim tarifsiz bir acı ile burkulmaya başlıyor.

Aşağıda ise, bir yolcunun iç geçirişi sanki bu düşünceleri yanıtlıyor veya tamamlıyordu.

Kamarama çekildikten sonra, yarın karşılaşacağım gerçeğin kâbusu beni gitgide daha da büyük bir ürperti ile sarmaya başladı. Sanki benliğim, o âna kadar bilmediğim ve tanımadığım bir ateşin alevleriyle yanıyor; bu alevler, her tarafımı, anılarımı, geleceğe yönelik tahminlerimi, hayal dünyamı acımasız şekilde kamçılıyordu.

İki ay önce Kızılhaç'a bağlı bazı arkadaşlarım Galata'dan hareket etmişlerdi. Onlar, felaket bölgesine ilk gidenlerdi... O gün, yağan şiddetli yağmurlar sanki İstanbul'un üzerine de ağlıyordu. Her tarafı kaplayan kara bulutlar, insanın

nefes almasını bile güçleştiriyordu. Kasvetli hava her tarafta hüküm sürerken, arkadaki rıhtım kahvelerinden yükselen hüzünlü uzun havalar bir acının iniltilerini, bazen acı çığlıklar gibi dört bir yana yayıyorlardı.

Hepimizin de rengi solgun, benzi ölü gibiydi. Beceriksizce gülümsemeye gayret ediyor, ancak ne kendimizi, ne de gidenleri aldatabiliyorduk. Sandal rıhtımdan uzaklaşıyordu... Orada bir ana vardı, uzaklaştıkça alnı daha da beyazlanıyordu. Yanımızda ise bir genç kız vardı ve yapmacık bir gülüşle kafasında patlayan fırtınaları gizlemeye çalışıyordu. Körpe yüzünde bu insanüstü çabanın işaretleri açıkça belirlenebiliyordu. Bu da, duyduğu büyük ıstırabı yansıtıyordu. Sisli ve kasvetli bir havada meçhule doğru yola çıkan bir anne, rıhtım kahvesinden yükselen yanık havalar, yağmur damlalarının etrafa yaydığı ses ve bunların oluşturduğu ruh hali beni de baş döndürücü bir girdabın içine almış, dizlerimin bağını çözüyordu.

Dönüşte, hepimiz de üzgün ve düşünceliydik. Ben kendimi kızıl bir kâbusun pençesinde kıvranan bir kentin ortasında görürken, aklımda ve hayalimde kaçaklar, yaslı ve kirletilmiş kızlar, darağaçları, darağaçları...

Ve o günlerde uzak bir yerde meydana gelen tüm bu acı olaylar, bugün, saatler geçtikçe, bizi daha da içine çekiyordu. Bunlar giderek benim gözlerimin önüne serilen gerçekler olmaya başlayacaktı...

Gemi yavaşlamıştı. Bunu farkedince derhal güverteye fırladım. Bunu ilk yapanın ben olacağımı sanıyordum. Oysa herkes oradaydı. Tümünün de benizleri solgun, uykusuzluktan feri kaçmış gözlerle birbirlerinden cesaret bekler gibi sezdirmeden etrafa bakmıyorlardı sürekli. Askerler sağda solda sıra oluyor, onlar da dalgın ve umutsuz

bakışlarla Mersin Limanı'nı seyrediyorlardı. Patrikhane heyetinin ruhani üyelerinden biri, siyah başlığının altından solgun yüzünü karaya doğru çevirerek, Kilikya acısının verdiği üzüntüyü alnındaki kırışıklıklarla sessizce ifade etmek ister gibiydi.

Öte yandan, irili ufaklı tekneler gemimize yaklaşmaya başlamışlardı. Askerler, bir an önce karaya çıkmak için sabırsızlanıyorlardı. Önümüzden geçerken, duydukları endişeyi bakışlarımızdan kaçırmak istedikleri her hareketlerinden belli oluyordu. Kesik ve sert hareketlerle selamlaşırken, kılıçlarının sesi bazen yankılanıyor, askerler ise buna karşın o kadar kırgın ve üzgün davranıyorlardı ki, onların mı yoksa bizlerin mi daha bedbaht olduğunu o anda kestirmek mümkün değildi.

Mersin Limanı karşımızdaydı. Düz ve mavimtrak bir toprak şeridi ülkenin içine, sislerle kaplı tepelere doğru uzanıp gidiyordu. Şafağın renkli ışıkları, tembelce bu sade doğal manzarayı aydınlatıyordu. Felaketin kâbusu bir kez daha zihnimden uzaklaşıyor, kendimi iyimserliğe zorlayarak bu güzel doğaya gülümsemek geliyordu içimden.

Ancak, benim bu düşüncelerime karşın, gerçek önümdeydi işte ve heyet üyeleri teknelere binip karaya çıkmaya hazırlanıyorlardı. Gelenlerin de yüzleri asık, moralleri bozuktu ve bu beni de bir kat daha umutsuzluğa itiyordu.

Ruhaniler, sessiz, sakin ve daima ağırbaşlı hareketleriyle, sanki bir cenaze törenine hazırlanıyormuş gibi, bizim ise yüreklerimiz buruk, endişelerimiz her an biraz daha kabarmış, sanki kanımız damarlarımızda donacakmış gibi soğuk ve cansız...

Bizi karşılamaya gelenler, olan biten her şeyi tüm ayrıntıları ile görmüş insanlardı...

Yangınları, kılıçların kıydığı canların acısını anlatıyor gibiydi sessiz bakışları; hatta sanki felaketin en ufak ayrıntılarını bile gözlerinde taşıyorlarmış gibiydiler. Kısa konuşmalar ise çok şey anlatıyordu. O kadar umutsuzdular ki, bizim söylediklerimizi belli ki anlamsız buluyorlar ve sürekli acı acı gülerek başlarını sallayıp şöyle diyorlardı:

- Sizin hâlâ geminin güvertesinde bulunduğunuz anlaşılıyor.

Mersin'e ayak bastığımızda, izlenimlerim zaten belliydi. Sanki bir ölü evinin eşiğinden içeri giriyorduk. İnsanlar bizi derin bir sessizlik içinde kabul ediyorlardı. Boyunları bükük, üzgün üzgün ellerimizi sıkıyor ve geçiyorlardı. Belliydi ki iç dünyaları her an patlamaya hazır bir volkan gibi dopdoluydu, ancak yaşlı gözlerle bize daha belli bir mesafeden yabancı gibi bakıyorlardı.

Konakladığımız otelde, her türden ve sınıftan kaçağa rastlamak mümkündü. Kilikya Katolikosu da onların arasındaydı. İlk fırsatta huzuruna çıktık. Gün boyunca tüm olan bitenleri bir kâbus yaşıyormuş gibi seyrettim: Karalar giymiş kadınlar -ki bunlar ilk kurbanların eşleriymiş- ağlayıp dövünüyorlardı, yanlarında aynı acıyı yaşamakta olan çocukları... Bizim varlığımız sanki onların acılarına tuz basıyordu.

Ertesi gün Adana'ya hareket edecektik... Harabeler arasında olacaktık. Bu düşünce beni çılgına çeviriyordu ve yüreğimdeki acı uykumu kaçırıyordu. Sabaha kadar tüm bu olan bitenler üzerine düşündüm durdum.

Gece serindi. Uçsuz bucaksız denizden gelen rutubet, sessizce uyuyan kentin üzerine çökmüştü. Dalgaların sesi düşüncelerimi kamçılıyor, dışarıda yoldan geçen deve kervanlarından yükselen çıngırak sesleri gecenin sessizliğinde garip bir ritm yaratıyordu.

II

Harabeler Arasında

Soylu ve gözleri kamaştıran güneşin altında, viraneye dönmüş koskoca kent uçsuz bucaksız bir mezarlık gibi alabildiğince uzanıyor... Her taraf yakılmış ve yıkılmış, ortada bulunan hiçbir şeye acınmamış. Bütün kiliseler, bütün okullar, bütün evler birer şekilsiz taş yığınına dönüştürülmüş. Bunların arasında, ötede beride her nasılsa ayakta kalabilmiş bazı binaların iskeletleri görünüyor. Doğudan batıya, güneyden kuzeye, ta uzaklardaki Türk mahallelerinin acımasız ve gaddar nefreti tüm yapıları yakıp kavurmuş, yangınlar tüm güzellikleri yok etmiş, kente bu ölüm sessizliğini getirmiş, bunlar arasında ayakta kalan sadece iki caminin minaresi büyük bir gururla etraftaki mezar ıssızlığını seyrediyordu.

Kanlı ve ıslak, yırtık pırtık giysilerle vücutlarını örten dullar, yetimler ve ihtiyarlar büyük bir kalabalık halinde, Adana'nın sakinleri olarak karşımıza çıkıyor. Daha doğrusu Adana halkının kalıntıları olarak. Büyük bir fırtınadan sonra öfkesini almış bir denizin asık suratlı durgunluğu var bu kalabalıkta ve ara sıra tesellisiz büyük acısının yankılarım dışarı vuruyor, içinde ölen umutların, yaşama azminin son kalıntılarını yansıtıyor bu denizin dalgalarının yüzüne. Şimdi mücadelesi açlığa ve susuzluğa karşı, kalan gücüyle onlara karşı direniyor.

Herkes, uzun süre her şeyin karşısında sessiz kalıyor, sanki geçip giden anılarla, onların arasında yaşıyorlar. Hepsinin yüreğinden, sanki göğüs kafesini yırtarcasına ara sıra iç parçalayıcı bir ses yükseliyor: "Amannnn!"

Ağlarken, gözpınarlarından akan yaşlar adeta fışkırıyor ve ıstırap dolu yüzlerini kaplıyor, güneşten kavrulmuş bu yüzlerin çatlamış dudaklarından dökülen sözler ise feci bir tabloyu, anlatılamaz bir cehennemi anlatmaya çalışıyordu. Bu boşunaydı. Çünkü bu insanların duyduğu acıyı tarif etmekte dünyanın tüm sözcükleri yetersiz kalıyordu.

Gerçekten, yaşanmış ve yaşanmakta olan bu dram bir insan tarafından ne anlatılabilir, ne de hayal edilebilir. Bunu, bizzat kendileri yaşamış olanlar bile anlatamaz; iniltiler, acı çığlıklar, dövünmeler ve tepinmeler, sanki onları anlatmanın tek yöntemi, tek olanağı...

İnsanların içine düştükleri umutsuz durum o denli müthişti ki, dehşetin etkisi altında analar evlatlarını tanıyamıyor, yatalak ve güçsüz hastalar yanan evlerin içinde unutuluyor, vahşi ve kana susamış güruhun hayvani çığlıkları karşısında insanlar ölmeden önce çıldırıyorlardı. Kopuk eller ve bacaklar, son yaşam işaretlerini verircesine ayaklar altında titrerken, silahların yaylım ateşinden kaçarak okullara ve kiliselere sığınan çocuklar, kadınlar ve yaralılar, bu binalar da ateşe verilince birbirlerine sarılmış olarak kömür kesiliyorlardı...

Ne bizlere anlatılan bu olaylar, ne sıcak küller arasında kaybolan sevdiklerini arayan şaşkın Ermeniler, ne dehşet ve acı dolu gözlerle etrafa bakışan yetimler, ne ıstıraplar içinde kıvranan umutsuz insanlar, dullar, yetimler, kolu bacağı kesilmiş yaralıların dayanılmaz durumları, tüm bunlar, hep birlikte, yine de bu cehennemî günlerde orada yaşamış olan

insanların gerçek durumunu anlatmak için yeterli olamazdı.

Şaşkın, umutsuz, yaşanan dehşeti bakışları ile sessizce anlatan gözlerde bazen tüm olayları görür gibi olurken, yine de her şeye karşın bu gözlerin güneşin altında yaşamak istediğini düşündükçe, kaderin insanlarla alay etmekte ne kadar acımasız olduğunu görüyorum, gözleri çukurlarından oyulmuş bir bedbahta ayna gösterilmesi gibi bir izlenimin etkisi altında kalıyorum. Gerçekten, bu insanlar bazen sana bakıyorlar ve seni göremiyorlar, çünkü bu gözlerin önünde meydana gelmiş müthiş olayların etkisi o gözlerin içine silinmez bir şekilde yer etmiş. Herkesin bakışlarının içinde cehennemi alevlerin "ritmi" görülüyor, bütün insanların gözbebeğinden kan ve ölüm yansırken, sanki hepsi de kör olarak artık huzura kavuşmayı istercesine bir ifade taşıyordu.

Bu kalabalığın içinde, gözlerimin önünde Misak'ın acılı annesi belirdi. Oğlunu gözleri önünde asmışlar, kadın da bu görüntü karşısında çıldırmıştı. Sürekli olarak göğsünü dövüyor, çırpınıyor, şehit evladının methini yapıyor ve bu acıları kendisine yaşatan Tanrı'dan tek bir şey istiyor artık: "Gözyaşı ver bana, pınarlarım kurudu, ciğerparelerim gitti, yüreğimde yangın var, bu yangını söndürmek için gözyaşı istiyorum! Amann!.."

Başka bedbaht analar gördüm; evlatlarının çığlıklarını duymamak için onları kendi elleriyle boğmuşlardı gizlendikleri yerde. Felç olmuş kadınlar gördüm; duydukları acıları, ağızlarından dışarı sarkmış dilleri ile anlatamadıklarından sadece çırpınıp duruyorlardı. Başka insanlar gördüm; yaşadıkları acıyı unutmak yerine, sürekli o anları yaşıyorlardı. Birden fazla sevdiklerini yitirenler ise hangisine yanacaklarını, hangisinin arkasından saçlarını yolacaklarını

şaşırmış, sanki teselliyi olanları anlatmakta buluyorlardı: "... Sıra ile dizdiler oraya, yanyana... Ve vurdular, vurdular... Hepsi de şöyle bir sallandı ve yere düştü... Onlar, babam, kocam, evlatlarımdı ve ben şimdi yalnızım, dünyada yapayalnız, onların çaresiz acıları bu kanı kurumuş yürekte. Bu viranelerde kalmış bir baykuştan başka bir şey değilim. Ah, ah!.."

Bazılarının ilgisiz bir hali var. Sanki bulundukları yerde taş kesilmişler. Duydukları acının şokunu üstlerinden atamamışlar. Çok rahat, ancak anlamsız bakışlarla insanın gözlerinin içine bakıyor, yüreklerinde tek bir kas hareket etmiyor, konuşurken de dudaklarından çıkan sözcükler sadece kan ve ölüm üzerine. Sonra birden duruyor, bakışları değişiyor, gözleri çılgıncasına alev alev parıldıyor, olup bitenleri hatırlayarak avazları çıktığı kadar bağırıyorlar, karşılarındakilerin gözlerinden akan yaşta bir teselli, bir yardım ararcasına donuk bakışlarla hareketsiz bakıyorlar.

Harabe bir kentte... Viran olmuş yürekler arasında... Her şey mahvolmuş, aklını yitirmiş bir köylü kadının hareketleri canlanıyor gözlerimin önünde. Sürekli olarak olanları anlatıyor el kol hareketleri ile, ikide bir de aynı şeyleri yineliyor: "İster inan, ister inanma! Her şey mahv... Her şey mahv..."

Ve bu tüyler ürpertici olaylar, tarifsiz acılarla felaketlerden sonra, şimdi gözlerimizin önünde yanmış, kül olmuş evler, darmadağın edilmiş bağlar ve bahçeler, ölen insanların sayısının çokluğundan ziyade, hayatta kalanların dramı sanki hepsinden ve her şeyden korkunç, çünkü onların da gözlerinin derinliklerinde onarılmaz bir yıkım ve çöküş, umutsuz bir bekleyiş, meçhule yönelik endişeli bakışlar, tüm bunların derinliklerinde ise ayaklar altında çiğnenmiş,

ezilmiş bir halkın, insanca bir yaşantıdan sonra, bu kadar acımasızca yok edilmek istenmiş bir toplumun, başı dik, yüreği bilim ve özgürlük kavramını herkesten daha iyi bilen bir halkın evlatları, şimdi bu koca dünya yüzünde sanki boşlukta kalmış gibi, ezgin ve üzgün, bir anlam veremiyor bu başlarına gelenlere, getirilenlere...

Bu düşüncelere dalmış, ben de şaşkın bakıyorum etrafıma. Harabeye dönmüş kente, kül olmuş yapılarına, tüm güzelliklerinin üzerinde hüküm süren bu ölüm sessizliğine bir anlam veremiyorum ve etrafıma bakınarak küçük bir umut huzmesini yakalamak için kendimi zorluyorum adeta. Ve onu bulmuş olduğumu sanıyorum bir ara...

Harabeler arasında, yarı yıkılmış bir evin duvarları gölgesinde, kendilerine bir sığınak bulan kadınlardan birkaçı ve karşı duvara gerilmiş ipe kurulmuş bir salıncak sallanıp duruyor tatlı bir ritmle. Kim bilir? Belki de burada yeni bir yaşam başlıyordur ve bu görüntü her şeye karşın varoluşunu sürdürmeye kararlı bir halkın yeniden dirilme bilincidir. Çünkü, bu salıncakta sallanan bebeğin yine de geleceğe umutla bakmaya hakkı vardır ve tüm felaketlere ve yaşanan insanlık dışı olaylara karşın, bu bebek mezarlar arasında rahatça mışıl mışıl uyuyor ve geleceğe hazırlanıyor. Evet, etrafında vahşice uygulanmış bir cinayetin kanıtları ve şehit edilmiş büyüklerinin kanı hâlâ sıcak ve baba ocaklarının yıkıntıları daha tütüyor, ancak bu bebek tüm kötülüklere ve hüküm süren sefalete karşı, katillere karşı, bambaşka bir yaşam için hazırlanıyor bu mütevazı salıncakta sallanaraktan...

Zabel Yesayan ailesi ile

III

Dinî Ayin

Adana'da geçireceğimiz ilk pazardı. Ortalık ancak ısınmıştı ki, olayın kurbanlarının kalabalığı kilisenin avlusunu doldurmuştu. Hepsi de boyunları bükük, umutsuz, ellerini göğüslerinin üstünde bağlamış dullar, ürkek adımlarla kilisenin bulunduğu yere yönetiyorlardı. Patrikhane heyetinin başkanı Rahip Kınel, halka toplu ayin düzenleyip ölenlerin ruhu için dua edileceğine dair söz vermişti. Yaslı insanlar da bu nedenle teselli bulmak amacı ile günün erken saatlerinde oraya koşmuşlardı. Talihsiz insanların yürekleri büyük bir eziklik içindeydi ve facianın baş gösterdiği ilk günden beri hepsi de ölmüşlerinin ruhu için doya doya dua ederek ağlamak ihtiyacını hissediyordu. Herkesin de üzerine ağlayacağı birkaç ölüsü vardı.

Avlunun taşları üstünde, gelenlerin bastonları garip sesler çıkarıyordu. Çünkü aralarında çok sayıda ihtiyar ve sakat da vardı. Gözleri görmeyen kocakarılar, başlarını göğe doğru kaldırarak, kulakları yapılmakta olan dinî ayinde, edilecek duaların her bir sözcüğünden teselli paylarını almak için sabırsızlanıyorlardı.

Yıkılan ve harabe haline gelmiş olan kentteki Ermeni Ana Kilisesi'nin ayakta kalmış olan yüksek çan kulesi,

sanki büyük bir üzüntü içinde sessizce bu harabeleri seyrediyor, gördüğü dehşetengiz manzara karşısında ise şaşkın ve dili tutulmuş, suskun suskun etrafına bakıyordu, çünkü facianın meydana geldiği ilk günden beri iyi veya kötü günlerde çalan çanı, bir matem işareti olarak ilelebet susmuştu.

Biz, huşu içindeki kiliseye girdiğimizde, tören zaten başlamıştı. Avluyu dolduran kalabalık, hemen hemen tümüyle dullardan ve yetim kızlardan oluşmaktaydı. Bu yaslı kalabalık, yine de dinî görenekleri uygulamakta kusur etmemiş, başlarını beyaz tüllerle veya başörtüleriyle örtmüştü. Aralarında çok az sayıda perişan giysilerle birkaç erkek de farkedilebiliyordu. Büyük bir bölümü sakat veya yaralı, birer köşeye çekilmiş dua ediyorlardı. Her bir hareketlerinde, etrafa şiddetli bir ilaç kokusu yayılıyordu. Bu, sargı bezlerinin altından gelen yaraların kokusuydu ve kendileri bunun sanki farkındaymışlar gibi, ellerinden geldiğince az hareket etmeye bakıyor, kutsal günlük kokusuna ölümü çağrıştıran bu kokuların karışmamasına dikkat ediyorlardı. Ne var ki, o kanlı ve kara günler de daha çok uzaklarda değildi ve çoğunun yaraları hâlâ tarifsiz acılar vererek durmadan kanıyordu. Bu durum karşısında da, erkekler yaşadıkları dehşeti, kadınlar ise gördüklerini hatırladıkça derinden ürperiyor, daha büyük bir inanç ve umutla sessizce icra olunan töreni izliyorlardı.

Havada tarif edilemez bir huşu ve hüzün vardı. Bir yandan günlüğün dumanları yükseliyor ve yükseldikçe de havada yayılarak kayboluyordu, güneşin huzmeleriyle karşılaşınca da çeşit çeşit renklere bürünüyordu boşlukta... Dua etmekte olan insanların kâh bir bölümü, kâh başka bir bölümü bu dumanların içinde kayboluyor, o zaman sadece derinden gelen iç geçirmelerin ve hıçkırıkların boğuk sesleri duyuluyordu.

Ön safta, asık yüzlü ve üzgün din adamları yer almıştı. Bunlardan her biri felaket bölgesinden mucize ile kurtulabilmiş, gelmiş buraya sığınmayı başarabilmişti. Güneşten yanmış, sayısız acılar çekmiş yüzlerinde ve feri kaçmış gözlerinde yaşanan tüm ıstıraplar okunabiliyor, bunlara karşın bembeyaz sakalları bu soluk yüzlerinin çevresinde sanki birer umut ve ışık haresi gibi geleceğe karşı beslenmesi gereken güveni ifade ediyordu. Ancak, ellerini gökyüzüne doğru açmış dua ederken, gözlerinin önünden yine de yaşanmış olan o acı ve insanlık dışı manzaralar gitmiyordu. Bu yaşlı ruhaniler arasında Adana Ermenilerinin dinî önderinin yardımcısı Papaz Arsen de vardı. O kadar üzgündü ki, tüm gayretine karşın, dokunsanız sanki ağlayacakmış gibiydi. Dörtyol yöresinin papazı Sahag da oradaydı. Ancak onun metin ve azimli, vakur duruşu ilk fırsatta herkesin dikkatini çekiyordu. Yine dua sırasında, ellerini göğe doğru açarken, isteksizliği farkediliyordu. Sanki dua etmek istemiyormuş, Tanrı'ya karşı inancını yitirmiş gibi bir hali vardı. Güçlü kolları, sanki gökyüzünden bir şey beklemek yerine, halkına direnme ve mücadele emirleri veriyormuş gibiydi.

Başka yörelerin ve semtlerin ruhanilerinden bazıları da oradaydı; hatta farklı inançlara ve kiliselere bağlı ruhaniler bile: Katolik, Protestan, Rum, Süryani, Keldani. Hepsi de Gregoryen Kilisesi'nin evlatlarının bu anlamlı gününde, din uğruna verdikleri şehitler ruhuna yapılan dualara katılmak için gelmişti. Çünkü bu ülkede, onun sınırları içersinde herkes birbiriyle kardeşti, birinin acısı sonunda hepsinindi de... Bu tablo, Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarını anımsatıyordu.

Her ne kadar halk kendini zapt etmek için gayret gösterdiyse de, insanlar ne kadar hıçkırıklarını yüreklerinde

boğmak ve iniltilerini göğüs kafeslerinde bastırmak istese-lerse de, dinî tören sırasında zaman zaman çeşitli acı ifa-deleri duyuluyor ve yaslı insanların iniltileri dualara karı-şıyordu...

Törenin en anlamlı ânı ise, ayini yöneten ruhaninin ka-labalığa dönerek istavroz çıkartırken verdiği mesajdı:

"Barış hepinizin üzerinde olsun..."

İşte bu sözcükler, kalabalığın ta yürekten gelen "Amin"i ile birlikte, insanların gözlerinden de umut yaşları akıttı ya-naklarından aşağıya doğru sessiz... Ve ifade edilen bu dilek bütün insanlar içindi; acı çekmiş, horlanmış, her türlü kötü-lüğün aleti olmuş insanlar için bile...

Ayin devam ediyordu. Dualar ve ilahiler birbirlerini iz-lerken, benim de düşüncelerim uzaklara gidiyordu, ta uzak-lara, yaşanmış o kara günlere, acı ve ıstırap dolu olaylara ve ben ırkımın tüm tarihi boyunca kaç kez kötü kaderinin kurbanı olduğunu düşündüm. Ve işte o zaman bir kez daha ve gerçek anlamı ile yaşadım Kilikya'da bana anlatılanları, sanki içindeymişim gibi. Çünkü, burada, bu kilisede, göz-lerimin önünde canlanıyordu her şey... Yine böyle kadınlar dehşet içinde toplanmışken, etrafta patlayan her bir silahın aralarından kimi dul bırakacağını düşünüyorlardı.

Dışarıda silahlar patlıyor, insanlar vuruluyor, kızlar ve kadınlar sürekli beyaz tülleriyle kefenlenmiş gibi ölüm ses-sizliği içinde her an gelecek yeni bir ölüm haberini bekli-yorlardı. Her taraf kan kokuyordu, insanların yaraları açık, etleri lime lime, düşman mermilerinden parça parça olmuş vücutlarla, bazıları kenti savunma mücadelesi sırasında vu-rulmuş, kimi kiliseye ulaşabiliyor, kimileri ise oraya var-madan yolda canlarını teslim ediyorlardı. Çoğu orada sev-diklerini ararken düşüyor, düşerken bile son kez bir umutla

kalabalığın içinde yakınlarından birini görebilme umudu ile gitgide feri sönen gözlerle bakıyorlardı. Semti savunan kolların gücü gittikçe azalıyor, silah tutan eller eksiliyordu. Her taraf kan ve barut kokusu içinde, insanları dehşet ve umutsuzluk kaplamıştı...

Yine bu kilisenin içindeydi ki silahlar patlıyor, bunların gürültüsüne can çekişenlerin hırıltıları yanıt veriyordu. Bazen bunlara beddualar karışıyor, kadınlar korku içinde biraz daha birbirlerine sokuluyor, yeni gelen yaralılara yer açmak için ellerinden geleni yaparken, öte yandan yalvaran bakışlarla azizlerin ve azizelerin resimlerinden boş yere yardım bekliyorlardı... Ama neden onlar bu kadar acımasız oluyor, kendilerine inananların, güvenenlerin acılarına karşı ilgisiz duruyorlardı? Bu insanlar o kadar mı lanetliydi, o derece acılara ve ıstıraplara gerçekten müstahak mıydılar? Ne zamandan beri birikmiş günahları vardı acı içinde kıvranan bu talihsiz insanların, ki Tanrı yukarıdan olanları görüyor, ama sağır ve dilsiz kalıyordu? Değil mi ki kilise en azından kendi eviydi de kendisine her zaman inanmış insanlar şimdi burada, kendi evinde hunharca katlediliyor, kutsal yapıda peş peşe sayısız cinayetler işleniyordu?

Birden kırmızı, kıpkızıl bir ışık parıldadı havada... Bu kızıl ışık kilisenin duvarlarını da kapladı... Kenti ateşe vermişlerdi, her taraf cayır cayır yanıyordu şimdi...

Gitgide silah sesleri daha yakından gelmeye başladı. Mermiler ıslık çalarak geçiyordu ibadethanenin duvarlarından... İmdat! Yetiş Tanrım kullarının yardımına!.. Sen, atalarımızın Tanrısı, o acımasız ve kindar bakışlarını bir kerecik olsun bu talihsiz kullarından tarafa çevir, ne olur? Görmüyor musun, alevler sarmış her yanı, ocaklar kül oluyor, tüfekler gürlüyor, bu mücadelenin galibi düşmanlar

gitgide daha da yaklaşıyorlar. Yaşam denen kutsal varlık, senin insanlara bağışladığın o güzel şey, düşmanın ölümcül soluğunu üzerinde hissediyor, bir üfleyişte sönecek bir mum gibi zayıf ve çaresiz insanların umudu...

Tam bu sırada, ak saçlı ihtiyar bir ruhani, bir papaz, titrek bacaklarının üstünde dikilerek, halka dönüyor ve ellerini kaldırıp haykırıyor:

"Beni dinleyin! Ölme saati gelmiştir! Rabbimiz Hazreti İsa -hikmetinden sual olunamadığı için- kendisine inananların bir kez daha masum kanlarının akmasını uygun görmüşlerdir ... Kılıçlar sizin boğazlarınız için bilenmiştir ve cellatlar katliam heyecanı ile sarhoş olmuşlardır ve kanlarınız kısa bir süre sonra artık damarlarınızda olmayacaktır... Başlarınızı eğiniz ve işlediğiniz günahların bağışlanmasını dileyiniz!.. Son saat gelmiştir ve Tanrı'nın himmeti sonsuzdur... Ona sığının..."

Tüfeklerin gürlemesi ve meydana gelen mahşeri uğultu içinde, düşmanın çılgın çığlıkları arasında ihtiyar papazın sesi bir ara kayboldu, ama o olağanüstü bir gayretle daha yüksek bir sesle, yerlere kapanmış olan halkı bir kez daha tövbeye davet etti.

Karmakarışık bir halde bulunan hayalimde, o gün ile bugün birbirine karışıyor, çünkü yine kilisede halk yerlere kapanmış, biçilmiş ekin gibi yatmış, yine ayini yöneten ruhani: "Huşu ile önünde secde kılıyoruz" diye yakarıyor, göklerin merhametini diliyordu...

İnsanlar, alınlarını yerdeki taşlara vurarak, belleri bükük ve çaresiz, dinî bu tören sırasında asıl acılarını unutmuş, günlük kokuları ve dumanı içinde kendini hayal âlemine teslim etmiş, Tanrı'mn huzurunda hissediyor ve daha acı gözyaşları akıtarak teselli bekliyordu...

Ancak, bir ara ayini yöneten ruhani, dileklerini yüksek sesle ifade ederek: "Kilikya'da yaşamlarını yitiren tüm şehitlerin, kadınlı erkekli, çoluk çocuk ve genç ihtiyarların, bekârların ve bakirelerin ruhuna huzur ihsan eyle Yarabbim!" deyince, bütün kalabalığın yüreğinden tek bir çığlık gibi yükselen sesle okunan dualar ve ilahiler boğuldu... Halk şimdi feryat ediyordu... Acıların bu kadar yüksek bir sesle ifade edilişini asla hayal etmek mümkün değildi... Duyulan acıları böyle büyük bir uyum içinde Tanrı'ya yöneltmenin de bir benzerine daha rastlanamaz... Bu acı ifadeler, sanki okunan duaları ve ilahileri tamamlıyordu... Böyle bir atmosfer içinde ihtiyar papazların hırıltılı veya gür sesleri de sanki özel bir anlam taşıyor, insanların iniltilerine ve çığlıklarına yanıt veriyordu. Öyle ki, bu büyük acı, gören ve duyan her insanın yüreğini mutlaka parça parça yapardı...

Bu bir gün içinde yaşanan, bir yılda, bir yüzyılda yaşanmış olan tüm acıların özetiydi sanki... Sanki olağanüstü bir güç, bir ırkın çektiği tüm acıları birkaç kalp atışı ile yüreklerden dudaklara eriştiriyor, milletin ıstırap dolu kaderini herkesin benliğine bir daha silinmezcesine işliyordu... Bu milletin bütün şehitleri, kendini ışığa, özgürlüğe ve barışa adamış kurbanlarının kemikleri ise bu manzara karşısında bir kez daha sızlıyor, eski yaralar yeniden açılıyor, ırkımızın damarlarında temiz kanları bir kez daha bu yeni kurbanların gözlerinden akıyordu...

Dinî ayinden sonra, halk sessiz, üzgün bir halde dağıldı. Bir ara avluda küçük gruplar halinde toplandılar, her yöreden gelen kendi özel giysileri ile diğerlerinden ayrılabiliyordu. Kimileri başörtülerini çenelerinin altında ilmik yapmış, Kilikyalılar başlarını beyaz tüllerle örtmüş, bazıları çıplak ve sıska vücutlarının bir kısmını ancak kapatabilmeyi

becermiş, hepsi de yakın geçmişin kanlı anıları ile başbaşa kalmıştı yeniden...

Biz de Dinî Temsilcilik makamına dönüyorduk. Kapının önünde, çılgın tipli bir kadın yolumuzu kesti. Gözleri kördü; başında seyrek, ancak darmadağınık saçlar vardı. Kilisede yapılan dualar, okunan ilahiler ve verilen vaazlar kendisine beklediği teselliyi sağlayamamıştı. Bir ana yüreğinin hissettiği acıları dile getirerek şöyle diyordu: "Ben onu dağlarda dünyaya getirmiştim ve onun gibi cesur, onun gibi yürekli bir babayiğit daha yoktu... Açık havada, ağaçlar arasında kurduğum salıncakta onu sallar, ninniler söylerdim... Yedi köyde de aynı şeyi yinelerlerdi: 'Rupen'in anası gibi ninni söyleyen bir ana daha yok bu bölgede!' Şimdiyse, dünya âlem aynı kanıda birleşmektedir: 'Rupen'in anası gibi evlat acısına yanan yok!..."

Günün geç saatlerine kadar, bu talihsiz annenin ağlama sesleri yankılandı kilisenin avlusunda ve okuduğu ninniler yüreklerini parçaladı zaten yaralı insanların.

ZABEL YESAYAN

Silahtar'ın Bahçeleri

Zabel Yesayan ***Silahtar'ın Bahçeleri****'ni yazarken yalnızca kendi yaşamının ilk yıllarındaki İstanbul'un çok çeşitli cephelerini ve çocukluk deneyimlerine ait bazı özel anların sarsıcı duyusal bilincini yakalamayı değil, aynı zamanda geri gelmemek üzere kaybolan bir dünyayı yeniden canlandırmayı da hedeflemiştir. Diğer yazdıklarının hiçbiri bu derece şiirsel ve melankolik bir hasretin o loş pırıltısı ile kaplı değildir. Bu yüzden, okudukça yavaş yavaş Üsküdar ve çevresini bizim de kovulduğumuz, ama onun hayal gücünün yaratıcılığı sayesinde yeniden kavuştuğumuz bir "Dünya Cenneti" olarak düşünmeye başlıyoruz.*

Ermeni edebiyatının en önemli kalemlerinden biri addedilen ve entelijensiya ile ulus-devletleş(eme)me sürecindeki bağa hayatı ve eserleriyle ışık tutan bir kadın yazar, Zabel Yesayan.

Elif Şafak

Zabel Yesayan kendi sözcükleriyle, "Bir oğlan çocuğu, bir eşkıya, dağlarda bir özgürlük savaşçısı..." olma düşünü asla tam anlamıyla terk etmemişti.

Ara Balyozyan

087C778
BBN
0870778 BBN

belge yayınları | MARENOSTRUM

9 789753 443463

12 TL